HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A
MAGYAR TANSZÉK
FOLYÓIRATA

IRODALOM ÉS REFERENCIÁLIS IGAZSÁG

4.
2010

ETO: 821.511.141+811.511.141 YU ISSN 0350 2430

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

**AZ ÚJVIDÉKI BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR TANSZÉKÉNEK FOLYÓIRATA
2010. XLI. évf. 4. sz. ÚJ FOLYAM XI. évf. 4. sz.**

IRODALOM
ÉS REFERENCIÁLIS IGAZSÁG

ÚJVIDÉK

2010

4.

UNIVERSITY OF NOVI SAD

PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

OF THE FACULTY OF PHILOSOFY

VOLUME XLI-4/XI-4

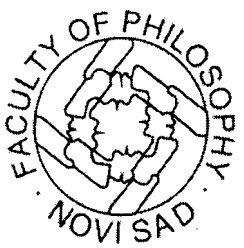

NOVI SAD

2010

4

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

Az Újvidéki Egyetem
Bölcsészettudományi Kara
Magyar Tanszékének folyóirata

Megjelenik évente négy szám.

A kiadásért felel: Ljiljana Subotić, dékán
Felelős szerkesztő: Láncz Irén
Főszerkesztő: Harkai Vass Éva
Szerkesztőbizottság: Deréky Pál (Bécs), Fazekas Tiborc (Hamburg), Jankovics József (Budapest), Tuomo Lahdelma (Jyväskylä), Andrić Edit, Cseh Márta, Gerold László és Utasi Csilla
Szerkesztőségi titkár: Kovács Rácz Eleonóra

ETO-besorolás: Csáky S. Piroska
Angol fordítás: McConell-Duff Márta
Lektorok: Cseh Márta, Harkai Vass Éva, Kovács Rácz Eleonóra, Utasi Csilla

A szám megjelenését
a Vajdaság Autonóm Tartomány Oktatási és Művelődési Titkársága, valamint a Szülőföld Alap támogatta.

Szerkesztőség: BTK, Magyar Tanszék
21000 Újvidék/Novi Sad, Dr. Zoran Đinđić u. 2.
Tel.: (021) 458-673, e-mail: hungar@ff.uns.ac.rs

TARTALOM

IRODALOM ÉS REFERENCIÁLIS IGAZSÁG

BÁNYAI János: Valóságfragmentumok a kortárs magyar lírában (Aczél Géza) 1–7
GEROLD László: Sport a drámában, dráma a sportban 8–16
HARKAI VASS Éva: A naplóíró Csáth Géza 17–25

IRODALOMTUDOMÁNY, FOLKLORISZTIKA

HARKAI VASS Éva: Regényszerűvé szőtt motívumháló (Tolnai Ottó *A kisinyovi rózsa* című művében) 26–39
TOLDI Éva: Az autotextualitás változatai 40–48
UTASI Csilla: Az aesopusi műfaj humanista értelmezése 49–58
JUNG Károly: Bécsi viszontagság
Egy közköltészeti panaszdal útja a szerb és jugoszláviai magyar filológiában és valószínű magyar kapcsolatai 59–83

NYELVTUDOMÁNY

RAJSLI Ilona: Az esztétikai szempontok érvényesülése a vajdasági magyarok névadásában 84–93
ANDRIĆ Edit: Az újvidéki magyar általános iskolások kétnyelvűsége 94–114
KATONA Edit: „Tükör által homályosan" vagy fordítás által értelmezve? 115–126
PÁSZTOR KICSI Mária: A lead típusai iniciális kommunikatív szakaszuk jellemzői szerint, különös tekintettel az ágenskiemelő leadre 127–142
CSEH Márta: Gyógynövénynevek szójegyzéke (szak- és népnyelvi adatokkal) 143–175

SADRŽAJ

KNJIŽEVNOST I REFERENCIJALNA ISTINA

Janoš BANJAI: Fragmenti stvarnosti u savremenoj mađarskoj lirici (Geza Acel) 1–7
Laslo GEROLD: Sport u drami, drama u sportu 8–16
Eva HARKAI-VAŠ: Dnevnici Geze Čat 17–25

NAUKA KNJIŽEVNOSTI, FOLKLOR

Eva HARKAI-VAŠ: Romaneskna mreža motiva u delu *„A kisinyovi rózsa" (‚Ruža iz Kišinjova')* Ota Tolnaija 26–39
Eva TOLDI: Varijante autotekstualnosti 40–48
Čila UTAŠI: Humanističko tumačenje ezopskog žanra 49–58
Karolj JUNG: Bečka nevolja
Put jedne žalopojke iz građanske poezije u srpskoj filologiji i u filologiji jugoslovenskih Mađara i njene verovatne veze sa mađarskom poezijom 59–83

LINGVISTIKA

Ilona RAJŠLI: Pojava estetskih principa u davanju imena Mađara u Vojvodini 84–93
Edita ANDRIĆ: Dvojezičnost novosadskih mađarskih učenika osnovne škole 94–114
Edit KATONA: „Zatamnjenje posredstvom ogledala" ili tumačenje posredstvom prevoda? 115–126
Marija PASTOR-KIČI: Tipovi lida na osnovu karakteristika njihovih inicijalnih komunikativnih perioda, sa naročitim osvrtom na lidove sa izdvojenim agensom 127–142
Marta ČEH: Rečnik lekovitih bilja (sa podacima stručnog i narodnog jezika) 143–175

CONTENTS

LITERATURE AND REFERENTIAL TRUTH

BÁNYAI, János: Fragments of Reality in Contemporary Hungarian Lyric Poetry (Géza Aczél) 1–7
GEROLD, László: Sports in Dramas, Dramas in Sports 8–16
HARKAI VASS, Éva: Géza Csáth the Diarist 17–25

LITERARY SCHOLARSHIP, FOLKLORE

HARKAI VASS, Éva: Novel-like Net of Motifs (in Ottó Tolnai's work *A kisinyovi rózsa* [The Chisinau Rose]) 26–39
TOLDI, Éva: Varieties of Autotextuality 40–48
UTASI, Csilla: Humanistic Interpretation of the Aesopian Genre ... 49–58
JUNG, Károly: Viennese Adversity
The path of a Serbian popular poetry wail in Serbian and Hungarian philology in Yugoslavia and its probable Hungarian relations 59–83

LINGUISTICS

RAJSLI, Ilona: Predominance of Aesthetic Viewpoints in Name Giving among Hungarians in Vojvodina 84–93
ANDRIĆ, Edit: Bilingualism of Hungarian Elementary Schoolchildren in Novi Sad 94–114
KATONA, Edit: "Through a Glass Darkly" or Interpreted through Translation? 115–126
PÁSZTOR KICSI, Mária: Types of Lead according to the Characteristics of their Initial Communication Sections with Special Emphasis on the Agent-emphasizing Lead 127–142
CSEH, Márta: Glossary of Medicinal Plants Names (Including technical and dialectal terms) 143–175

IRODALOM ÉS REFERENCIÁLIS IGAZSÁG*

Hungarológiai Közlemények 2010/4. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies 2010/4. Faculty of Philosophy, Novi Sad

ETO: 821.511.141.09
821.511.141(497.11)-4

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Bányai János

Újvidék
Radnička 31.
daada@eunet.rs

VALÓSÁGFRAGMENTUMOK A KORTÁRS MAGYAR LÍRÁBAN (ACZÉL GÉZA)

Fragments of Reality in Contemporary Hungarian Lyric Poetry (Géza Aczél)

A tanulmány Aczél Géza újabb költészete példáján a valóság, illetve a valóságszintek viszonylatát vizsgálja a referenciakutatás Lengyel András polemikus írásában kifejtett szempontjai alapján, és arra a megállapításra jut, hogy az olvasói és kritikai értelmezés vezet el részint a művek poétikai leírása, részint pedig a valóságszintek és a fikcionálás viszonylatának feltárása felé. A referenciális olvasat nem zárja ki a poétikai olvasatot, sem a poétikai a referenciálisat. Összetartozásuk és viszonylataik feltárása az irodalmi mű megértésének egyik fontos feltétele.

Kulcsszavak: valóságfragmentum, referencia, fikcionálás, olvasói beállítódás, Wolfgang Iser, lehetséges világ, Kosztolányi Dezső, Aczél Géza

Lengyel András Kosztolányi-tanulmányokat tartalmazó, *Játék és valóság közt* című könyve polemikus bevezetőjében[1], majd az egész könyv bújtatott polémiájában azt a saját megállapítását vitatja miszerint „[a] referencialitás kérdése a mai magyar irodalomtudományi »diskurzusokban« meglehetősen háttérbe szorult. A ma nálunk uralkodó irányok egyike sem kedveli e prob-

* A szövegek az MTA Irodalomtudományi Intézetének Modern Magyar Irodalmi Osztálya és az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke rendezésében 2009. december 8-án és 9-én Budapesten megtartott, azonos című tanácskozáson elhangzott értekezések szerkesztett és bővített változatai.

[1] Egy-két szó a referencialitásról (LENGYEL 2000)

lémakört; ha teheti, mindenki elkerüli, sőt puszta létét is tagadja. Nem eredménytelenül, de – szerencsére – nem százszázalékos sikerrel." (LENGYEL 2000; 7) A vitát kezdeményező bevezető „egy-két" szava a referencialitás kérdésének nem múló időszerűségét bizonyítja „[a]z önmagukat egyedüli autentikus magyarázatként kezelő nagy irányok (hermeneutika, dekonstrukció) hangsúlyozott referencialitás-ellenessége" ellenében. Bizonyításában Angyalosi Gergely mellett Wolfgang Iserre hivatkozik, aki Lengyel András szerint „meglehetős nyíltsággal kimondja", hogy „az irodalmi – fikciós – szöveg", amely „elsősorban és mindenek előtt nyelvi műalkotás", „mindig tartalmaz referenciálisan értelmezhető valóság-elemeket is" (LENGYEL 2000; 11), majd idézi Iser *A fikcionálás alakzatai* című tanulmányából a következőket: „a fikcionális szöveg nagyon sok azonosítható *realitásfragmentumot* tartalmaz, amelyek *a szöveget környező szocio-kulturális világ és a szöveget megelőző irodalom szelekciójával* kerülnek bele. Ennyiben tehát a fikcionális szövegben *egy valóságosan felismerhető világ* tér vissza, amely azonban magán viseli a fikcionáltság jegyét." Majd még azt is helyeslően idézi, hogy "[e] világ [...] zárójelbe van téve, hogy tudtunkra adja: az ábrázolt világ nem egy adott világ, csak úgy kell érteni, mintha az lenne". Ezután ezt is hozzáteszi: „A zárójelbe tétel jelzi, hogy az ábrázolt világhoz fűződő minden »természetes« beállítódásunk felfüggesztendő". (Uo.) Lengyel András az eredetiben nem alkalmazott kiemelésekkel jelzi Iser gondolatainak számára fontos elemeit: „A fikcióba bekerülő »realitásfragmentumok«-nak és »szelekciójuk«-nak módja és jellege azonban így is reflektál a világra." (Uo.) Majd ismét Iserhez fordulva a következőket mondja: „a gondolkodástörténet figyelembe veszi a szöveg fikciós jelzéseit, ám a fikcióban magában is észreveszi, hogy a benne foglalt valóságelemek és a fikciós »megrendezés« együttesen egy új valóságként is értelmezhető »lehetséges világot« jelölnek ki. A fikciót megelőző való világ és a fikcióban megkonstruálódó lehetséges világ között tehát valamilyen – értelmezhető – viszony áll fönn. Ez a *viszony* pedig – legyen bár mégoly »irreális«, valóságtagadó stb. – maga is része annak az (új) világnak, amelybe – megképződve – már a létrehozott műalkotás is beletartozik: a maga valóságához való viszonyával egyetemben." (I. m. 12)

Könyvének következő fejezeteiben Lengyel András a levélíró Kosztolányiról, Kosztolányi nietzschei „vázgondolatai"-ról, szerepértelmezéseiről, a mélylélektan és a metafizika „összekapcsolódásáról" az *Édes Anná*ban, majd Kosztolányi „beállítódásának" egyik eleméről, végül Kosztolányinak „az énintegritás bomlásának kompenzálására" tett kísérletéről értekezve több helyen polémikus éllel érvel a műalkotásban megjelenő realitásfragmentumok, a fikciót megelőző „való világ" felismerhetősége, ezzel együtt értelmezhetősége mellett, ahol a hangsúly arra a viszonyra esik, amely a „való világ" és

a „lehetséges világ" között létesül a műalkotásban, miközben azt sem vitatja el, hogy a műalkotás „olvasásának" „módja esztétikai elveknek rendelődik alá. Értelmezése így elsősorban (de nem kizárólagosan) az éppen aktuális poétikai szempontok érvényesítésével lehetséges." (I. m. 11) Lengyel András Kosztolányi-értelmezéseinek értéke éppen a kizárólagosság elkerülésében ismerhető fel, abban, hogy nem tagadja a fikció érvényességét, sőt elfogadja a fikcionálás műveleteinek mint a szöveg „megrendezésének" alapvető szempontjait, ám eközben megkülönböztetett figyelmet fordít Kosztolányi életművében mind az életrajzi, mind a személyiséglélektani elemekre és mozzanatokra. Az irodalmi műlkotást, például az *Édes Annát*, az Esti Kornél-szövegeket a „való világ" feltárható és dokumentálható oldaláról értelmezi, tehát szembefordul az immanencia elveinek kizárólagosságával az értelmezésben, bár néhol, főként az Esti Kornél-írásban, maga is áldoz az immanens interpretáció oltárán, hiszen azt a meggyőződését is hangoztatja, hogy az irodalmi mű megértése, akár a referenciális megfelelések, akár a kizárólagosan poétikai alakzatok nyomán, nyitott művelet, minthogy a komplexnek vélt értelmezés után is marad még értelmezésre való az irodalmi alkotásban. Lengyel András még attól sem zárkózik el, hogy az Iser-féle „valóságfragmentumok" zárójelbe kerülnek a versben vagy a regényben, sőt attól sem, hogy a mű megértése, értelmezése, azaz „olvasása" során ezeket a fikció, illetve a fikcionáltság irányából közelítse meg, amiből arra lehet következtetni, hogy szerinte a műalkotást megelőző „valós világ" a fikció kontextusában maga is a fikció része lesz, vagyis a fikcionálás műveletei, amelyek nyelvi és poétikai műveletek, létesítik és teremtik meg magát a „valós világot", amely aztán már nem vezethető vissza a látottra, a közvetlenül megtapasztaltra és megéltre. Iser szövegében hangsúlyosan van jelen a valós világ „mintha" szerinti átalakulása fikcióvá, hiszen a műalkotás „megrendezett" világa csak a „mintha" nyomán vezethető vissza a valós világ irányába.

Lengyel András Iserre támaszkodó gondolatmenete reális, hiszen, bár szó szerint nem mondja ki, a tartalmat állítja az irodalmi értékek rendjében magas helyre, mert amiről beszél, a tartalom része, persze a „megrendezett" tartalomnak a része. Így érthető könyvének mind az *Édes Annát*, mind az Esti-szövegeket értelmező fejezete. Lengyel András elmondja azt, hogy az első iskolai napot megjelenítő *Vörös ökör* című novellában, amelyben az első osztályos kisfiú – Esti Kornél – „bátran és értelmesen" bemutatkozik a tanítónak, első közreadásakor még Kosztolányi Dezső a „bátran és értelmesen" bemutatkozó „kisfiú" neve, amiből Lengyel András azt a következtetést vonja le, hogy „[e]z a novella-változat – mármint a novella első közlése – hangsúlyozottan »önéletrajzi«, önmegnyilvánuló jellegű; azzal, hogy az elbeszélt történetben Kosztolányi a saját nevét adja a szereplőnek, az önéletrajzi – referenciális –

olvasatra ad meghatalmazást. Ugyanakkor [...] a szerzői név novellában való szerepeltetése óhatatlanul a *szerzői név fikcionalizálódásával* jár." (I. m. 221) Amiből arra lehet következtetni, hogy „a fiktív Esti, a fiktív »Kosztolányi« és a szerzői én között valamiféle *átjárás* van." (Uo.) Lengyel András az „átjárás" szót hangsúlyozza, nyilván azért, mert ez a szó is azt a viszonylatot fejezi ki, amiről korábban volt szó, a viszonyt a valós világ és a fikció között. Ugyanakkor az átjárás szó pontosabban fejezi ki a szóbanforgó kapcsolatot a viszonynál, hiszen az összefüggés mozgalmasságát is bevonja a szó jelentéskörébe, hangsúlyozván az idő kitüntetett szerepét a referencia és a fikcionálás folyamataiban. Lengyel András a maga nézőpontját „gondolkodástörténeti"-nek mondja, elsősorban azért, mert mind a valós világról, mind a fikcióról és a kettő közötti „viszony"-ról, azaz az „átjárás"-ról kialakított szemlélete első pillantásra „korszerűtlennek" látszik, legalábbis az ezredforduló előtti egy-két évtizedben uralkodó irodalomtudományi „diskurzusokhoz" képest, ám – Radnóti Sándort idézve – azt is mondja, hogy „[k]orunk egyetlen valódi kiváltsága [...] éppen ez, hogy legitim dolog korszerűtlennek lenni." (I. m. 13)

Lengyel András „korszerűtlennek" látszó gondolkodástörténeti polémiája az éppen időszerű irodalomtudományi beszédmódokkal jó bevezetőnek látszik Aczél Géza újabb költészete fejleményeinek megértéséhez, egészen pontosan annak értelmezéséhez, hogy miként épülnek be akár önéletrajzi, akár a valós világból származó „valóságfragmentumok" a versbe. Ezzel együtt pedig mindezek fikcionalizálódásának feltárásához. A vers világát „megelőző" valós világ Aczél Géza újabb verseiben „önéletrajzi" jellegű. A *(kontra)galopp*[2] kötet provokatívan ad felhatalmazást a – Lengyel András szavaival élve – „önéletrajzi – referenciális – olvasatra". A gyerekkor világát eleveníti fel, aztán a kamaszkort, majd a fiatalság éveit; a meglett férfi dilemmáit sorolja, és egészen az öregedésig jut el. Azt mondja a 7. versben, hogy „hátrafelé leosztott kalandok nem léteznek holott mindnyájunkban ilyenekből építkeznek a tegnapi történések mi igaz hát ha múltadba révedsz s hogyan lehetne hiteles a holnapi nemzetváltó mese a gyereknek még fél évszázad múltán is". A visszatekintés uralja hát Aczél Géza új kötete verseinek szövegfelületeit, ám a visszatekintés vagy emlékezés bizonyossága mindig kérdéses, hiszen „hátrafelé leosztott kalandok nem léteznek", pedig az emlékezet „ilyenekből építkezik". A múltba révedés utat nyit a fikcionálás felé. Éppen a „révedés" léthelyzete teremt az emlékekből fikciót, hiszen ami volt, most nyelvként, beszédként létesül, és ezáltal a tényközlés

[2] Aczél Géza: (kontra)galopp. javított utószinkron. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2009. Ugyanannál a kiadónál jelentek meg gyors egymásutánban a költő korábbi kötetei: (ablak)szakács, 2003; (szakma)alkony, 2005; (fél)édes hendikep, 2006; (vissza)galopp, 2007; (vers)szakadás, 2008., amelyekben a legutóbbi kötet poétikai gyakorlata részint már készen volt, részint meg kialakult.

mellett az irodalmiság jegyeit veszi fel. A „révedés" nyelvként előállítva az emléket kizökkenti eredeti idejéből és helyzetéből, minek folytán a „mi igaz" kérdése fogalmazódik meg. A *(kontra)galopp* Aczél Géza korábbi kötetének, a *(vissza)galopp*nak életanyagát – referenciális hátterét – hozza mozgásba, hiszen azok a versek is, mint egyébként az utóbbi néhány évben sorjázó kötetei Aczél Gézának, a lírai én és a „történeti" (Lengyel András szava) én azonosságát hirdetve valóban „önéletrajzi olvasatot" kezdeményeznek, még akkor is, ha a *(kontra)galopp* a korábbi *(vissza)galopp* visszájának is tekinthető, hiszen benne ugyanaz az élménykör, ugyanazok a „valóságfragmentumok" jelennek meg, még ha rejtetten és bújtatva is. Ebben mintha azt a Tandori Dezsőtől származó gondolatot realizálná Aczél Géza, hogy a többször megismételt ugyanaz sohasem identikus. Amihez csak azt kell hozzátenni, hogy ugyanannak ismétlése ugyanannak mindig más arcát mutatja meg, ami ismét a „mi igaz" felé tereli a figyelmet. A sokarcú ugyanannak felmutatása a *(kontra)galopp* verseiben, például „a történelemtől jócskán meggyötört" apa képének ismételt felmutatása szintén a kötet 7. versében, az Isernél és Lengyelnél is szóba hozott „szelekció" műveletét hozza előtérbe, minthogy a „mi igaz" kérdése szoros összefüggésben van mind a „megrendezéssel", mind pedig a „szelekcióval". A „megrendezés" és a „szelekció" ilyen értelemben retorikai műveletek, amelyekből a szövegként megvalósuló alakzatok sora épül fel.

Aczél Géza újabb verseiben a megrendezésnek egyetlen módozatát követi. A legutóbbi kötetekben költészetének versformája alig változik. Rendre cím nélküli, nagy kezdőbetű és központozás nélküli, a verssort is terjedelmével felfüggesztő, versszakokat nem alkalmazó versei a kezdet és a vég érvényességét vonják vissza, hiszen verseinek formaelve, hogy rejtve marad mind a versindítás, mind a verszárlat, mintha mindig és mindenben ugyanaz létezne, mégpedig soha meg nem szakadó folyamatosságban. Az így „megrendezett" vers eközben az „önéletrajzi – referenciális – olvasat" érvényességét kezdi ki, arra mutatva rá, hogy minden, ami a „való világ" részeként került a versbe, a vers létesülésének, szövegének és retorikájának nyomására a fikció részévé válik, mert csak így és ilyenformán lehet része a műalkotásként létesülés folyamatának. Nemcsak az önéletrajzi adatok és tények esnek át a fikcionalizálódáson, hanem átesnek a „külső" történések is. Az ötvenes évekre való utalások, a hatvanas évek szóba hozása, amikor már nem akasztottak, aztán a rendszerváltozás történései, az ebből következő változások és átalakulások mind sorra a fikcionalizáltság jegyeit öltik maukra, mert a vers szövegébe ágyazva így mutathatják meg magukat. Ezáltal nyer igazolást Isernek az a gondolata, hogy „a fikcionális szövegben *egy világosan felismerhető világ* tér vissza, amely azonban magán viseli a fikcionáltság jegyeit", azaz nem vezethető vissza feltétel nélkül a „felismerhető világra".

A Lengyel András által idézett Iser-szövegnek van egy külön figyelmet érdemlő vonatkozása. Az, amikor arról szól Iser, hogy a fikcióból való visszacsatolás a „való világba" „természetes" olvasói művelet. Csakhogy a műben felismert „való világ", bármennyire is természetes ez a felismerés, nem a „való világhoz" való visszatérés művelete, nem is a mű intenciójának megértése, sokkal inkább tartozik ama körülményhez, miszerint az irodalmi mű nyitott az eltérő olvasatok előtt, nyitottsága azonban nem a rajta kívülit hozza mozgásba, hanem a megértést. Azt mondja Aczél Géza a kötet *2.* versében, hogy „az újraszövögetett életrajzi kavargás nem feledteti az egy-sorsba itt létezés kiegyensúlyozott nehezékét s a múló idő belső nedveket felitató tragédiáját", amivel az egész kötet életanyagát mint referenciális hátteret – az „itt létezés kiegyensúlyozott nehezékét" – határozza meg, miközben az „újraszövögetett életrajzi kavargás" révén átemeli a fikció világába, hiszen végül minden, az életrajz is, az „itt létezés" is, a „múló idő" is elviselhető, a „belső nedveket felitató" tragédiába torkollik. Eközben a „nem feledteti"-re esik a hangsúly. Más szóval, a valós világ és az életrajz fikcionalizáltsága „nem feledteti" az „itt létezés"-t, csupán szelektálva, műként, szövegként rendezi meg.

Éppen ezért kell megállni egy pillanatra Aczél Géza verseinek önreflexív megnyilatkozásánál. A *11.* vers zárósorait idézem: „megvezetve a fél világot az írástudóban az anapesztusnak kezdett gyorsan kopni a méltósága jól jött az ezoterikusok kínos kopogása ezt mímelni valamivel könnyebb az olvasó úgyis háttal áll a teoretikus özönnek mely utólag berángatja az ingatag műbe a modernitást miként ma a dekonos citáns rontott szövegével indul a külhoni piacra itthon a sznobság távolban a honvágy morzsája marasztja mikor döccen a jambus részben beleestünk aztán benne maradtunk s már senki meg nem mondja merre is tart az egykor komolyan vett teremtés homlokot ráncoltató gondja van-e újabb minőség mikor romantikus ihletét a mű félszegen lerázza ne értsük félre most leginkább magán mereng a verset író kicsúszott lapszusát magázva míg benne a megfáradt bíró leül a hűtött kefires vacsorára". A hosszú idézet foglalja össze a *(kontra)galopp* és a korábbi kötetek poétikáját. Az anapesztus és a jambus szóba hozásával a hagyományos versbeszéd előtt tiszteleg, holott mindkét verslábról lerántja a leplet, amivel a modernitást állítja ferde tükör elé, ezzel együtt az éppen időszerű teoretikus diskurzusokat, hogy aztán az így megtisztított terepen meghatározza mind az olvasó, mind a „verset író" pozícióját. Az olvasó hátat fordít a teóriának, és ezáltal érvényesíti a való világ felé vezető „természetes" olvasói gesztust, azt hogy a szöveg olvasása során mindig lejátszódik a saját tapasztalat, a saját élmény felé való visszacsatolás a fikcionált szövegből. Ugyanakkor lebontja a „verset író" énhez tapadó romantikus feltételezéseket, hiszen a „verset író" nem a versíráshoz ül le, hanem, mint „megfáradt bíró", a „hűtött

kefires vacsorára". Az önreflexív megfogalmazása a versíró poétikájának éppen azt mondja, hogy van a külső világ, benne az elméletek és a sznobság, a „külhoni piac" és a honvágy, ami megelőzi a „verset író" mondását, ugyanakkor el is fordítja a megszólalás emelkedettségétől, visszavonva a méltóságát vesztett anapesztus és a döccenő jambus költői magaslatát. Aczél Géza poétikája a verset a próza és a líra határvonalán helyezi el, ezért a véget nem érő hosszú sorok, ezért a verskezdet és a verszárlat elhomályosítása, ezért a mondatokat elválasztó írásjelek kihagyása. Olyan szöveget alkot meg tehát, amelyben egymásra épülnek a valós világ, az önéletrajz meg az öregkori tapasztalat rétegei, ám mint „megfáradt bíró" nem esik bele az ítélkezés csapdájába, ellenkezőleg, a fikciót hozza felszínre, a fikcionálás műveleteit végzi fáradhatatlanul. Hogy ezáltal megrendül az igazságba vetett bizalma, abból következik, hogy a tapasztalat szövegesítése során „az egyes kijelentések lehetséges referencialitása" (i. m. 201) bizonytalanná válik és eldönthetetlenné, ami az „igazság-paradigma megrendülését" vonja maga után, amely „megértést igénylő történeti fejlemény" (i. m. 13), amilyen a referencia és a fikció viszonylata is. A megértésen kívül nincs más válasz a refrencia és a fikció közötti „viszony" vagy „átjárás" kérdésére.

Irodalom

LENGYEL András (2000): Játék és valóság közt. Kosztolányi-tanulmányok. Tiszatáj Könyvek, Szeged

FRAGMENTS OF REALITY IN CONTEMPORARY HUNGARIAN LYRIC POETRY (GÉZA ACZÉL)

On the example of Géza Aczél's recent poetry, the paper studies reality or rather the relationship between the levels of reality by basing his scrutiny on the viewpoints presented in András Lengyel's polemical work, and comes to the conclusion that the reader's and critical interpretations lead partly to the poetic description of the works, and partly to the unveiling of the fictional relationships between the levels of reality. The referential reading does not exclude the poetical reading nor does the poetical reading rule out the referential reading. Revealing their interdependence and their relationships is one of the important conditions for understanding literary works.

Keywords: fragment of reality, reference, fictioning, reader's attitude, Wolfgang Iser, possible world, Dezső Kosztolányi, Géza Aczél

Hungarológiai Közlemények 2010/4. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies 2010/4. Faculty of Philosophy, Novi Sad

ETO: 821.511.141(497.11)-4:796 ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Gerold László

Újvidék
Bulevar oslobođenja 135.
gerlgalm@eunet.rs

SPORT A DRÁMÁBAN, DRÁMA A SPORTBAN

Sports in Dramas, Dramas in Sports

A sport és az irodalom közötti kapcsolattal foglalkozó dolgozat szerzője, miután áttekinti a téma általános vonatkozásait (a sport szerepét az életben, a sport általános és kulturális rangját, a tudat és a test oppozíciós viszonyát, a játék szerepét a sportban és az életben), rátér témája központi kérdésére: a sport és az irodalom kapcsolatára. Ezen belül előbb érinti a sport műfaji előfordulását a mai magyar irodalomban, majd konkrét szövegeket elemezve foglalkozik legújabb drámairásunkban a labdarúgás és az atlétika tematizálásával. Azt követően, hogy meghatározza a témakör három alapváltozatát, tipológiát állít fel, foglalkozik Egressy Zoltán 4 x 100 és Sóska, sültkrumpli, illetve Hamvai Kornél Márton partjelző fázik című drámai szövegével.

Kulcsszavak: sport, próza, dráma, világmodell, játék, színház, foci, atlétika, magánélet

„A sport [...] változat a világra."
(Tandori Dezső)[1]

Hogy manapság a sport, ellentétben a görög korral, ahol – ahogy Kassák Huizingával egyetértésben megállapítja – „esztétikai értéke volt a szép testnek" (KASSÁK 1924), és ahol a közös fogalom (agon) sport- meg szellemi vetélkedőt egyaránt jelentett, s ellentétben a romantikával is, mely szerint „a rendszeres sportolás elősegíti olyan tulajdonságok, személyiségjegyek – egészségesség, testi erő, szakértelem, fegyelmezettség, alázatosság, céltudatosság, versenyszellem, fokozott teljesítőképesség, büszkeség, mértékletesség, önismeret – kialakulását, illetve megerősödését, amelyek egyben a nemzetének díszére váló, jó hazafi ismérvei is" (ZEIDLER 2006), ahogy a sport a nemzet szolgálatában tárgyú tanulmányban olvasható (gondoljunk

[1] TANDORI 2008.

csak Jókai regényére, a *Fekete gyémántok*ra), lenézett lett, ahhoz sokban hozzájárult, hogy tömegsporttá vált, hogy üzlet lett, illetve, s nem utolsósorban, hogy labdarúgó-, kosár-, kézi- és vízilabda- vagy jégkorong-mérkőzéseken a közönség, de olykor a sportolók részéről is történő alantas indulatok, állati ösztönök kiélése következtében valóban rászolgál sokunk elutasítására, megvetésére. A sport mára zömmel elvesztette egykori társadalmi és kulturális rangját, a bunkóság, az alulműveltség jelképévé vált, olyan fogyasztási cikk lett, melyről azok, akik a tudat és a test kettőséből a tudatot preferálják, az utóbbiról könnyen lemondanak. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy a sport a művészet számára ne legyen vonzó téma. Annak ellenére, hogy amint a sport és irodalom kapcsolatával foglalkozó Marcel Reich-Ranicki megállapítja, miszerint a sport „sokkal egyszerűbb, primitívebb, sekélyesebb és közvetlenebb", mint az irodalom, a téma kiváló magyar kutatója, a Ranickit is idéző Fodor Péter írja, az irodalom, szemben a kritikus véleményekkel „affirmatív módon tematizálja a sportot" (FODOR 2009). S ebben a magyar irodalom mind múltját, mind pedig jelenét tekintve jelentős műveket tud felmutatni. Az utóbbi félszázadot tekintve mindenekelőtt prózában. Bármennyire is blikkfangosan meghökkentő mondat az, amellyel az irodalom és sport témájára szerkesztett Alföld-számban (2008. október) Tarján Tamás indítja az olimpiai eszmét (citius, altius, fortius) címként választott írását – „Aligha kétséges: a 20. század legjelentősebb magyar sportlapja a *Nyugat*" (TARJÁN 2008) –, vitán felüli, hogy szinte nincs jelentős huszadik századi magyar író, kinek életművében ne lenne sporttal kapcsolatos vers, novella, regény vagy cikk, Adytól Móriczon, Babitson, Tóth Árpádon, Molnár Ferencen, Juhász Gyulán, József Attilán, Kassákon, Szabó Lőrincen át, hogy az olyan sportoló írókról, mint Tersánszky vagy Nagy Lajos, ne is beszéljünk; az utóbbi évtizedekből pedig Ottlik, Mészöly, Mándy, Tandori, Spiró, Esterházy, Nádas, Kukorelly, Darvasi, akik ebben a tematikában a legismertebbek. A sor tovább folytatható, többek között Kosztolányival, ha a sporttal való kapcsolatot a játék tematizálásával bővítjük.

Mielőtt azonban a választott téma, a sport és a mai magyar dráma viszonyával foglalkoznék, szükségesnek vélem néhány mondat erejéig foglalkozni magával a sporttal, illetve ennél hosszabban időzni a sport és az irodalom meg a sport és a színház kapcsolatánál.

Az imént, amikor a tudat és a test oppozíciós viszonyát említettem, igazságtalan voltam a sporttal szemben, mert a sport a többnyire jogos érveken alapuló elutasítás ellenére sem tekinthető mindennapi valóságunk kizárólag káros, negatív szegmensének. Nem véletlen, ha mintegy önvédő gesztusként a sport nem fogadja el a tudat által számára kijelölt pozíciót. Erre utal a Fodor idézte német bölcselő, Gunter Gebauer néhány mondata a *Poetik des*

Fussballs című dolgozatból, melyben a focit védi az ún. magaskultúra ellenében: „A labdarúgásban a kultúrával szembeni bizalmatlanság fejeződik ki, annak nem minden formájával, hanem a nyelv és az írásosság által meghatározott magaskultúrával és a világ általa kitalált, jelekre és dolgokra történő felosztásával szemben. A lábakkal folytatott játék máig a tudós kultúra elleni tiltakozás maradt, amely önmagát teljes egészében fogalmakra, megkülönböztetésekre és jelekre alapozza. Eláruljuk a labdarúgást, ha a magaskultúra kincsévé tesszük" (FODOR 2009). Kölcsönös tehát a bizalmatlanság, de a se vele, se nélküle, odi et amo viszony ellenére mégis találkozik a sport és az irodalom, elsősorban annak köszönhetően, hogy az irodalom vállalja a befogadó szerepét. Igaz, nem önzetlenül, hanem abból kiindulva, mondhatnánk, érdekből, hogy a sport éppen úgy felhasználható, mint az élet bármely más szegmense. Ahogy *Sport és irodalom* című tanulmányában a témának egy egész könyvet szentelő Fodor Péter írja: „a sporttematizáció leggyakrabban olyan allegorikus hálózatba íródik bele, amely a sporton keresztül valami másról kíván szólni". Ennek alapja, hogy a sporton „olyan kulturális tevékenységmezőt" kell érteni (FODOR 2009), amelyben emberek előírt és elfogadott szabályok szerint saját ügyességük bizonyítása céljából, győzelmi szándékkal megküzdenek egymással. S ennek során, ha a művészet ezt a küzdelmet leírja, mint az irodalom, ennek is elsősorban elbeszélő formája, illetve ábrázolja, mint a film, akkor alkalom nyílik a narratíva szereplőinek karakterizációjára. Abból kifolyólag, hogy a sport lényegében a becsület diktálta szigorú erkölcsi normákra épül, amelyek a sporthoz kapcsolódó sorsok esetében „olyan érzelmi és lélektani tartalmak, illetve folyamatok körülírására ad[nak] módot, mint a hűség, a szenvedély, vagy a vágyak elfojtása, projekciója", olvasható Fodor Péter *Térfélcsere* című könyvének *Sport, elbeszélés és medialitás a Mándy-prózában* című fejezetében, világos a sport irodalmi felhasználhatósága. Arról van szó, amit célratörő egyszerűséggel a futballfüggő Kukorelly Endre így fogalmaz meg a sportot és az irodalmat összekötő viszonyról: a „sportnak az irodalomhoz hasonlítható igazságérvénye van" (KUKORELLY 1994). Ezt aknázza ki az irodalom, miközben a narratíva szereplőinek önmagukkal, másokkal, a világgal való találkozását, gyakorta éppen konfliktusát jeleníti meg, annak alapján, hogy a sport összeköt és szétválaszt, értéktudatot határoz meg és fejez ki, amit az irodalom elfogad(tat) vagy cáfol(tat).

Hogy létezhet az irodalom és a sport között, minden ellenvéleménnyel szemben, szoros kapcsolat, annak magyarázata abban is rejlik, hogy mindkettő esetében meghatározó, mondhatnánk antropológiai fontossággal bír a játék, amely a sportban erkölcsi kötelességet jelent a játékosra és a befogadóra egyaránt, az irodalom számára pedig lehetőség, mint az álom „kiemelni az

élet valódi fontossággal bíró aspektusait", ahogy Fodor írja könyve Ottlik-prózájáról szóló, a játék, a sport és az erkölcs kapcsolatrendszerét vizsgáló fejezetében. Hogy a játék filozófiájának máig talán legismertebb tudósát, Huizingát idézzem, a játék „vagy harc valamiért, vagy ábrázolása valaminek" (HUIZINGA 1990), ami az irodalom tekintetében a műfaji ismérvek szerint a dráma, illetve a próza világára vonatkoztatható.

A játék köti össze a sportot és a színházat is. A kapcsolat közös nevezője a test és a test megnyilatkozási formái, a mozdulat és a gesztus. A sportoló is, a színész is a testével „beszél". A különbség köztük az, ahogy Fodor véli, hogy míg a „labdarúgó hátvéd, kapus vagy éppen center, és semmi más", addig a „színész jelként működik" (FODOR 2009), amiről nem vagyok meggyőződve, mert véleményem szerint mind a sportoló, mind pedig a színész szerepet játszik; amikor a pályán vagy a színpadon van, más, mint civilként. Ettől függetlenül azonban mindkettő munkaeszköze saját teste. Ennek kapcsán messzemenő fejtegetésekbe bocsátkozhatnánk, amitől eltekintek, mert szétfeszítené a dolgozat kereteit. Ezt elkerülendő, térjünk vissza eredeti témánkhoz, a sport és az irodalom kapcsolatához.

Hogy a sport és irodalom kapcsolata mennyire sokrétű lehet, illetve hogy a sport irodalmi tematizálása mennyi aspektust kínál az írónak, s nyit meg az olvasó számára, azt ékesen példázza a már többször idézett Fodor Péter kiváló könyve, melynek tárgya, ahogy a kötet alcíme jelzi, a „sport irodalmi medialitása a magyar késő modern és posztmodern elbeszélő prózában". Ennek során mindig írói opusokból, illetve egy-egy műből kiindulva a szerző a sporttal összefüggésben foglalkozik az erkölcs, az esztétika, az emberi magatartás, a poétika, a nyelv, a közösségi identitás, a korkritika, a prózai művek strukturáltságának kérdésével. Sajátos, hogy legtöbbször a sport a futballra redukálódik. Nyilván, mert magyar vonatkozásban még mindig a labdarúgás „a" sport, nem véletlen tehát, hogy fociregények és focinovellák dominálnak az irodalomban, azoknál is, akik megszállottjai ennek a sportágnak, mint Esterházy, Darvasi, Kukorelly vagy Mándy, illetve aki megveti, mint Ottlik. Meglepő, hogy a hihetetlenül széles sportpalettáról, ismereteim szerint a futball mellett csak az atlétika, pontosabban a futás tematizálódik újabb irodalmunkban. De míg a foci népszerűsége folytán kap helyet az irodalomban, addig a futás vagy azért lesz témája egy-egy műnek, mert nincs magányosabb egy futónál, főleg hosszútávfutónál, vagy mert a sportoló olyan szorosan összetartozó közösség tagja, mint amilyen egy váltókvartett. Azzal a különbséggel, hogy a magányos futó számára a regény, a staféta tagjai számára viszont a dráma a megfelelő műfaj. Mindkét esetben a sport szituációt teremt, de míg a hosszútávfutó esetében az író elsősorban a hős önmagával való meditatív szembesülésének lehetőségét aknázhatja ki, a váltó esetében

az egymástól való függés, az egymásrautaltság konfliktusos helyzeteinek kibontására kap alkalmat. Olyan emberi viszonyhálózat jeleníthető meg, mint amikor az író drámája életteréül egy zenekar, cirkusz vagy éppen a színház belterjes világát választja. Gondoljunk például Jean Anouilh *Női zenekar*-ára, Molnár Ferenc[2] több művére vagy az újabb magyar drámairodalomból Egressy Zoltán *Kék, kék, kék*[3] című cirkuszdrámájára, melyekben a közösség zárt világa, mint az annyira kedvelt családtörténetekben, fölöttébb alkalmas a drámai tenzió kifejtésére.

Ahogy újabb prózánkban, ahhoz hasonlóan legújabb drámairásunkban is a labdarúgás és az atlétika tematizálódik, bár közel sem annyi műről van/lehet szó, mint az epika esetében. S bár Fodor könyvében azt olvassuk, hogy a „kortárs dráma szintén előszeretettel választja a történet díszletteréül a sport világát", lényegesen kevesebb sportdrámánk van, mint sportnovella vagy -regény, akkor is, ha ide számítjuk azokat a drámákat, melyekben a sport csupán keretként, díszletként, s nem témaként szolgál. Ennek ellenére azonban felállítható a sportdrámák tipológiája, megnevezhetők azok a kategóriák, típusváltozatok, amelyekbe minden sporttal kapcsolatos dráma besorolható.

Vizsgálódásaim alapján három alapváltozatot nevezhetnék meg. Azt, melynek szereplői sportolók s kerete egy adott verseny vagy mérkőzés, mint például Egressy Zoltántól a *4 x 100*[4], továbbá azt, melynek szereplői kapcsolatban vannak a sporttal, de a sport, egy adott esemény, mérkőzés lényegében csak háttércselekmény a szereplők közötti összeütközések kibontásában, mint például, ugyancsak Egressytől, a *Sóska, sültkrumpli*[5], valamint azt a változatot, melyet Hamvai Kornél *Márton partjelző fázik*[6] című színpadi játéka képvisel, melyben az egyik szereplő, ebben az esetben a címbeli Márton számára a sporttal való kapcsolat sorsát, jellemét meghatározó tényező (volt), csak egy motívum. Illetve, jegyzem meg zárójelben, van egy negyedik változat is, amely szorosan nem tekinthető sportdrámának, s amelyhez a sport adja a keretet, a színhelyt, ahol a dráma zajlik. Mint Tasnádi István *Phaidra*-átiratának, konditeremben „színre" vitt *Fédra Fitness*[7] című darabjának előadása. Ez a színhely ellenére se sportdráma, mert előadható lenne bárhol másutt, például egy vágóhídon is.

---

[2] Többek között például a Játék a kastélyban, A testőr vagy A császár című Molnár-drámákra utalhatunk.

[3] Egressy Zoltán: Kék, kék, kék. Színház, 2001. 3., melléklet

[4] Egressy Zoltán: 4 x 100. Színház, 2003. 12., melléklet

[5] Egressy Zoltán: Sóska, sültkrumpli. Színház, 1999. 4., melléklet

[6] Hamvai Kornél: Márton partjelző fázik. Színház, 1998. 5., melléklet

[7] Tasnádi István: Fédra Fitness. Színház, 2009. 3., melléklet

Az, hogy sportdrámából lényegesen kevesebb van irodalmunkban, mint epikus műből, számomra azért is érthetetlen, mert a sport és a dráma között több az átfedés, mint a sport és az epika között. Több a közös pont. Mindkettő esetében a mozgató rugó, a dráma spiritus movense az akarat, ennek érvényesítési vágya, amely önmagunkért valaki, a másik elleni küzdelemben jut kifejezésre, s ezt a küzdelmet vagy siker koronázza, vagy kudarc zárja. Többnyire a sportra is érvényes az, ami egy dráma működésének alapfeltétele: az egymással szemben álló szereplők azonos esélyegyenlősége, ami nélkül nincs igazi konfliktus. Sem egy epikai műben, sem pedig egy drámában nem kell lejátszódnia egy adott sporteseménynek, de a drámában elkerülhetetlen az esemény kiváltotta konfliktus működtetése, míg az epikában ez nem feltétlenül szükséges. Ezen kívül egy sportesemény is, s egy dráma is körülhatárolt, gyakran szigorúan zárt területen, cselekvési zónán belül zajlik. Ahogy Marguerite Duras fogalmaz a Michel Platinival, a kiváló francia csatárral készített interjúban: „A futballpálya, az a tér, ahol a játékosok játszanak, amelybe be vannak zárva, egyfajta színház, s amellett egy összecsapás helyszíne" (DURAS 2001). Továbbá az sem hagyható figyelmen kívül, hogy nem utolsósorban a dráma is, egy sportesemény is szigorúan időfüggő, előírt időhatárokon belül kell lejátszódnia, ami fokozza a feszültséget, a drámaiságot.

Drámairodalmunk új vonulatának két leginkább sporttematikájú darabja Egressy Zoltán említett két műve, az 1998-ban írt *Sóska, sültkrumpli* és az öt évvel későbbi *4 x 100*, melyeket a kritika előszeretettel párdarabként említ, a sport általi egymásrautaltság férfi, illetve női változatát látva bennük, holott lényeges különbség van köztük. A női futóváltóról szóló sztori sokkal közvetlenebbül kötődik egy sporteseményhez, míg a három futballbíró öltözőbeli történetében az adott esemény háttérmotívum. A staféta négyese számára a verseny tétje meghatározó. Meg kell(ene) ugyanis futniuk azt a szintet, amely számukra az olimpiai részvételt jelentené. Ennek érdekében kell összefogniuk, segíteni egymást, amit csak tetéz, hogy ha a váltó kijut, az egyikük számára az egyéni részvételt is szavatolja. Modellhelyzetről van tehát szó, ez tele van zavaró mozzanatokkal, melyek verseny előtt, a gyúrás, nyújtás, bemelegítés alatt utalásszerűek, inkább csak afféle évődések, ha nem is éppen ártatlanok, de a verseny után, amikor kiderül, hogy a lányok mindössze egy század másodperccel futottak gyengébb időt annál, amit előírtak számukra, fellángolnak az ellentétek. Egressy jó érzékkel gondoskodik róla, hogy a detonációt kellő drámai töltet váltsa ki. A négy, különböző korú (s ez, mint a jellembeli különbségek, egyáltalán nem mellékes körülmény) futónő mellett a történet szereplője a hölgyeket istápoló edzőnő, továbbá a korosabb gyúró, akivel a négy nő közül három már intim kapcsolatban állt, egyik a volt, másik az aktuális feleség, harmadik az elhagyott szerető, míg

a negyedik, a legfiatalabb a potenciális kedves. Ahogy a jelentős téttel bíró verseny helyzetként, úgy a nők testével megbízott masszőr szereplőként az a viszonyítási pont, amelyre óhatatlanul szükség van annak érdekében, hogy a történet drámaként működhessen. Nem véletlen tehát, hogy a konfliktusokon való felülemelkedést sugalló tanácsot is ez az előttünk játszódó cselekmény idejére már alkoholista, cinikus férfi fogalmazza meg. Ő mondja ki, hogy a „lélekhez, meg a közös akarathoz" nem csak képesség meg munka kell, hanem „Szív kell! Szív! Szív! Szív! Szív!" (Nem véletlen, hogy ezt éppen négyszer hangsúlyozza!) Szeretet kell, jelképesen szólva: „Hogy a Hóvirágnak is fájjon a Kiseszter lába! Meg a Perecnek a Grafika méhecskéje!" Akkor lesz/lehet biztos a siker.

A *Sóska, sültkrumpli* szereplői egy játékvezető és két partjelző. A színhely egy futballpálya bírói öltözője, ahol a meccs előtt, a szünetben és a meccs után bonyolódik hármójuk története. A bírónak élete legfontosabb meccséről van szó, ehhez kéri társai segítségét. Számára a tét nem kevesebb, mint felkerülni a nemzetközi játékvezetők listájára. A két partjelző közül az egyik – nemrég hagyta el a nője, aki a másik partjelzővel is kapcsolatban volt, igaz, csak egyszer, majd a játékvezetővel futott, később kiderül, őt is otthagyta – alkoholista, álmokat kergető rímfaragó, lényegében nem sok vizet zavar, míg a másik, bár minden segítséget megígér, bosszúra vágyik, mert szerinte őt játékvezetőből partjelzővé épp a tőle most támogatását kérő bíró javaslatára fokozták le. És ezt nem tudja megbocsátani. Bosszúvágya határtalan, addig fajul, hogy a szünetben kilopja a bíró zsebéből a játékosok figyelmeztetésére szolgáló sárga lapot, amitől a bíró a második félidő folyamán annyira megzavarodik, hogy sárga helyett ötször is a kiállítást jelentő piros lapot mutatja fel, ami óriási botrányt vált ki.

Két tönkrement egzisztencia teszi tönkre egy harmadik karrierjét („nehogy már ennek sikerüljön!"), akit azért is gyűlölni illik, mert az életben sikeres, jó állása van, ambiciózus, jóllehet gátlástalan törtető is, amint ezt a már mindkét partjelzőt boldogító nő megszerzése is példázza.

Egressy az egymásrautaltság bonyolult viszonyrendszerét építi fel, olyképpen, hogy szereplői tragikumát humorral árnyalja. Nevettet, amikor a három ember szenvedését látva inkább sírni kellene. A konfliktus az I. Partjelző, kit csak Szappannak csúfolnak („Csuszamlós, folyékony, mindig kicsúszik az ember kezéből. Mocsok meg ráragad" – vágja szemébe a Bíró) és a Szomorúszájúnak gúnyolt játékvezető között a harmadik felvonásban robban ki, amikor a pálya mindenható urai a felbőszült szurkolók elől az öltözőbe szorulnak, ahol, miközben a legaljasabban sértegetik egymást, kiderül, hogy a bajt keverő partjelzőt saját elfuserált élete ingerelte bosszúra. Ha neki nem sikerült, se döntő gólt lövő focista, se nemzetközi bíró nem lett, a másiknak

se sikerüljön alapon. Hozzájuk képest a triász Művésznek csúfolt harmadik tagja csak szánalmas rezignált figura, aki amiatt siránkozik, hogy a szóban forgó nő többé meccsek előtt nem készít számára sóskás sültkrumplit. Minden elmúlt, még az apró örömök is.

Partjelző Hamvai Kornél drámájának is a címszereplője, aki nem kevésbé szerencsétlen, mint Egressy antihősei. Neki sem sikerült megvalósítania élete nagy álmát, hogy egyszer elsőligás meccsen bíráskodjon. Tizenkétszer már volt taccsbíró, de amikor alkalmat kapott, hogy meccset vezessen, ez a köd miatt elmaradt. Ez a kudarc élete egész menetét jelképesen meghatározta. Lecsúszott egzisztenciaként kocsmai ivócimboráit szórakoztatja víziók és valóság között lebegtetett történeteivel, kezében a Nagy Világatlasszal, holott talán sohasem lépte túl a kerület határát. Mint Hrabal alakjai, ő is javíthatatlan álmodozó és mesélő, akinek az életében a sport csupán egyetlen, de meghatározó motívum volt.

Anélkül, hogy a témát lezárnám, hiszen nem esett szó például a sport és az esztétika viszonyáról vagy a nyelv, a drámai dikció és a sport kapcsolatáról, szükségesnek tartom szóba hozni a mottóként választott Tandori-idézetet. Lássék, ha eddig nem derült volna ki, mivégre került írásom élére. Annak okán, ahogy szerintem Tandori Dezső szavait értelmezni kell, miszerint a sport változat a világra, az annyit tesz, mint hogy a sport a világ kicsiben. Mint a legilletékesebb magyar írónak, ezt illik elhinni.

Irodalom

DURAS, Marguerite (2001): A démoni és isteni játék (Beszélgetés Michel Platinivel). Ford.: M. Nagy Miklós. Nagyvilág, 8., 1155-1157.

FODOR Péter (2009): Térfélcsere. A sport medialitása a magyar későmodern és posztmodern elbeszélő prózában. Kijárat Kiadó, Bp.

HUIZINGA, Johann (1990): Homo ludens. Ford.: Máté Klára. Universum, Szeged

KASSÁK Lajos (1924): Sport és tömegorganizáció = Kulturális közegek. Szerk.: Bednarics Gábor – Bónus Tibor. Ráció (2005), Bp.

KUKORELLY Endre (1994): Napos terület. Pesti Szalon Kiadó, Bp.

TANDORI Dezső (2008): Sporttömeg, élből. Alföld, 10. (Irodalom és sport című tematikus szám), 5–9.

TARJÁN Tamás (2008): Citius, altius, fortius. A Nyugat és a sport. Alföld, 10., 120–131.

ZEIDLER Miklós (2006): A modern sport a nemzet szolgálatában. Századvég, 4., 71–104. = Fodor Péter (2009): Térfélcsere.

SPORTS IN DRAMAS, DRAMAS IN SPORTS

After looking at the general concerns of the topic which deals with the relations between sports and literature (the role of sports in life, general and cultural status of sports, the oppositional relation between mind and body and the role of playing a game in sports and life), the author of this paper proceeds to the central issue of his topic, the relationship between sports and literature. In his discussion he first touches upon the genres in which sports appear in Hungarian literature, and then, by analyzing particular texts, he concerns himself with the thematization of football and athletics in our most recent drama literature. Following this, in order to define the three basic variants, he sets up a typology and deals with the dramas *4 x 100* and *Sóska, sültkrumpli* (*Sorrel and Fried Potatoes*) by Zoltán Egressy and the dramatic text *Márton partjelző fázik* (*Linesman Márton Feels Cold*) by Kornél Hamvai.

Keywords: sports, prose, drama, world model, play, theatre, soccer, athletics, private life

Hungarológiai Közlemények 2010/4. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies 2010/4. Faculty of Philosophy, Novi Sad

ETO: 821.511.141:09
821.511.141(497.11)-4

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Harkai Vass Éva

Újvidéki Egyetem BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
harkaieva@stcable.net

A NAPLÓÍRÓ CSÁTH GÉZA

Géza Csáth the Diarist

A tanulmány, Csáth Géza fikcióra alapozódó műveire (novelláira) is figyelmet fordítva, áttekinti a Csáth-naplók régebbi és újabb kiadásainak sorát, majd ezek közül az 1897 és 1902 között íródott, korai naplószövegekre hivatkozva, ezeket szemlélve követi nyomon a naplóírás műfaji és struktúraformáló jegyeit. A szerző Csáth korai naplószövegeinek narratíváját egyrészt az önéletrajz virtuális narratívájával, másrészt Kosztolányi és Karinthy Frigyes korai naplóival, s mindezeket Lejeune naplóírásra vonatkozó műfajelméleti tételeivel hozza összefüggésbe, miközben kitér Csáth naplófüzeteinek vizuális vonatkozásaira is.

Kulcsszavak: napló, önéletrajz, „antifikció", Csáth, Kosztolányi-napló, Lejeune, vizualitás

(Fikció/referencialitás) Ha a Csáth-életmű egészét szemléljük, műveinek két fő vonulatát (nem számítva ide most az olyan műfajokat, mint amilyenek pl. zenekritikái, orvosi tevékenységével kapcsolatba hozható szövegei, művei, színművei stb.) a fikciós novellákban és a valóságreferenciára hagyatkozó naplóiban jelölhetjük ki. Ez a kettős besorolás, lebontás azonban semmiképpen sem problémamentes, még kevésbé megnyugtató, hiszen ahogyan Kosztolányi naplójában novellatervek és -ötletek sorakoznak, Csáth naplóbejegyzéseiben is felsejlenek olyan futamok, hangulatok, amelyek későbbi novelláit vetítik előre. Annál is inkább, mivel a Csáth-novellák között kijelölhető jó néhány olyan fikcióra alapozó szöveg, amelyekben önéletrajzi referenciák ismerhetők fel. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy szabadkai lakóhelyű egyetemi hallgatóink között akadt olyan, aki „tudni vélte", merre van az a bizonyos zsákutca, ahol a kerítés rései között „feltárul[hatott]" a *varázsló kertje*.) De a *Józsika* vagy az *Egy vidéki gimnazista naplójából* című novellákat is szokás összefüggésbe hozni a Csáth-biográfia ide vonatkozó

részleteivel, sőt a több füzetbe írt és több kötetben publikált naplók közreadói e novellák alapjául épp Csáth korai naplófeljegyzéseit jelölik meg.[1] Bár a novellista Csáth nem volt kifejezetten „életrajzi" író, fikció és referencialitás szembeállítása nem az átfedések figyelmen kívül hagyására irányul, csupán a több kötetre rúgó naplófolyamot kívánja elkülöníteni a fikcióra alapozó novellák korpuszától.

(A Csáth-naplók) Csáth Géza naplóírói opusa, a különböző években és kiadásokban megjelent naplók első közlései meghaladják az 1000 oldalt. Az 1912–13-ból eredő naplóknak az újvidéki Híd című folyóiratban való, 1988-as közzétételétől a közelmúltban (2005 és 2007 között) megjelentekig, tehát nagyjából húsz év leforgása alatt teljesedik az az ív, amely a naplóíró Csáth arcélét rajzolja ki az első bejegyzés évétől, 1897-től 1916 utolsó napjáig.

A Híd-beli naplópublikációk anyagát könyv alakban érdekes módon (?) elsőként (1989-ben) a szekszárdi Babits Kiadó jelentette meg (CSÁTH 1989), 1997-ben a Magvető Kiadónál látott napvilágot az 1914 és 1916 közötti naplófeljegyzéseket és leveleket egybegyűjtő kötet (CSÁTH 1997)[2], az utóbbi évek szabadkai Életjel-beli kiadásai pedig mintegy fordított időrend szerint, retrospektíve töltötték ki az eddig kimaradt korábbi, 1897 és 1911 közötti éveket (CSÁTH 2005, 2006, 2007a, 2007b)[3]. A Csáth-naplók e terjedelmes korpuszából a régebben, az ezredforduló előtt olvasott, tízes évekbeli naplószövegek ismeretében most csupán az egészen korai (1897 és 1902 között íródott) naplószövegekre fogok szövegszerűen hivatkozni (l. CSÁTH 2005, 2006).

Z. Varga Zoltán Philippe Lejeune-nek az önéletírásra és a naplóra vonatkoztatott következtetéseit interpretálva említi az előbbi műfajok kapcsán azt a fajta olvasási stratégiát, miszerint „az olvasó szemszögéből lehet naplóként olvasni valamely önéletírást, és még gyakrabban utólagosan történet-egésszé szerveződő önéletírásként olvasni egy naplót (gondoljunk csak épp Csáth vagy Márai naplóira). Különösen igaz ez olyan szövegekre, amikor az életrajz nagy vonalakban való előzetes ismeretével kezdjük olvasni a naplót, vagyis naplóolvasmányaink nagy részére."[4] Még mielőtt bővíteném a sort a

[1] L.: „[...] több novellájának az alapját gyermekkori feljegyzéseiből merítette. Ezek közé tartozik a Józsika és az Egy vidéki gimnazista naplójából című novella." (Beszédes Valéria: Utószó – CSÁTH 2007b; 205)

[2] Az 1914. évi naplóbejegyzések fölé ezt a címet írta Csáth: A mozgósítás napjától.

[3] Az első három kötetet közreadta és sajtó alá rendezte Dér Zoltán, a negyediket Dér Zoltán hagyatékából közreadta és szerkesztette Beszédes Valéria. Ő írta a két utolsó kötet utószavát is.

[4] Z. Varga Zoltán: Előszó = LEJEUNE 2003a; 14.

magyar irodalmi modernség azon naplóíróival (Kaffka Margittal, Karinthy Frigyessel, a naplóírói tevékenységéből is mítoszt teremtő Füst Milánnal, Máraival, Illyéssel, Déry Tiborral stb.), akiknek naplóit szintén „az életrajz nagy vonalakban való előzetes ismeretével" (i. h.) vesszük kézbe (olvastuk), azt a rendhagyó olvasói tapasztalatot szeretném kiemelni, miszerint a korai Csáth-naplókat nemcsak az életrajz s ezen belül a csáthi élet tragikus lezárulásának eléggé részletekbe menő ismeretét követően, hanem az időben előbb napvilágot látott későbbi naplók meghökkentő részleteinek ismeretében is vesszük a kezünkbe, kezdjük olvasni.

„Míg az önéletírás nehézsége inkább a kezdet, az eredet szédülete, addig a naplóé leginkább a befejezés, a halál szédülete" – írja Lejeune (LEJEUNE 2008; 14). Míg a Csáth-novellák fikciós világának védelmében az olvasói figyelem a szövegek által kikerekített történetre, a novellák sajátos impasszibilitására vagy épp a századforduló bennük megmutatkozó lirizált prózafutamaira szegeződhet, az eleve „antifikcióra" (i. m.) alapozó naplószövegek valóságreferenciái nemcsak azt a virtuális halálfogalmat vonják be az olvasatba, amelyet Lejeune hangsúlyoz a műfajra vonatkozóan[5], hanem a halál majdan (nem is oly sokára) bekövetkező valós tényét is, amelyet a Csáth-életrajzból ismer. Azaz: a Csáth-naplók mint az „antifikció" szövegei szorosan hozzátapadnak az írói biográfia mint „antifikciós" narratíva később bekövetkező haláltényéhez.

(A korai naplók) Mindennek azonban a korai Csáth-naplókban szövegszerűen még nyoma sincs, csupán az olvasói „előzetes tudás" által vetül rájuk a leselkedő tragikus halál, a vég borzongató lidércfénye.

Lejeune Arisztotelész fogalmaiból kiindulva beszél a naplókra vonatkozóan a *kezdet*, a *közép* és a *vég* strukturáló formai elemeiről: „Az elbeszélésnek, miként Arisztotelész mondja, rendelkeznie kell kezdettel, középpel és véggel, amelyek a reprezentált folyamat vonatkozó részeit utánozzák. [...] [A] napló kezdete majdnem mindig kiemelt fontosságú: ritka az olyan eset, amikor ennek hangsúlyozása nélkül vágunk bele. Különböző módon jelöljük ki az írás eme új területét: tulajdonnévvel, címmel, mottóval, ígérettel vagy bemutatkozással." (LEJEUNE 2003b; 212) Még mielőtt azonban a Csáth-naplók kezdő formuláinak, narratív alakztatainak ismertetésére térnék rá, mintegy ellenpéldaként idézem a fiatal naplóíró Kosztolányi első, 1900. évi feljegyzését:

[5] L.: „A naplóíró a folytatás gondolatával védekezik a halál ellen. [...] az írás célja egy élet követése, ameddig csak lehetséges..." (LEJEUNE 2003b; 212)

„*Napló az Úrnak 1900-ik évére*

»Jucundum est memoria praeteritorum rerum.«

Tehát Isten segítségével fel! Kezdem a naplót okt 22-vel, talán azért, mert legtöbb időm van megírni a napló elején szokásos sablonszerű bevezetést. Valóban lelki szükség kényszerít arra, hogy gondolataimat letükrözzem e lapokra, hogy maradandó vonásokkal fessem azon érzelmeket, melyek szívemet bírják.

S érdemes valóban naplót írni, ha elgondolom, mily jó és kellemes érzés lesz azt olvasni, majd akkor, midőn meglett ember leszek, mily édes lesz majd meggyújtani az emlékezés fáklyáját, midőn a kandalló mellett kis csevegő gyermekek ülnek, s mellettem egy szép és jó feleség, kivel megosztom a föld örömeit, terhét.

... Szép gondolatok, de ki tudja, hogy így fog-e teljesülni? Ki tudja, lesz-e boldog életem, ki tudja, nem leszek-e egy ideának áldozata? Ki tudja, hogy nekem fognak-e a világon teremni örömök? ...

De hogy elragadtál, képzeletem! Nekem naplót kellene írni, s íme most elmélek a jövő felől. Ó, ne nézz a jövő napszemébe, mert megvakulsz! Ne nézz a jövőbe, csak úgy lész boldog! Mily édes lesz a múltba tekinteni, bámulni a szerencsét s örvendeni a bajon, hogy elmúlt.

- - - - - - -

Híves őszi napra ébredtünk fel. [...]" (KOSZTOLÁNYI 1996; 763)

A korai, románcos, helyenként modoros Kosztolányi, mondhatnánk, akitől sem a francia dekadensek spleenje, sem Reviczkyék világfájdalma nem állt távol. Sőt, ha egy lappal tovább lapozunk, a következő napi bejegyzés olvasmányai még megdöbbentőbbek (bár épp e korai naplókból ismeretesek Kosztolányi korai, egymásnak igencsak ellentmondó olvasmányai):

„*Október 23.*

Semmi nevezetesség. Türelmetlenül várom Béranger és Bürger költeményeit, melyet már vagy két hete meghozattam. [...]" (i. m. 765)

Megjegyzendő, nem mellékes tény azonban, hogy a fenti sorokat író ifjú az írás pillanatában mindössze 15 éves gimnazista. Viszont épp emiatt érdekes és figyelemre méltó, milyen tudatosan alkalmazza, és mekkora jelentőséget tulajdonít a napló kezdőformuláinak. Van patinás évmegjelölés, latin szállóige, a *kezdés* gesztusa hangsúlyozott, s a lelki szükségre való utalás egybehangzik azzal, amit Lejeune részletez a napló egyik kifejezés-funkcióján belül: a megkönnyebbüléssel és a kommunikációval. („Megkönnyebbülni annyi, mint levetni magunkról az érzelmek és a gondolatok terhét azáltal, hogy papírra vetjük őket." – LEJEUNE 2003b; 216) Különösen érdekes, hiszen Kosztolányi idézett naplórészlete hangsúlyosan rájátszik arra, amit Lejeune ezt követően mond: „Ez az ösztön összekapcsolódhat a megőrzés ösztönével [...]" (i. h.). Továbbá: benne van ebben a kezdésben a kommu-

nikáció szükségessége („Kommunikálni annyi, mint kiönteni szívünket a papírra, mert egyedül vagyunk, híján egy ránk figyelő barátnak." – uo.), egy Lejeune által hangsúlyozott újabb funkció, az önelemző vagy töprengő elmélkedés, továbbá (újabb funkcióként) az emlékezet gesztusának hangsúlyozása, miszerint: „Rögzíteni az időt annyi, mint megalkotni egy papír-emlékezetet, létrehozni a megélt archívumait, nyomokat halmozni fel, kitérni a feledés elől; [...]" (i. m. 217).

A fiatal naplóíró Kosztolányi egyrészt a naplóműfaj formájának és kellékeinek beható ismeretéről vall itt, másrészt azt is elárulja, hogy kissé nyűgnek érzi a több időt igénylő, „a napló elején szokásos sablonszerű bevezetést." A műfajjal kapcsolatos ismeretekre vonatkozóan azonban azt is el kell mondani, hogy – miként a korai Csáth-naplókat közreadó Dér Zoltán jelzi – „[a] XIX. század utolsó évtizedeiben a vidéki polgári családok gyermekeiket gimnáziumba íratták, s ez volt az az időszak, amikor közöttük divatba jött a naplóírás." (CSÁTH 2005; 139) Ehhez egyrészt azt fűzhetjük hozzá, nem véletlen, hogy körülbelül ugyanazokban az években Csáth is, Kosztolányi is naplót vezet, másrészt pedig azt, hogy majdhogynem magától adódott a divatossá vált műfaj műfaji-strukturális elemeinek ismerete.

Viszont – erre volt a Kosztolányi-napló ellenpélda – Csáth Géza korai naplójegyzeteiben alig találunk ilyen kezdőformulákat. Illetve találunk – csak épp, már itt, korai életéveiben, Csáthra jellemzőeket. A kezdőformulát Csáth az egyes naplófüzetek élén alkalmazza, a naplóírás valós megkezdéséről a *füzet* megkezdésére helyezve át. Az 1898. március 30-ai bejegyzés ezzel végződik:

„(vége)
FOLYTATÁS
A
II. dik
füzetben
Vége
1898 Március 31 ig." (i. m. 43)

Majd az ugyanezen év következő napjával induló második füzet, Kosztolányi naplóindításához hasonlóan, így kezdődik:

„Isten segítségével megkezdtem..." (i. m. 44. – a kezdőformulát pedig sajátkezű rajz követi.)

Hasonlóan kezdődik 1899. április 1-jén a 3. füzet is:

„Isten segítségével!
Jelige:
Jól esik visszaemlékezni az elmúlt időkre.

Brenner József" (i. m. 94)

A Csáthra vonatkoztatott specifikum pedig, amely már itt, korai, mindössze tízévesen írott naplójegyzeteiben jelt ad magáról, korán megmutatkozó képzőművészeti érdeklődésével hozható összefüggésbe. A naplókban ugyanis nemcsak textuálisan történik utalás erre (arról ír, hogy rajzolt, festett, a kapott pénzen festékeket vett, az apától festéshez szükséges felszerelést kapott, névnapi, karácsonyi ajándékként a későbbiekben családtagjai számára képet fest stb.), hanem a füzetek indításakor a kezdő oldal képzőművészeti-vizuális kialakítása legalább olyan lényeges a fiatal naplóíró számára, mint a szövegszerű kezdőformulák. Sőt, a naplót indító fiatal Kosztolányi példájából kiindulva azt is mondhatnánk: a szövegszerű formulák nem annyira fontosak a fiatal Csáth, mint unokabátyja számára – a vizuális kifejezőkészség viszont annál inkább.

A naplók ezen vonásánál elidőzve, vizuálisan is szemlélődő olvasóként tapasztalhatjuk azt, amit Lejeune a naplók könyv formájában való kiadásának veszélyeként jelöl meg, mondván, hogy: „A könyv csupán lecsupaszított és leszűkített képpel szolgálhat a naplók valóságáról. Lecsupaszított képpel, mivel a kézírás a személyiség és a pillanat élő lenyomata, a füzet pedig jelentésteli elrendezést biztosít, és nem csupán a puszta írást őrzi meg: mindenféle dokumentumok, ereklyék, rajzolt jelek birodalma. Mindebből semmi sem marad a könyvben [...]." (LEJEUNE 2008; 22–23)

Az idézett mondatok, távoli vizuális és olvasmányélményként Karinthy Frigyes nagyjából ugyanezekben az években íródott gyermekkori naplóinak példáját villanthatják fel emlékezetünkben[6]: a három kötetből álló kiadvány egyik kötete az 1898 és 1899 közötti, a másik az 1899–1900 közötti napló *hasonmás* kiadása, míg a harmadik könyv e két hasonmás naplófüzet hiteles átírását tartalmazza. Az előbbiek – talán mondanom sem kell – tele rajzokkal, szövegjavításokkal, áthúzásokkal, tintapacákkal, mintegy ellensúlyozva és visszavonva azt a hiányt, amit Lejeune a naplókiadások lecsupaszító és leszűkítő körülményeire vonatkozóan nehezményez.

A 21. század első évtizedében került sor arra, hogy az olvasók előtt feltáruljon a mintegy két évtizeden át vezetett Csáth-naplók teljes szöveguniverzuma. Talán a későbbi évek során adódik majd alkalom arra is, hogy hasonmás kiadásban is napvilágot láthassanak, nem veszítve intermediális, vizuális jellegükből. Az Életjel könyvek sorozatán belül közzétett korai Csáth-naplók

[6] De gondolhatunk akár Radnóti Miklós Bori noteszének kettős, hasonmás és hiteles átírásban közzétett kiadására is.

ebben a tekintetben őrzik a hitelesség egy bizonyos szintjét, hiszen a naplókban a kézzel írott változathoz hűen, azonos szöveghelyeken a fiatal Csáth bontakozó képzőművészeti érdeklődésének dokumentumaiként megtalálhatók rajzai, ám a fedőlapok, kezdő oldalak közül csak néhány lelhető fel, kiszakítva autentikus helyéről, néhány naplóoldallal együtt, mutatványként a kötetek végére illesztve. Egy, a naplók vizuális effektusait teljességükben és autentikus helyükön is őrző kiadás még inkább hangsúlyossá vagy legalább nyilvánvalóvá tenné a (korai) Csáth-naplók egyik meghatározó vonását, azt ti., hogy bennük a részleges lezárás(ok)ra utaló záró- és az ezeket követő kezdő szertartások aktusát jellemzően a „hordozó közeg" (LEJEUNE 2003b; 212), a füzet kezdete vagy vége hívja elő.

A folyamatosan írott (általános) napló záró-szertartásainak egyikét az egy-egy időszak (hét, hónap vagy év) végére időzített lezárás képezi (i. h.). Az 1899. december 31-ei bejegyzés szövegében ez áll: „Ma irom utoljára hogy 1899. ezentúl nem. [...] Csend volt, amikor az óra verte 1-, 2-, 3-, 4-, ezután kivángattunk egymásnak Boldog új évet!" (CSÁTH 2005; 137 – a szöveg után rajzos illusztráció következik.) Az 1902. december 31-ei feljegyzés pedig így kezdődik: „Este 4 óra. Utolsó nap, utolsó órák." (CSÁTH 2006; 209) Csáth korai naplószövegei között viszont különösen kiemelkedik az, amelyik egy évvel korábban, a 19. század lezárulását és a 20. század kezdetét jelző keskeny idősáv borotvaélén táncol: nemcsak az időszámítás és egy évszázad lezárulásának egy emberöltőn belül nem épp gyakori, sőt épp ritka és legfeljebb egyszeri előfordulása s e pillanat különössége miatt, hanem megragadásának metaforikus módja révén is. Bár az előző évszázad elmúlása az emberi elmúlás és saját elmúlásának (világ)fájdalmát csendíti meg a fiatal naplóíróban, az évszázad átfordulásának pillanatát – zsenge korának minden báját bevetve – így ragadja meg: „XII órakor Jöttünk össze mind az óra alá anyika felvett egy poharat! az óra mutató áthaladta a XIIes számot a XX században vagyunk. 1901 ben. Igy anyika letette a poharat a XX században és fölvette a XIX században." (CSÁTH 2006; 77)

A naplóírás szertartásának komolyságára és tudatosságára utalnak a magát a szertartást célba vevő, az arra vagy annak elmaradására utaló önreflexiók: „Ma elhatároztam, hogy nem fogok minden [!] naplót írni és csak a nevezetes dolgokat írom meg." (CSÁTH 2005; 15) Vagy: „A ceruzával irtnak másolata [...] utolagosan másoltam 1899. November 12." (I. m. 23) Vagy: „Naplómat palicson nem irhattam mert a *játék* elvette ettől kedvemet." (I. m. 24)

A naplóírás alapját képező „antifikció" jegyében az idő rögzítésének, a „papír-emlékezet", a „megélt archívumai"-nak létrehozása, „a nyomok felhalmozásának", a feledés elől való kitérés (LEJEUN 2003b; 217) jeleiként a fiatalkori naplók *kezdő és lezáró* gesztusai közötti „főszövegben" ott so-

rakoznak a korabeli Szabadka színházi és zenei életének részletei (a feledés ellenében külön az egyes színdarabok tartalomleírásai, majd idővel a színpadi alakítások és a szövegek bírálata, kottarészletek stb.), a kor akkori műszaki fejlődésének emblematikus tárgyai (kerékpár, fényképezőgép, mozi, az újonnan lerakott villamossínek), a családtagok (az apa és maga a naplóíró ifjú Brenner) kedvenc foglalatosságai (zene, olvasás, irodalom, képzőművészet, színház, fotózás), a város és a városba látogató jelentős személyek nevei, Kosztolányi korai írói próbálkozásainak és önképzőköri konfliktusainak szövegnyomai – a fiatal Csáth szellemi fejlődésének, „nevelődésének" mindinkább táguló köreiként. Ez abból a szemlélődési pozícióból látható be leginkább, amely az egészen korai szövegekben túlnyomórészt a napi lejegyzések gépiesen működő ismétlődéseire hagyatkozva az időjárás, a levegő hőfokának, valamint a napi időbeosztás órák szerinti alakulásának pontos adatrögzítésében látta a jelen archiválásának lényegét.

A korai Csáth-naplók olvasmányélményére paradoxonként a későbbi naplók olvasmányélményének, egy „ellen-fejlődésregény" árnyéka telepszik rá: a szellemi épülést követő leépülés, a kiteljesedést követő szétzilálódás, egy fordított, negatív „Bildung", végül pedig a naplóírás gyakorlata által (is) zajló élet tragikus halálba fordulásának előrejelzése, „tudása". A biográfiai én biográfiából ismert önmegsemmisítésének szívszorító története, ami – újabb paradoxonként – mégsem akadályozhatja meg a szerző saját szövegei által való, „biográfián túli" továbbélését.

Csáth önmagáról szóló korai beszédében, az „ön-írás" jelenre figyelő „örök mozgásának" sodrában azonban mindez még nem látható. A naplóíró nemcsak szövege, de élete folytatásának, életvalósága alakulásának sem ura: „Úgy ír, hogy nem ismeri a cselekmény folytatását, még kevésbé befejezését." (LEJEUNE 2008; 14)

Kiadások

CSÁTH (2005) = Ifj. Brenner József (Csáth Géza): Napló (1897–1899). Életjel, Életjel könyvek 116., Szabadka

CSÁTH (2006) = Ifj. Brenner József (Csáth Géza): Napló (1900–1902). Életjel, Életjel könyvek 117., Szabadka

CSÁTH (2007a) = Ifj. Brenner József (Csáth Géza): Napló (1903–1904). Életjel, Életjel könyvek 120., Szabadka

CSÁTH (2007b) = Ifj. Brenner József (Csáth Géza): Napló (1906–1911). Életjel, Életjel könyvek 122., Szabadka

CSÁTH Géza (1989): Napló 1912–1913. Babits Kiadó, Szekszárd

CSÁTH Géza (1997): Fej a pohárban. Naplók és levelek 1914–1916. Magvető, Bp.

KOSZTOLÁNYI Dezső (1996): Naplók (1900–1901) = K. D.: Levelek – Naplók. Egybegy., s. a. r. és a jegyzeteket írta: Réz Pál. Osiris Kiadó, Bp., 763–809.

Irodalom

LEJEUNE, Philippe (2003a): Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatott tanulmányok. Szerk.: Z. Varga Zoltán. L'Harmattan, Bp.

LEJEUNE, Philippe (2003b): Hogyan végződnek a naplók? Ford.: Gábor Lívia = LEJEUNE 2003a; 210–222.

LEJEUNE, Philippe (2008): A napló mint „antifikció". Ford.: Z. Varga Zoltán = Írott és olvasott identitás. Az önéletrajzi műfajok kontextusai. Szerk.: Mekis D. János és Z. Varga Zoltán. L'Harmattan – Pécsi Tudományegyetem, Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék, Bp. – Pécs, 13–24.

GÉZA CSÁTH THE DIARIST

By paying also attention to Géza Csáth's works based on fiction (novellas), the author recounts earlier and newer editions of Csáth's diaries, and then, making reference to and considering the characteristics of the earlier diary texts written in the period 1897 – 1902, follows up the characteristics which form the structure and genre of diary writing. The author correlates the narratives of Csáth's early diary texts partly with the virtual narrative of the autobiography and partly with Kosztolányi's and Frigyes Karinthy's early diaries, and then links all of them with Lejeune's genre theory theorems, while she also considers the visual aspects of Csáth's diary notebooks.

Keywords: diary, autobiography, "antifiction", Csáth, Kosztolányi's diary, Lejeune, visuality

IRODALOMTUDOMÁNY, FOLKLORISZTIKA
Hungarológiai Közlemények 2010/4. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies 2010/4. Faculty of Philosophy, Novi Sad

ETO: 821.511.141(497.11)-4 ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Harkai Vass Éva

Újvidéki Egyetem BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
harkaieva@stcable.net

REGÉNYSZERŰVÉ SZŐTT MOTÍVUMHÁLÓ*

(Tolnai Ottó *A kisinyovi rózsa* című művében)

Novel-like Net of Motifs

(In Ottó Tolnai's work *A kisinyovi rózsa* [The Chisinau Rose])

A tanulmány Tolnai Ottó *A kisinyovi rózsa* című művének regényszerűségével kapcsolatos kérdéseket taglalja, összehasonlítva a művet a szerző előbbi verseskötetével. Ugyanakkor erőteljesebb poétikai konstruáló elvnek és egybetartó erőnek tartja Tolnai említett, legújabb (regényszerű) verseskötetének motívumhálóját, mint a regényszerűségnek a műben fellelhető attitűdjeit. Felvázolja a Tolnai-líra régebbi és újabb motívumait, kiemeli ezek szólamszerű elrendezését, interpretálja a mű címébe foglalt kisinyovi rózsa motívumának jelentését és (részben intertextuális) eredetét, valamint hansúlyozza a dolgozat tárgyát képező kötet versanyagának azon vonását, miszerint a motívumok jelzős megjelenítésmódjának esetén kiemelkedő szerepet kap a hangszimbolikára, ezen belül is az alliterációra alapozó hangzóság.

Kulcsszavak: Tolnai Ottó, A kisinyovi rózsa, regényszerűség, motívumvilág, motívumháló, szólamszerűség, hangzóság, intertextualitás

(Regény versekből) A korai Tolnai-líra (neo)avantgárd diskurzusát (HARKAI VASS 2003), majd a mind terebélyesebbé növő életmű nagyobb kompozícióinak változatait és motívumhálóját (uő, 2008) követően figyelmünk újra ez utóbbiak irányába fordul.

Thomka Beáta Tolnairól szóló monográfiájában a *Wilhelm-dalok*ra és az *árvacsáth*ra hivatkozva olyan „verses narratív" sorozatokról beszél, amelyek „mintha regénnyé, epopeiává rendeződnének. Műfajuk talán a *regény ver-*

* *A tanulmány a Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériumának 148027A számú projektuma keretében készült.*

sekből lehetne, hisz a verses regény fogalmának poétikai jelentése másként állandósult." (THOMKA 1994; 31)

A monográfiából vett idézetet két okból is lényeges kiemelni: egyrészt amiatt, mert az utóbbi évtizedben, az új évezred kezdetétől szinte sorozatosan megjelent verses regények (Térey János, Schein Gábor és Szálinger Balázs verses regényei[1]) közül különösen Téreyé és Scheiné épp az említett műfaj fogalmának „másként állandósult" poétikai jelentésére játszik rá, részben felidézve, részben felülírva a verses regény 19. századi műfaji tradícióját. Másrészt pedig – ami az előbb említettekből következik – ezekből a posztmodern versesregény-felülírásokból szemlélve lesz még inkább szembetűnővé, hogy Tolnai „verses narratív" sorozatai semmiképpen sem vonhatók a verses regény még megőrizve-megújított, újraírt műfajfogalmának a körébe sem.

Tolnai a legújabb kötetét, *A kisinyovi rózsát* megelőző, *Ómama egy rotterdami gengszterfilmben* (2006) című kötetének élén (véletlenszerűen? vagy nem függetlenül Thomka Beáta előbb idézett műfajmegnevezésétől?) épp a *Regény versekből* alcímet tünteti fel. Az *Ómama*-versek „regényszerűsége" a kulcsszereplő, Ómama köré rendeződő narratíva és a családi legendárium mentén tapintható ki, miközben motívumainak sűrű szövedéke hálóként fogja egybe a hosszabb-rövidebb költeményeket, középpontjukban Ómamával. Mint ahogyan a *Wilhelm-dalok*ban és az *árvacsáth* szövegterének centrumában is központi hősök állnak. Ennek ellenére mégis paradox helyzettel állunk szemben, hiszen igazából nem az *Ómama*-kötet, hanem az ilyen paratextussal explicite nem rendelkező, tehát nem (versekből álló) regényként jelzett, *A kisinyovi rózsa* című legújabb Tolnai-kötet hat számunkra (leg)inkább regényszerűnek. Felépítését, szerkezeti megoldását tekintve is, hiszen két *könyv*ből áll, s ezen belül az epilógusokkal ellátott 1–5., illetve 6–11. részek egy regény fejezeteiként hatnak. Ezenfelül narratívája is, bár egységesnek egyértelműen nem mondható, valamivel egységesebb, mint az *Ómama*-köteté. *Regény* tehát *versekből*, de semmiképpen sem *verses regény*. Bár Schein Gábor megháromszorozza művének Paulusát, a pesti Pál köré egy kezdettel és véggel rendelkező történetet ír. Ilyen történet Tolnainál nem képzelhető el a verses formák keretein belül (sem).

(Motivikus háló) Mi tölti ki akkor a két „könyv" fejezetszerű részeit? Narratív morzsák, mondhatnánk jobb híján, amelyek nagyon lazán kötődnek az elfekvő központi funkciót betöltő teréhez és lakóihoz, élükön a lüke fiúval. Hogy pontosan mi *történik* az elfekvőben, meglehetősen nehezen re-

[1] L.: Térey János: Paulus (2001); Schein Gábor: Bolondok tornya (2008); Szálinger Balázs: A százegyedik év – Zalai Passió, A sík, A százegyedik év (2008)

konstruálható. S ha rekonstruálható is, előbb interpretálható poétikai értelemben, mint egy történet elmondásaként. Történetmorzsák, történetszilánkok keringenek a lüke fiú és a vele kapcsolatba lépő – pontosabban: inkább a vele asszociatív kapcsolatba hozott – vershősök körül. A történetmorzsák, történetszilánkok is motivikus-asszociatív módon kapcsolódnak egymáshoz. Az asszociációk szálai által egybefogott motívumok és motívumegyüttesek hozzák létre azt a hol szorosabbá, hol lazábbá váló motivikus hálót, amely a szövegben nagyobb hangsúllyal vonja magára a figyelmet, mint a morzsákból, szilánkokból összerakható történet.

Az *Ómama*-kötetről írott korábbi tanulmányomban (HARKAI VASS 2008) megkíséreltem a nyomába eredni, honnan eredeztethetők a mű motívumai – különösen Ómama és a családtagok közül a „Vitéz nagyanyám" korábbi motivikus megjelenése, valamint azok a motívumok, amelyek az *Ómama*-kötet említett és más alakjaihoz kötődnek. Ezen és a Tolnai-lírából ismerős, folyton felmerülő és módosuló (kulcs)motívumok eredete utáni kutatás során az is láthatóvá vált, hogy „mire a *Versek könyvé*ben 1992-ben megjelenik az *Ómama egy rotterdami gengszterfilmben* címadó ciklusának s a kötet egészének fókuszát alkotó, *Ómama* című vers, már készen áll a Tolnai-líra magánmítoszt alkotó kulcsmotívumainak sűrű szövedéke." (I. m. 111.)

Toldi Éva a motívummá válás folyamatát szemlélve Tolnai Ottó költészetében a *flamingó*-motívum nyomába eredve fedi fel ennek intermediális és intertextuális vonatkozásait (TOLDI 2010). Ennek eredményeként hozza intertextuális összefüggésbe Tolnai flamingóját a költészetében jelentős szerepet betöltő Rilke ugyanezen motívumot a verse címében megidéző költeményével, amelyből újabb, intermediális összefüggés nyílik Fragonard festményével. A flamingó mint „begyűjtött szó" (i. m. 75.) kapcsán a hangzás különösségét, a képiség (különösen a „szín jelölte látvány") intenzitását, valamint a szónak a köznapi beszédben való ritka előfordulását hangsúlyozza, „amely egzotikumát, jelentésének bizonytalanságát is előrevetíti" (uo.). A *Levél arról hogyan tanítani a vajdasági irodalmat Velencében* című Tolnai-vers kapcsán a továbbiakban arról beszél, hogy a flamingó-motívum „hogyan őrzi meg a Rilke-vers erotikus erőterét" (i. m. 77.), majd a *Kékitőgolyó* című kötetben közölt prózaszöveg kapcsán jelzi egyrészt, hogyan megy át a motívum narratív átalakuláson, másrészt pedig a flamingóra vonatkoztatott fakulás-motívum kapcsán utal a jelentés valóságvonatkozására (nem megfelelő táplálék hiányában a flamingók valóban „elveszítik tollazatuk rózsaszín árnyalatát" – i. m. 78.).

(*Hol terem a kisinyovi rózsa?)* A felsorolt mozzanatok azért lényegesek, mert Tolnai legújabb, *A kisinyovi rózsa* című kötete rejtélyesnek tűnő címére is vonatkoztathatóak – de ugyanakkor arra is rámutatnak, hogy *A kisinyovi*

rózsa esetében még bonyolultabb referenciális háttérképzéssel, valóságvonatkozásokkal állunk szemben.

A Tolnai-mű címébe foglalt szókapcsolat a mű egyik legmegterheltebb s ennek folytán központinak tekinthető motívuma. Akár a flamingóra, a kisinyovi rózsára vonatkozóan is elmondható, hogy a hangzás különösségével hat. Míg a flamingó-motívum esetében ezt a(z) *f* és *l* hang lágysága és a(z) *ng* hangkapcsolat különös hangzása (dallama), az utóbbiban a(z) *s* és *zs* szintén különös, susogó-süvöltő hangzása eredményezi. Hasonló módon hat a motívum nem mindennapi látványeffektusként is. Ahogyan a flamingó rózsaszín színeffektusa és kecses alakja a képiség erejével hat, a rózsát sziromszerkezete és az ehhez képzelt szín avatja intenzív látványelemmé. Akár tovább is léphetnénk, valóságtapasztalatunkból ide sorolva jellegzetes illatát és szirmainak bársonyos tapintását, mindehhez pedig hozzászámíthatjuk szimbolikus jelentését is. Ha – mint ahogyan a továbbiakban látható lesz – egyáltalán rózsáról beszélhetünk. De itt, a mű első felütésekor a rózsa fogalma ezeket a (jelentés)képzeteket hívja elő az olvasóból.

A *kisinyovi* jelző (földrajzi szókészletünket és ismereteinket tekintve is) szintén ritkán előforduló, távoli, ismeretlen tájakra kalauzoló, egzotikumot rejtő szó. A szókapcsolat alkotta motívum ugyanakkor nem csupán az egzotikum, hanem a *nonszensz* erejével is hat. *Kisinyovi rózsa* ugyanis a valóságban nem létezik – csak a Tolnai-mű szöveguniverzumán belül, a költői fikció világában képzelhető el. A rejtélyt a motívum szövegben való variatív előfordulása oldja fel: hol *kisinyovi rózsa*ként, hol (*száraz*) *jerikói rózsa*ként fordul elő. Már az Első könyv Első részében, nyomban a szöveg elején felfedhető e variabilitás – s egyben a motívum valóságreferenciájára való utalás is:

az elfekvő asztalán
kis üvegtálban
száraz jerikói rózsa
(zsugorított tujaféleség)
[...]
de az igazgatónő egyre csak kiabált
hogyan vegye leltárba
a jerikói rózsát
mondták úgy hogy kisinyovi rózsa (6, 7–8)

Jerikói rózsa ugyanis valóban létezik, tehát újra olyan „begyűjtött szó"-ról beszélhetünk, amelynek van valóságreferenciája: „Jerikói rózsa vagy szűz Mária rózsája (növ.) [...] apró, egynyári, keresztesvirágú fű, egyetlenegy faja [...] Egyiptom, Szíria és Arábia homokos mezein nő. Gyakran török házalók

árulják. Ez a növénynek összegomolyodott száraz szára és ága, de a vízben vagy a nedves levegőn szétterjed, ez az a csekély érdek, amiért mint csodálatosat árulják. Máskülönben sem nem rózsa-alak, sem nem jerikói." (http://www.tuja.hu/kerteszeti-lexikon/jerikoi-rozsa.html) Az idézet arra is utal, hogy nemcsak a „begyűjtött szó" valóságvonatkozásáról beszélhetünk, hanem arról is, hogy Tolnai maga is tudatosan épít a versébe motívumként beemelt fogalom (növény) valóságreferenciáira. Ezt példázza az előbbi versidézet zárójelbe tett magyarázata („zsugorított tujafélesség") s az Első könyv Epilógusának néhány utalása is (könnyel öntözött száraz rózsa, a sivatag közepén, kizöldül):

a könnyel öntözött száraz rózsa
a sivatag közepén
hol az ibisz indigó tojása
a homokba zuhan
a száraz rózsa ott kizöldül
ó ne legeld le
ne legeld le kis szamár (46)

Akár a flamingó-motívumnak, a jerikói/kisinyovi (száraz) rózsának is van erotikus kisugárzása: „száraz rózsa / az igazgatónő lába között" (45–46) – vagy:

az öreg színésznő a rózsa múmiája
istenem végre egy nekem való szerep
eljátszhatom végre a rózsa múmiáját
most játszom el míg bimbó levék
rózsabimbó
eljátszom a rózsa múmiáját
egy rózsabimbó szemérmességét
nemi életét a gulágon
eljátszom a rózsa múmiáját
a lábam közé gyömöszölt jerikói rózsát (84–85)

A láb közé gyömöszölt jerikói rózsa (másutt: gobelinrongyika, oda képzelt szürkeállomány) iteratív módon tartja fenn a szöveg erotikus-szexuális vonatkozásait, diskurzusát, ugyanakkor az is látható, hogy Tolnainál a látszólag ad hoc jellegűnek, ösztönösnek, automatikusnak tűnő bonyolult motívumkombinatorika nem egészen ad hoc jellegű, ösztönös, automatikus, mögötte mindig felsejlik a szemantikai analógiák ennek ellentmondó működ(tet)ése. A „száraz rózsa / az igazgatónő lába között" nonszensznek tűnő gondolatsora analogikus módon utal egyrészt a nőiség „hervadására", „kiszáradására",

akár a biológiailag/anatómiailag értelmezhető (tudományos) pontosság erejéig is, másrészt – e gondolatsort tovább folytatva – a jerikói rózsa különös tulajdonságára (arra, hogy a száraz növény nedvesség hatására újjáéled).

A jerikói rózsa (se nem rózsa, se nem jerikói) maga is metaforaként értelmezhető, épp Tolnai mindent metaforizáló és mitizáló költői gesztustárába és szótárába illő fogalom. A két könyvből és fejezetekből álló, regényszerűen szervezett szöveg ugyanakkor már a cím első felütésétől kezdődően fenntartja az olvasó arra irányuló kíváncsiságát, hogy a címbeli rózsa miért épp kisinyovi – illetve a szöveg további olvasásának folyamán az arra irányuló kérdést, miért váltogatja és cseréli fel folyton a szerző a jerikói/kisinyovi jelzőt. A kérdés(ek)re a választ a műhöz csatolt *Jegyzet* adja meg. Pontosabban nem is választ, csupán az asszociációs sor, az asszociációképzés logikáját fedi fel. A Jegyzetben közölt két levél szövegének értelmében I. Sándor Puskint lázító versei, párbajai és bordélyházi kalandjai miatt (Szibéria helyett) délre, Kisinyovba száműzi, ahol egy sor Puskin-mű íródik majd (köztük az *Anyegin* első fejezete is), ahol Puskinnak orosz, zsidó, görög, cigány szeretői lesznek, s ahol elmesélik neki azt a történetet, amely, miután Puskin Gogolnak továbbadja, a *Holt lelkek* történetének alapja lesz (Tolnai a főszöveget épp a *Holt lelkek*ből vett mottóval indítja). *A kisinyovi rózsa* több szöveghelyen is megidézi a levélbe foglalt tényeket, jellegzetesen tolnais módon, továbbköltve a mítoszt:

Mert őt is oda száműzték
Ó, K i s i n y o v!
ott kezdte írni az Anyegint
ezt a szabad regényt
ó egy szabad regény
a sok rabregény között
kisinyovban amely a kis jenő nevű
magyar helységből keletkezett:
C H I S I N A U
csömöre bácsi igazi neve is kis jenő volt
[...]
ott kezdte írni ez az orosz negritüd
az első szabad regényt
melyben folyamatosan tudósított volt
magáról az első szabad versről
ó egy szabadvers
a sok vasra vert versemény között
[...]
Ó, K i s i n y o v, ó, s ö t é t v á r o s! (44–46)

A ritka szedéssel (a kötetben dőlt betűkkel) írott sorok Puskin-versből átvett idézetek. A Jegyzet ugyanakkor jó néhány műfordító nevét sorolja fel idézetforrásként, ami azt jelenti, hogy Tolnai szövegében rejtett (jelöletlen) idézetek keringenek.

A kisinyovi rózsa tehát, akár a flamingó, intertextuális jellegű (kulcs) motívum, hiszen (jelzője révén) a Puskin-biogáfiával alakít ki szövegközi kapcsolatot.

(Az elfekvőben) A kisinyovi rózsa központi helyszíne az elfekvő, amely helyszínként nem éppen az aktív (élet)történések tere. Az elfekvő lakóinak (a lüke fiú, a kisinyovi béla bácsi, a kis madárcsontú zenetanárnő stb.) tudatában emlék- és gondolatfoszlányok sejlenek fel és merülnek el, s ez mintha magának a műnek az asszociatív mechanizmusát képezné le szinekdochikusan, melyben szintén történetszilánkok és -szálak merülnek fel és el, miközben összjátékba kezdenek: hol közelítenek, hol távolodnak egymástól. Ezen az összjátékon belül pedig a motívum-egybejátszások által rendkívül bonyolult, már-már kibogozhatatlan motivikus háló szövődik meg. A két könyvből és fejezetekből álló, regényszerű szerkezetet is ez a motívumháló tartja egybe.

Tolnai szövegében a motívumok szabad szatellitekként keringenek.[2] Egy-egy motívum vonzáskörébe több más motívum kerül, s ezek az egybejátszások nemcsak bonyolult motívumhálót eredményeznek, hanem olykor e háló megszövődésének, a motívumok kombinatorikájának eljárásait, játékát is látni engedik. A műben ennek az asszociatív eljárásnak metaforikus-emblematikus motívumkörét is fellelhetjük: ez a befejezetlen gobelin, amelyen „szépen látszott / az elképzelt táj" (8), s amelynek zsákszín visszáján sétát lehet tenni. A befejezetlen gobelinből elfogyó sárga, zöld, kék és lila fonálhoz kapcsolódik a gyarmatáruként érkező nagy jutazsák, amelyből a tengerifű szálait lehet kihúzni.[3] A motívumkombinatorika Puskin Kisinyovját sem hagyja érintetlenül, hanem továbbfikcionálja, hiszen az ablaknál fekvő nénike, aki rubintos kalaptűjét kéri, „egyik barátnőjéről tett említést / utoljára kisinyovból írt neki / állítólag ő küldte a jerikói rózsát" (7). Ily módon jön létre a Puskin-életrajz kisinyovi részleteinek, a kisinyovból író barátnő és a jerikói/kisinyovi rózsa ezzel a logikai sorral még korántsem befejezett motívumkombinációja.

A központi helyszín, az elfekvő jellegénél fogva akár a Tolnai-mű egyik értelmezéslehetőségét adó térként, világszeletként is interpretálható. A szövegben keringő, egymás holdudvarába kerülő, majd elkülönböződő/eltávolo-

[2] Thomka Beáta a Legyek karfiol című Tolnai-kötet kapcsán „remek kis metafora-meteorok" szabálytalan, összefüggéstelen keringéséről beszél (THOMKA 1994: 70).

[3] Az Ómama-kötetben ezekkel rokon motívumot képeznek a manila lila és kék szálai.

dó motívumok és motívumtömbök az elfekvő lakóinak/ápoltjainak mentális gondolkodását, gondolatköreit képezik le. Emlékfoszlányok – a történésekhez és tárgyakhoz kötődő emlékmolekulák – keringenek, s ezek felmerülésében és elmerülésében, összeütődéseiben és szétválásában a lassan kihunyó (szenilis?) tudat még megmaradt, időnként igen élénk asszociatív, időnként alábbhagyó működésmechanizmusára gondolhatunk. Ezt a jelentéslehetőséget erősíti a mű lényeges szálait, vonulatait összekötő szövegrészekben említett lüke fiú jelzője (vö. az önmegszólító lírai én önértékelő gesztusával: „ómama szerette lüke dadaista dalaid" – idézi BÁNYAI 2010; 71), a kényszeresnek tűnő felsorolástömbök, az összefüggések és azok hiánya vagy egybezsúfolódása közötti (mentális) kötéltánc. Nem új jelenségek ezek Tolnai életművében. Virág Zoltán *A kisinyovi rózsát* időben megelőző Tolnai-szövegek kapcsán már 2003-ban a szövegek „soroló, haladványos" jellegéről, a „szemlélődés, révedezés keretéül szolgáló tárgyak, témacsoportok, mikro-események közötti folyamatos tallózás, síkváltás, rétegez(őd)és" módozatairól beszél (VIRÁG 2010; 56–57). Legfeljebb most a tudat képzettársításokat szabadabban áramoltató „homálya" kap keretet, vershelyzetet azáltal, hogy a végül bonyolult asszociatív hálót létrehozó „történet" az elfekvő terében lokalizálódik. Tolnai lírájában (s életművében általában) különben sincsenek éles váltások, inkább a vers „karcsúsodásának" vagy épp kiterjesztésének módozatairól beszélhetünk. *A kisinyovi rózsa* nemcsak terjedelmét, hanem az előbbiekben említett, (jelentéstani) bővítési eljárásokat tekintve is fokozottan a kiterjesztés gesztusát hangsúlyozza. Mint Bányai János írja a „Tolnai-kód" mibenlétének feltárása során a *Homorú versek*kel induló s „a nyelvből domborművet fáradhatatlanul alakító" Tolnairól: „»homorú dalokkal« indult költői pályáján[4], hogy végül a homorítás helyett a domborítás gyakorlatában ismerjen önmagára." (BÁNYAI 2010; 71)

A vershelyzetként kiemelt elfekvőbe az asszociációk (az asszociatív tudatműködés) révén más helyszínek (a már említett Kisinyov, Uzsgorod, az Adria, Palics-fürdő, a Vér-tó , „bácskabánátbaranya", Wien stb.) és szereplők (a régebbi Tolnai-művekből ismerős Vak Vígh Tibike, Palics-fürdő infaustusai) is beúsznak, továbbá a Tolnai-költészetben és -prózában gyakran felmerülő író-, költő- és festőnevek (Csehov, Gogol, Puskin, Melville, Rimbaud, Mallarmé, Ezra Pound, Áprily, Braque, Leonardo da Vinci stb.), sőt politikusok nevei (Kadhafi, Schüssel, Karl Bildt, Tolbuhin marsall, Tito marsall stb.). Ezek között a helyszínek és az ezekben megjelenő szubjektumok között keringenek Tolnai régebbről ismert és most, az ebben a műben megképződött, új motívumok.

[4] Vö. a szövegben a homár–homorú egybehangzására alapozó önreflexív asszociációval: „itjú korodban még te is homorú voltál / egy homorú dalnok" (63).

(Régi és új motívumok) A korábbi művekből ismert, régebbi motívumok közül itt is újra felmerül a flamingó, az azúr, a karfiol, az indigó, a vulkánfíber. S születik egy sor új motívum, amelyek közül a legfrekventáltabbak a jerikói/ kisinyovi rózsa, az elfekvőben levő nénike rubintos kalaptűje, a már említett befejezetlen gobelin, a cikória, a madárcsontú zenetanárnő kis ezüstkanala, a zöld filcbe bugyolált (indigó) lila íbisztojás, a diplomatatáskából árult foszló azúr ágyneműi és hajlékony evőeszköz, a messzi misszió, az elhagyott csigatelep, a tűmanufaktúra, a Diplomatische Akademie Wien, a kamrában a patkányragasztón síró külkeresek stb. Felsorolni is sok, de ide sorolhatók a motivikusan működő helyszínek és a vezérmotívumszerűen felmerülő szereplők is, például az indignált igazgatónő és az őt regnáló könyvelő, a diplomatatáskás román roma stb. S mint ahogyan Tolnai eddigi műveiben, ebben a szövegben is megjelennek az önreflexiók a költészetről, itt különösen a tiszta költészetről („nincs mit nem dalolt volna már közzé / lám a tiszta költészet papja is", 69). A felsoroltakból is érzékelhető, hogy a szöveg egy felfokozott motívumtobzódást kínál, s ez nemcsak a felsorolhatatlanul sok motívum szintjén mutatkozik meg, hanem abban is, ahogyan ezek a motívum-szatellitek keringenek, kavarognak, egymásba ütköznek, társulnak, elválnak-eltávolodnak, újra és újra más-más kombinációban merülnek fel, gyakran a groteszk, az abszurd, a nonszensz megjelenítőiként. Ilyen groteszk szövegrész például az, amely a szép élet titkát fedi fel, mely nem más, mint a cikóriaillat, mindez pedig épp az elfekvőben (és az élet alkonyán) idéződik fel:

senki sem ismeri az élet titkát
mert a szép élet titka az
cikóriaillata van
és ittuk a cikóriát
és sorban felkönyököltek
a halódó nénikék
és sorban felkönyököltek a halódó bácsikák
fel a kisinyovi béla bácsi is
pedig ő béna
sorban felkönyököltek az elfekvőben
és azt mondták cikóriaillatot éreznek
és azt mondták ez volt az élet
és azt mondták milyen szép volt az élet
cikóriaillata volt (17)

De bőven hozható fel példa az abszurdra és a nonszenszre is, például a szürkeállományon át ki-behuzigált rubintos kalaptű, a zenetanárnő gobelinrongyikájának sivatagában való tevegelés, a tiszta költészet módszerével privatizált lendvai esernyőgyár stb.

(Szólamszerűség és hangzóság) Retorikailag ez a rendkívül gazdag, már-már a redundancia határát súroló motívumállomány szólamokba rendeződve textualizálódik. A szöveg első sorai is ilyen, a továbbiakban ismétlődő szólam hangjait ütik le:

Ott már egészen fenn
hol már nincsen fennebb
nincsen padlás
nincsen padlásfeljáró [...] (6)

Hasonló ismétlődő szólamokba rendeződnek motívumok és motívumsorok is: a kalaptűvel átdöfött szürkeállomány, a gobelinrongyika forró kis befejezetlen tája, a cikóriáért szalasztott lüke fiú, aki, mint más szereplők, felmerülő alakok sem, „sosem is volt kisinyovban" stb. Egyik leggyakrabban ismétlődő szólam is épp a lüke fiúra vonatkozik („áll az üres elfekvőben / mit csinálsz az üres elfekvőben / állok az üres elfekvőben" – 14).

Bár Tolnai szövege nem kevés szenzuális és vizuális effektust sorakoztat fel, ebben a műben a szólamszerűség dominál. A hangzás effektusát erősítik a gyakran ismétlődő motívumokból szerveződő, kifejezetten a hangzóságot hangsúlyozó, hangszimbolikára épülő, nagyon gyakran alliteráló szintagmák, motívumegyüttesek és -egymáshozrendelések is. Temérdek mennyiségben lehetne őket sorolni – már-már a szöveg értelmezője is kényszert érez a „tárgykatalógus" (BÁNYAI 2010; 70), a „névkataszter" (VIRÁG 2010; 59) véget nem érő felsorolásához: messzi misszió, indignált – indigó, szamár – szamuráj, rádiózik – radiátor, halál – hárfa – hársfa, román roma, cikkcakk – cikória, cikóriás – cikornyás, cájg – eszcájg, rab – ráb – rab rábi, homár homorú sírása, buta batta jonathán, batta jonathán bazedovja, tű – tetű, cím – címer, hangafűhöz hangolva, kis kemény költemények, ha hon hol volt hol nem volt, a kisinyovi (béna) béla bácsi, bimbó – bomba, joó lajos – yoyó, uzsgorod – uzsorakamat stb. A hosszadalmas felsorolás is bizonyítja, hogy a szövegben szinte kényszeresen és már-már folyamatosan ihletet adóan működik a szavak egymásra ható hangzásbeli vonzerejére építő, a szavakat a hangzósági analógia révén egymáshoz rendelő költői eljárás, diskurzusnem. A jelenség azt támasztja alá, amit Bányai János észrevételezett a szöveg egyik folyóiratközlésben megjelent részlete kapcsán. Bányai a vers „mondásra épülő dallamvezetésé"-nek következetességét hangsúlyozza, a „skandálás ritmusképé"-t érzékelve „a szabadon alakuló sorképek"-ben és az „újra és újra ismétlődő" hangsúlyokban (BÁNYAI 2010; 73). A szólamszerűen ismétlődő szövegrészek is a „mondásra épülő dallamvezetés" effektusát erősítik, az egybehangzások pedig a motívum-egybejátszások szemantikai játékát

képezik le, zeneileg transzponálják át hangzóságba. Mindez összefüggésbe hozható Tolnai attraktív és expresszív felolvasásaival és azzal is, hogy a szabadkai Kosztolányi Dezső Színház műsorára tűzte és elő is adta a szöveget. Ez a fajta szólamszerűség nem egészen ismeretlen az eddigi opusban, ám Tolnai mintha az eddigiek során nem alapozott volna ennyire a hangzásra, hangzóságra – a mondás gesztusára. Thomka Beáta a *Világpor* (1980) kapcsán a hangzási asszociációk elenyésző jelentőségét hangsúlyozza, mondván, hogy „rímek soha, egyéb párhuzamosságok is ritkán bukkannak föl" (THOMKA 1994; 81). Tolnai most a motívumok mennyiségi tobzódását, multiplikálását még inkább nyomatékossá tette azáltal, hogy a szavak és szókapcsolatok, szótársítások szemantikai dimenziójához (ezen belül is groteszk, abszurd, nonszensz jellegéhez) hozzárendelte a hangzóság regiszterét is.

(Tiszta költészet és elhagyott gyárak) Bár a szöveg több alkalommal is hivatkozik a tiszta költészet fogalmára, nem hagyható figyelmen kívül az a fricska sem, amely a tiszta költészet kapcsán épp azt hozza felszínre, amit az ilyen fajta költészet kiiktatni, kerülni igyekszik – s ami az eddigi Tolnai-opusban sem volt gyakori és túlzottan hangsúlyos jelenség: a társadalmi, történeti, politikai vonatkozásokat. Például az Első könyv utolsó, Ötödik részében, kutatási alapot nyújtván a mostanában gyakori és divatos térségi értelmezésekhez is:

itt találkozik majd a tiszta költészet
a klasszikus a szocreál és a népi irodalom
tükrözési elméletével
újratükrözzük a kis tartományt
kopulatív rendszerünkkel az adriáig tükrözzük
újratükrözzük a monarchiát
újra a nagyjugoszláviát
mert a kisebbségi is akár a flamingó
e vacogó rózsaszín lény
csak önnön tükörtermekben manipulált
tömegében érzi otthon magát (42)

Különösen a Második könyv bővelkedik nonszensz (tűmanufaktúra, műkönnygyártás) és valóságreferenciákkal rendelkező, holt gyárakra vonatkozó utalásokkal (s itt a motívumok és motívumbokrok, szólamok is ezekhez igazodnak), hogy a mű Tizedik részében ily módon fogalmazódjanak meg a „tiszta költő" későbbiekben is megismételt „távlatai":

a tiszta költő vesz egy gyárat
[...]
majd a tiszta költő vesz még egyet
és így sorban vesz még
ki tudja hány manufaktúrát hány gyárat
és tíz (10) euróért csomagban munkásosztályt
és miért nem kezdhetné el üzemeltetni akkor
e gyárat a tiszta költészet papja
a tiszta költészet törvényszerűségei szerint
miért ne kezdhetné a tiszta költészetben mozgatni
akárha egy mallarmé-poémában
gyárat munkásosztályt (72–73)

Az „elhagyott gyárak" témabokrán belül a szöveg egyik legszebb motívum-kontaminációja az elhagyott csigatelepek képzetére épül, ami a szöveg végét (l. az utolsó, Tizenegyedik részt) a mű elé írott Gogol-mottóval (*Holt lelkek* című művével és annak Csicsikovjával) kapcsolja egybe:

mert nem csak a gyárakat hagyták el
a csigatelepeket is elhagyták a vállalkozók
ott áll árván a csigatelep
és nincs árvább a világon
mint egy árván hagyott csigatelep
lám a kerti csigák is holt lelkekké lettek
mint a munkásosztály
igor az árva kerticsigák csicsikovja (75–76)

(Érzelmes kicsinyítés) Az elhagyott gyárak – árván hagyott csigatelep parallelizmusán belül nem véletlen a kicsinyítés elvének felismerhetősége. „Abban a párbeszédben, melyben a dolgok, tárgyak a megszólítottak vagy éppen a megszólítók, a versek szubjektuma igen sok gyöngédséget, melegséget tanúsít. A kicsinyítőképzők, a kis kiterjedések, sőt már-már kiterjedés nélküli méretek (por, liszt, gipsz, mák, pont, szem, gyöngy, mész, hó, púder), parányi lények jelzik ennek a dialógusnak az atmoszféráját" – írja Thomka Beáta (THOMKA 1994; 76–77). *A kisinyovi rózsa* szöveguniverzuma egy sor ilyen kis kiterjedésű motívumot, „semmis kis tárgyakat" (HARKAI VASS 2008; 105) rejt magába (kalaptű, kis gobelin, ezüstkanál, íbisztojás, gyufa, lámpabél). Az *Ómama*-versek semmis kis indigó pruszlikjának és kifejtetten is erotikus irányultságú kopott hermelinbundácskájának (i. m. 114)

kicsinyítőképzős megfelelője itt a gobelinrongyika, de a madárcsontú zenetanárnő filigrán alakja is ezzel az *érzelmesen* kicsinyítő, intimitást, bensőségességet reveláló lírai eljárással hozható összefüggésbe. Sőt a lüke fiú jelzője sem csupán az értelmi korlátozottság értelmében értendő „lükeségre" utal, hanem – miként az Értelmező szótár jegyzi – egy *bizalmas* megszólalásmód regiszterét is jelzi. A jelenséghez tartozik, hogy Tolnai a jelzőt (s magát a lüke fiú alakját is) saját lírai énjére („én a lüke fiú") és másokra, például Ezra Poundra is vonatkoztatja, aki „a költészet lüke királya" (38). Itt a jelző minden bizonnyal a (neo)avantgárd hagyományos pozícióból szemlélt, nem szokványos jellegére utal. A kicsinyítés (önkicsinyítés) gesztusa ezen túlmenően a költői műhely műfajaira is rávetül („kis rezge dolgozatom", kis versike). Önreflexív műfaji vonatkozásban ugyanakkor ennek ellenkezőjéről (a mottóbeli Gogol-idézet mintájára), hőskölteményről, hősi énekről is szó esik („nekik köszönhetjük mi is e hőskölteményt" – 76; „ülök itt a hősi ének csipkéjébe gabalyodva" – 77).

(Csipke, pókháló, karfiol, rizóma) A csipke felemlítése kapcsán szintén a költői eljárás, az alkotásmód önreflexiójára ismerhetünk, s összefüggésbe hozhatjuk azokkal a metaforikus megnevezésekkel, amelyeket Toldi Éva említ a Tolnai-szövegek versalkotó eljárására vonatkozóan, részben Tolnai, részben a szövegeit elemzők tollából (csipke, pókháló, karfiol, rizóma – TOLDI 2010; 74). Sőt – ahogyan a *regény versekből* Thomka Beáta általi műfajmegnevezés esetében láthattuk – nemcsak arról van szó, hogy Tolnai szövegeinek interpretálói merítenek a költő által alkalmazott (metaforikus), műfajmegnevezésekre alkalmas motívumokból (csipke, karfiol), hanem arról is, hogy művei műfajának meghatározásakor vagy épp motívumalkotás során maga a költő is (újra)hasznosítja az írásmódjára vonatkoztatott szakmai terminusokat. Ez utóbbira példa, hogy ebben a legújabb szövegben a Mikola Gyöngyi által alkalmazott poétikai jellegű megnevezésből (a rizómából) is motívum lesz (l. Ezra Pound rizómafotelét).

Majdhogynem azt mondhatnánk, hogy Tolnai költészetében minden motívummá válhat s minden mindennel összefügg. Annyi bizonyos, hogy *A kisinyovi rózsá*ban egy kifejezetten produktív motívumvilág ad jelt magáról, amelynek elemein belül élénk, már-már automatizmust sejtető analógiaképzés érvényesül. Ám mégsem mondható önkényesnek sem a motívumrajzás, sem a motívumok egymáshoz rendelése. Legfeljebb kifejezettnek, hangsúlyosnak. Ezáltal pedig egy jellegzetes, Tolnaira jellemző szövegvilág jön létre, amely egyben ennek a lírának egyre kifejezettebb és másokéval összetéveszthetetlen vízjele.

Kiadások

TOLNAI Ottó (2006): Ómama egy rotterdami gengszterfilmben. Regény versekből. zEtna, Zenta

TOLNAI Ottó (2010): A kisinyovi rózsa. MASZK-THEALTER, Szeged

Irodalom

BÁNYAI János (2010): A Tolnai-kód. A versbe írott Ómama-regénytől A kisinyovi rózsáig. Híd, 6., 64–73.

HARKAI VASS Éva (2003): Az avantgárd diskurzus Tolnai Ottó költészetében. Hungarológiai Közlemények, Újvidék, 4., 70–76. L. még.: H. V. É.: Rések és korosztályok. Irodalmi tanulmányok, kritikák. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2005. 150–157.

HARKAI VASS Éva (2008): A versciklus mint gyűjtőlencse. Tolnai Ottó: Ómama egy rotterdami gengszterfilmben című versciklusának és kötetkompozíciójának életműbeli motivikus és intertextuális kötődései. Hungarológiai Közlemények, Újvidék, 4., 104–116. L. még: H. V. É.: Verstörténések. Verselemzések, líratanulmányok és -kritikák. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2010. 187–199.

THOMKA Beáta (1994): Tolnai Ottó. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony

TOLDI Éva (2010): Egy motívum az intermedialitás és intertextualitás határhelyzetében. Híd, 6., 74–79.

VIRÁG Zoltán (2010): Az azúr enciklopédistája. Tolnai Ottó írásművészetéről = V. Z.: A szomszédság kapui. zEtna-Basiliscus, Zenta, 54–67.

NOVEL-LIKE NET OF MOTIFS

(In Ottó Tolnai's work *A kisinyovi rózsa* [The Chisinau Rose])

The study tackles questions regarding the novel-like character of Ottó Tolnai's work *A kisinyovi rózsa* (The Chisinau Rose), by comparing it to the author's earlier volume of verse. At the same time, the study considers the net of themes in Tolnai's latest volume of (novel-like) verse which demonstrate a more powerful principle of poetical construction and cohesive force than the detectable attitudes of novel-likeness in the work. The study outlines both the earlier and more recent motifs in Tolnai's lyric poetry, highlights their sequence-like pattern, interprets the meaning and (intertextual) origins of the Chisinau rose in the title; and emphasizes further the characteristics of the poetic material in this volume. The paper demonstrates that in those cases where the themes are depicted attributively, sound symbolism, and within it the phonic character based on alliteration, play an important role.

Keywords: A kisinyovi rózsa (The Chisinau Rose), novel-like character, treasury of motifs, net of motifs, sequence-like patterns, phonic character, intertextuality

Hungarológiai Közlemények 2010/4. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies 2010/4. Faculty of Philosophy, Novi Sad

ETO: 821.511.141(497.11)-4 ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Toldi Éva

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
evatoldi@eunet.rs

AZ AUTOTEXTUALITÁS VÁLTOZATAI

Varieties of Autotextuality

A tanulmány az autotextualitás változatait vizsgálja a vajdasági magyar irodalomban. Két naplószerű szöveget elemez, amelyek mind a referencialitás, mind a fikcionalitás szempontjából más-más stratégiákat működtetnek. Mindkettő napló formában íródott, ám a személyiség felépítettségének és a történetek igazságvonatkozásának igazolására törekvő narráció másmás témát helyez a középpontba, és a vallomásosságnak is eltérő fokát mutatja, amelynek elérésére bonyolult, de egymástól különböző fikciós eljárásokat alkalmaz. A napló nemcsak az intimitásnak, hanem a magánynak a műfajaként mutatkozik, amelyben az elsősorban a referenciális beszéddel azonosítható narráció nem tölti be maradéktalanul az identitás megkonstruálásának feladatát. Ehhez a fikcióhoz közelítő beszédmódra is szükség van.

Kulcsszavak: vajdasági magyar irodalom, referencialitás, autotextualitás, vallomásosság, napló

A naplóírásról elmélkedve Maurice Blanchot azt fejti ki, hogy az íróban egy idő után, amikor kiderül, hogy művei egyre inkább leválnak alkotójáról, s önálló életet élnek, „mind erőteljesebben támad fel annak szükséglete, hogy kapcsolatot tartson önmagával. Ez azt jelenti, hogy irtózik attól, hogy elszakadjon önmagától annak a semleges, formátlan és sorstalan hatalomnak a kedvéért, mely ott van minden mögött, ami íródik" (BLANCHOT 2005; 15). Fenyvesi Ottó *Némely részletek* című könyve is hasonló indíttatású.

Fenyvesi Ottó hét kötetével jelentős költői opust mondhat magáénak, amelyben a dialogicitás elve érvényesül, s kezdettől fogva jellemző volt rá az intertextuális utalásrendszer jelenléte, stiláris felismerhetősége. Első kötete a *Selyempatkányok áttetsző selyemzónákon* címet viselte. Mondatszerkesztése, metaforái és helyenkénti balladai-mítikus felhangja Juhász Ferenc hosszúverseinek modorát idézte, amelyet az *Új Symposion* első nemzedékének, Domonkos Istvánnak és Tolnai Ottónak a neoavantgárd szabad asszociációs versalkotó eljárása nyomán teljesített ki. Versnyelve elsősorban a rockzene,

valamint más alternatív zenei irányzatok, a punk – és ahogyan egyik versének címében maga nevezi: a „hardcore-punk blues" – nyomán bontakozott ki második kötetétől kezdve.

A pop-rock zenei ihletésnek kétségtelen közösségi jellege költészetében az avantgárd lázadó gesztusaival ötvöződik, Kassák neve lesz leghosszabb ideig kitűzve verseinek élére. *Kollapszus* című kötete kifejezett manifesztverseket tartalmaz, s aláfestésként a protest-songok szolgáltatják hozzájuk az alaphangot. A modern kor vívmányait élteti, a mozgólépcsőt és a liftet, s miközben azt olvassuk: „Zúzz, tiporj, hogy végre látva lássam / Érezzem beakadt horgaidat / Intézz el, törj össze, lapíts szét, hamvassz el" – nem csupán a polgárpukkasztó életérzést regisztráljuk ekkor, hanem azt is, hogy punkzene szövegei egyfajta pretextusokként belejátszanak versszövegeinek létrejöttébe *(Hardcore-punk blues)*. „TE TALPNYALÓ, TE SZOLGALELKŰ / MŰANYAG MALAC, RESZKESS" – fenyegeti meg a *Légkondicionált tükörtojás*ban a konszolidált konzervatív életelveket vallókat a lázadó, s nem véletlen allúzió csupán, hogy ugyanott arra szólít fel: „hazátlan zöldben legelő nyájak egyesüljetek", a kor munkásmozgalmi jelszavát ironikusan, tiltakozó gesztussal idézi fel.

A látványos manifesztatív jelleg mögött azonban a kezdetektől felfedezhetőek azok a jelek is, amelyek a *Blues az Óceán felett* című, régi és új verseket egyaránt tartalmazó kötetében egyértelműen kirajzolódnak, s jelzik, nemcsak zenei világa szelídül meg, hanem egész versvilága befelé fordulóvá, kontemplatívabbá, önvizsgálatra késztetővé válik, ezzel együtt pedig versnyelve is veszít harsányságából, az elégia és a szenvedéstörténet felé mozdul el: a vers- és én-látás szétesése, elbizonytalanodása, identitásvesztése mutatkozik meg: „Ahogy a ritmus elhagyja a betűt, / ahogy az ékezet leválik, / a romos éjszakai jazz is átvált vigíliába" *(Anyám a vigíliában)*.

A *Légkondicionált tükörtojás* Domonkos-parafrázissal kezdődik: „Mondjuk élet mondjuk halál", a létösszegző nagyverset, a *Kormányeltörésben*t idézi. De pretextuális közegből keletkezik *A tenger óraszerkezete* is: „Partra szálltam. / A félelem tövise kihúzva húsomból, / éjeimnek többé nincsenek szigetei". Szétírt Berzsenyi-parafrázisként is olvasható, az *Osztályrészem* első sorait idézi mind szövegében, mind a lemondás és a nosztalgia lefojtott hangja okán. Már említett válogatott verseinek utolsó kötetében pedig még a „líra iszkol az eltűnt idő nyomában", s a lírai én „nem tud elszakadni az ólomnehéz tradíciótól".

Halott vajdaságiakat olvasva című legújabb verseskötetében ugyanaz a lírai én szólal meg, aki az avantgárdból és a konvenciók elleni lázadásból továbbra is őrzi a közösségi jelleget. A dialogicitás újabb formájaként versei „átköltések, másolatok". De nem mutathatunk rá egy-egy író egy meghatá-

rozott szövegére, sőt a halott „vajdaságiak" között nemcsak költők vannak, hanem megtalálhatók prózaírók (Herceg János, Juhász Erzsébet), történész-szociológusok (Lőbl Árpád, aki mellesleg Lőrincz Péter, Láng Árpád, Lányi Árpád, Lovass István, Žarko Plamenac, Lovrics Péter néven is publikált), festők (Sáfrány Imre), tanulmány- és kritikaírók (Kázmér Ernő). Fenyvesi Ottó mindazokat „olvassa" tehát, akik valamilyen módon kapcsolatba kerültek a művészettel és az írott szóval. Versei életművekkel, írói attitűdökkel állnak dialógusban.

A blanchot-i gondolatmenetet követve az életműnek ezen a pontján, hét verseskötetet követően, logikusan merül fel az önmagával folytatott dialógus szükségessége, a versben kifejezett válsághangulat és idegenségérzés személyes eredőinek elbeszélése, amelynek műfaja a napló. Fenyvesi Ottó könyve, a *Némely részletek* ennek ellenére sem szokványos napló. Alcíme szerint Feljegyzések, cédulák, bemásolások, vizuális fragmentumok.

Leginkább mégis kollázskönyvnek nevezhető. Nem azért, mert a fedőlapján és a kötetben a szerző képzőművészeti munkái – kollázsai – láthatók. Szerinte ugyanis a kollázs véletlenszerűen egymás mellé helyezett fragmentumok, részletek együtteséből alakul ki. Ebben a könyvben is szövegrészeket és -töredékeket találunk, amelyek megőrzik lezáratlanságukat. Egymás mellé kerülésük azonban nem véletlenszerű, hanem nagyon is átgondolt, s így a kötet kompozíciója feszessé válik. Éppen ez a látszólagos ellentmondás adja meg a könyv feszültségét, szellemi izgalmát: ahogyan a befejezetlen („némely") részletekből összeáll egy jól komponált, saját logikája szerint való, a kollázsra jellemzően sokféle, mégis egységes könyv-alkotás.

A kötet szerzője úgy véli, „a vizualitáson, a látványon nyugszik a 21. századi civilizáció", ennek megfelelően építi fel könyvét: megtalálhatók benne a vizuális kultúra produktumai (saját alkotások, mások képzőművészeti munkái, fotók stb.), írásos feljegyzések (naplók, hosszabb önéletrajzi munkák, visszaemlékezések). A kötetet pedig filmleírások is tagolják, három fejezetben Tizennyolc éven aluliaknak megjelöléssel: egy jellegzetesen huszadik századi vizuális kultúrát idéz fel az írás segítségével.

Érdemes ezeket a kollázskönyv-alakító egységeket külön-külön is vizsgálat tárgyává tenni. A filmek egy-egy korszak emblematikus alkotásai. Többnyire olyan sorrendben következnek, ahogyan a szerző láthatta őket, majdnem mindegyik szerzői film, vagy legalábbis olyan meghatározó alkotás, amely valóban nagy hatású volt abban az időben. A filmek többnyire elkészülésükkel egy időben kerültek a mozikba, elsősorban a belgrádi nemzetközi filmfesztiválnak, a FEST-nek köszönhetően. A könyv szerzője csak felsorolja a címeket és a stáblistát, és többé-kevésbé találó, néhány mondatos tartalmi összefoglalót ad. A filmek sora felidézi azokat az időket, amikor a mozi még hatott, a

film nem végtelenített szappanoperák temetetlen hulláinak követhetetlen sorát jelentette, hanem művészi élményt. A filmleíró blokkok a szerző gondolatvilágának fix pontjait mutatják, a kötetet tagolják, emellett pedig az időt jelzik, az elbeszélés idejét teszik szakaszossá. A film mint virtuális vizualitás jelenik meg, egyszerre jelenti az emlékezés terét és a felejtéssel szembeni ellenállást. Referencialitása csak azok számára megközelíthető, akik ismerik őket. Az utóbbiakhoz viszont a tartalom lejegyzése a szerzőt is közelebb viszi.

Vizualitását elsősorban a kötet képanyaga biztosítja, amely meglehetősen heterogén: sokféle kifejezésmódot működtet. A szöveg a grafikai elemekben rejlő lehetőségeket nagymértékben kiaknázza. Tartalmazza a szerző saját kollázsait, amely bevált alkotói eljárása, már korábbi verseskötetei, például a *Kollapszus*t is ezzel a technikával készült munkáival illusztrálta. A művészi alkotások mellett a könyv fényképeket is közöl. Ezek képek valójában a szöveg illusztrációi. Amikor nemzedékének meghatározó alkotóiról beszél, közli is a fotójukat, így került be Charles Bukowski vagy Allen Ginsberg, akik ennek a generációnak sokat idézet és használt – némileg el is használt – figurái. Ezek a fotók kétségtelenül a szöveg referencialitását támasztják alá, a deiktikus-referenciális funkciót segítik. A kötetfedőlapok, a lemezborítók, az újságcímoldalak, a kortárs képzőművészek grafikái, a plakátok, egy levelezőlap a lebombázott újvidéki Szabadság-hídról is ugyanebbe a sorba tartozik.

Egészen más funkcióba kerül viszont a többi fénykép. A családi fotók, a gyermekkori képek, az alkotótársak portréi, a fotók művészbarátokkal, köztük Domonkos István bakelitlemeze, Sziveri János rajzai, kézírásos levelei, az Új Symposion- és Ex Symposion-fedőlapok viszont már az intimitás tereit nyitják meg, nemcsak rámutató, megmutató funkciójuk van. Az illusztrációs anyag különösen igazolja a már idézett Maurice Blanchot-t, miszerint „a napló lényegileg nem vallomás, önmagunk elbeszélése. Emlékmű" (BLANCHOT 2005; 15).

Majd így folytatja: „Mire kell az írónak emlékeznie? Önmagára, arra, aki ő, amikor nem ír, amikor mindennapi életét éli, amikor élő és igaz, nem pedig igazság nélküli haldokló. Az az eszköz azonban, melyet arra használ, hogy emlékezzék önmagára – mily különös –, magának a felejtésnek az eleme: az írás. Ebből fakad, hogy a Napló igazsága nem a benne található érdekes, irodalmi észrevételekben rejlik, hanem azokban a jelentéktelen részletekben, melyek a hétköznapi valósághoz kapcsolják... Itt még valóságos dolgokról van szó. Aki itt beszél, egy nevet őriz, és a saját nevében beszél, és a dátum, melyet feljegyzünk, a közös idő dátuma, ahol az, ami megtörténik, valóban megtörténik" (BLANCHOT 2005; 15).

A kötet harmadik rétegét a napló teszi ki: 1991. november 9-ével indul, és a következő mondattal: „Időközben átjöttem." Egzisztenciális választóvo-

nalon, válsághelyzetben kezdődik, amelyben a szomorúság és a létbizonytalanság dominál: „Általában nagyon szomorú vagyok, szétvet a fájdalom." Az egyedüllét és a kiszolgáltatottság kíséri: „Veszprémben, magányosan, elhagyatottan." És a teljes kiúttalanság tanácstalansága ölt formát: „Most akkor mi lesz?" A félelem és remény a napló kulcsszavai, -fogalmai. Mégis gyakran rendkívül szűkszavú, tárgyszerű. A napló utómunkálatai minden bizonnyal nagyfokú redukcióval készültek: a siránkozás, a panaszkodás elkerülése végett nemcsak az érzelgősséget, hanem az érzelmeket is kiirtotta a bejegyzésekből. „Csak semmi nyegleség" – szól az önmagához szóló utasítás. Így legtöbbször csak a külvilág puszta váza maradt meg. Kétségtelen viszont, hogy a szerző magánemberi habitusát is felismerjük a feljegyzések tárgyiasult mondatokká sűrűsödő szűkszavúságában.

A naplójelleg oldottságának számlájára írható, hogy a szöveg néha közhelyes („Olyanok ezek a székelyföldi nevek együtt, mint az imádság. Jóban-rosszban összetartja őket a föld, Csaba királyfi szelleme."), másutt publicisztikus, ami – meglehet – azt az erőfeszítést jelzi, amellyel szülőföldjének eseményeit próbálja követni, és saját áttelepülését igazolni („A magyarok és szerbek aránya ma 1:6-hoz. Alig több mint 250 ezer magyarral szemben 1,5 millió szerb lakos, ezenfelül összesen mintegy százezer horvát, ruszin, román és más nemzetiség él a Vajdaságban. De nem csekély azoknak a száma sem, akik jugoszlávnak vallják magukat."). Mindezt azonban elfedi, hogy a puszta tényközlés mögött egy olyan háttéranyag lép működésbe, amely felszínre hozza a szülőföldjét elhagyó ember sebzettségét, fokozott igényét a megértésre és a biztonságra, amelyet azonban nem mindig kap meg, s ezt hatványozott módon megalázottságként éli meg.

A naplóíró bejegyzései a „széthullás fragmentumait" rögzítik. Azonban jelzésszerűségük ellenére is kirajzolják azt a lassú folyamatot, amely ennek ellenében hat. Az otthontalanságélmény és az idegenségtapasztalat végén már nem emlékeket lehet és kell keresni, hanem megjelenik az új, az élhető hely tere. A váltás akkor következik be, amikor Veszprém művészeti életéről, a magyarországi kulturális palettán betöltött helyéről értekezik, nagyfokú tárgyilagossággal. A józan mérlegelés hosszú folyamat eredménye. A napló bejegyzései 2007. július 12-én szakadnak meg, és ez a műfaj lényegével megegyező követelmény. Philippe Lejeune szerint ugyanis a naplót az a tény teszi érdekfeszítővé, hogy a jelen műfaja, és nemcsak mi nem tudjuk, hogyan végződik a történet, hanem írója sem. Minden alakulóban van.

A kollázskönyv további részei is a lejeune-i autofikció fogalmát teljesítik ki, újabb szegmentumként a naplójegyzeteket hosszabb, önéletrajzi szövegek, visszaemlékezések, vallomások követik. Mintha az elsősorban referenciális beszéddel azonosítható napló nem töltetné be maradéktalanul az identitás

megkonstruálásának feladatát, amihez a fikcióhoz közelítő beszédre is szükség van – ahogyan Szávai János fogalmaz Irodalom, fikció, autofikció című tanulmányában –, „bonyolult és tudós fikciós formákra van ahhoz szükség, hogy az emlékező vagy a naplóíró elbeszélhesse, megfogalmazhassa a maga igazságát, személyiségének, történetének az igazságát. Bizonyos értelemben még bonyolultabbakra, mint a fiktív narráció esetében, hiszen az önéletírás, az autofikció a fikcióhoz képest többletreferenciákat igényel" (SZÁVAI 2008; 27). A szöveg nem problematizálja a szerző és az elbeszélő közti megfeleltethetőséget, az „önéletírói paktum" a szövegkörnyezetnek köszönhetően magától értetődően lép életbe. Ezeknek a történeteknek sokkal hangsúlyosabb tematikus-érzelmi csomópontjai vannak, mint a naplónak: a gyermekkor, a felnőtté válás időszaka, a katonaság ideje, az íróvá válás korszaka. A helyszínek is ennek megfelelően váltakoznak: Topolya, Újvidék, Macedónia, az emlékképek között pedig felvillan a gyermekkor Adriája is. Nem mint „költői program", hanem mint életszegmentum, az otthonosság és az önazonosság ideje és tere. A Dagály előtt, a 3 korner = 1 tizenegyes, a Vojna pošta, a Cimba, Az eltűnt barát nyomában című visszaemlékezésekben az irodalmi szöveg lép működésbe, a valóban részletekre figyelő, az emlékezés mélyéről felhozott tárgyi világ és embersokaság, a megfigyelés és a jellemformálás pontosságával egyetemben. De központi helyet kapnak az írói műhelymunka szempontjából releváns jegyzetek, a naplóíró verseit meghatározó „hangélmények" is, a rockzenei szubkultúrával való azonosulás. Kortársairól szólva itt az érzelmek is helyet kapnak: Fehér Ferencről a szeretet poétikáját fogalmazza meg: „Ő sohasem gyűlölködött. Vannak jó költők, a szakmát tökéletesen ismerő profik, akik kitűnő verseket írnak, de a mesterségükkel előbb-utóbb velejáró cinizmust nem tudják eltitkolni. Fehér Feri valakiért és valamiért szólt, és nem valakik ellen." Meglehet, nemzedékének egésze erre az emberi magatartásra várt, külön kiemelendőek az *Új Symposion* utolsó nemzedékének életérzését, összetartozás-tudatát őrző bejegyzések is.

Fenyvesi Ottó naplószerű kollázskönyve a gondosan építkező magánmitológiák sorát gyarapítja. „Emlékmű", a blanchot-i értelemben. Ám nem teng túl benne a személyiség felépítettségének és a történetek igazságvonatkozásának igazolására törekvő narráció. Éppen ezért, ha hiteles, működtetni képes egyfajta háttértextust. Azt, amely nemesak szerzőjének közérzetét közvetíti, hanem megsejteti egy egész letűnt korszak hangulatát is.

*

Egészen másfajta elbeszélői stratégiát működtet Varga Zoltán posztumusz megjelent könyve, az *Utónapló Mártáról*. A kötet egy utólagosan rekonstruált történet, a narrátor maga mondja el, hogy „személyes vagy éppen érzelmi

ügyeket" korábbi naplóinak vezetése idején sohasem jegyzett le, „szeméremből" vagy „belső gyávaságból", így gondolatait visszamenőleg jegyzi le, miután már ismert előtte a szereplők életének története, s éppen a vég felől nyer alakjuk jelentőséget.

A szerző halála után nyolc évvel közreadott könyvből kiderül, hogy az elbeszélt idő és az elbeszélés ideje nem esik egybe, az elbeszélt idő 1978. július 13-án, „csütörtökön" kezdődik, és egy 1979. március 28-ai telefonhívással fejeződik be, az elbeszélés ideje pedig 1979. május 3-án kezdődik, és a szöveg a következő zárójeles mondattal zárul: „(Befejeztem július 5-én, csütörtökön.)"

A két idősík bevallott elcsúszása nem feleltethető meg a napló azon szabályszerűségének sem, miszerint „az igazi naplót mindig úgy írják, hogy nem tudják, mi lesz a vége" (LEJEUNE 2003; 19), lényege pedig a befejezetlenség. Az idővel kötött egyfajta paktum. Varga Zoltán viszont már az első oldalakon előrevetíti a napló történetének tragikus végkifejletét. Sőt, kommentálja, belehelyezkedik a tragédia utáni szituációba, előre értelmezi. Narrációja tehát az elbeszéléshez hasonlóan célirányos, s nem hagy teret az esetlegességnek.

A napló jellegzetességeiből a dátumokhoz rendelt szövegegységek egymásutánjának követelményét őrzi meg. Az utólag rekonstruált történet, amely ráadásul napló formájában íródik, ebből következően fragmentált lesz, ismétlődései is az életesemények ismétlődéseiből erednek.

A napló két ember vonzalmát beszéli el, határozottan koncentrál erre a történetszálra, s közben kizár minden más eseményt a narrációból. Pontosabban a többi szereplőt és eseményt is csak a főtörténet szempontjából láttatja. Nemcsak az emlékezés, hanem kezdettől fogva a felejtés mechanizmusa is működésbe lép. Az időbeliség pedig újabb dimenzióval bővül: a párkapcsolat kialakulásának, kiteljesedésének és végének elmondása múlt, jelen és jövő dimenzióit is az elbeszélés terébe vonzza.

Az *Utónapló Mártának* élesen különíti el a testiséget a kapcsolat lelki dimenzióitól. Az érzelmekről való beszéd „lelkizésnek" minősül. Ám ezt nemcsak a „plaisire" és „amour" kettősségében kell látnunk (LUHMANN 1997, 128), hanem a naplóíró testi fogyatékosságának tudatosításában is. A testiség e dimenzióiról az individuum torzságának, rútságának vizuális megélése és az erről való megfeledkezésnek egyaránt szerepe van. A szép test látványa és feltárulkozása, a testiség és a szerelmi együttlét megjelenítése viszont racionális, analitikus írás- és gondolkodásmódot takar – egy alkalommal még a nemzeti identitás vonatkozásában is megjelenik –, s a bejelentettnél kisebb teret kap benne az emocionalitás spontaneitása. Antropológiailag is hiteles leírásokban bővelkedik a szöveg, amíg a naplóíró a kezdődő vonzalom testi jeleit értelme-

zi, fürkészi, ekkor még a harmónia irányában alakulnak az események, az idő előrehaladtával azonban a racionalitás a naplóíró oldalára billen, míg az ellenkező oldalon az egyszerűbb magatartás, az ösztönösség mutatkozik.

Niklas Luhmann megállapítása maradéktalanul érvényes a szövegre, miszerint „a plaisire (vagy goût) és amour [élvezet/érzékiség és szerelem] mostanra kiélezett megkülönböztetésének szemantikájával ugyan kibővült az információ és kommunikáció játéktere, de a kódábrázolás tipizáló stílusa nem tört meg" (LUHMANN 1997; 128). Hiányérzetünk továbbá azért is lehet, mert a napló elkészülésének körülményeit taglaló szerzői reflexiók, az utólagos megalkotottság – némiképp indokolatlan – rejtélyessége, emellett pedig a szerző jóváhagyása nélküli, posztumusz kiadás ténye azt az olvasói elvárásunkat erősíti meg, miszerint „titkos naplót" olvasunk. Márpedig „aligha van olyan szubjektív és kevéssé fiktív dolog, mint a napló" (LEJEUNE 2003; 15). De a titkos napló valójában úgy készült, hogy szerzője számított egy esetleges „utóolvasóra", számolt annak ítéleteivel. Az írói rutin nem tud ellenállni az elképzelt olvasóval való dialógusnak, annak ellenére, hogy „egyáltalán nem elolvasásra szánt" soroknak nevezi szövegét, mégis eljátszik a gondolattal, mit szólna hozzá az a „valaki", aki „netán elolvassa" sorait.

A narrátor arra használja a naplóformát, hogy szövegét felmentse az érzelmek és az intimitás irodalmi kifejezésének lehetősége alól. „Amit érzek, szavakkal kifejezhetetlen" – mondja a naplóíró, s szövegét a „hétköznapi írásmódok"-hoz közelíti, megszabadítva ezáltal az irodalmiság kényszerétől, megtartja a referencialitás határzónájában. Ahol jól megférnek az elvarratlan szálak, utalás egy korábban meg nem jelent, tehát számunkra ismeretlen naplóra, éppen arra, amelyből Márta története kimaradt. De utalás történik a *Bábel árnyékában* című önéletrajzának női szereplőire is, anélkül, hogy megjelölné, honnan ismerhetnénk őket, az elbeszélő nem hivatkozik intertextualitásra. Ezáltal olyan információt közöl, amely a naplóíró számára egyértelmű, ámde a figuráknak gyakran nemhogy a jellemrajzát, hanem közelebbi kilétét sem árulja el. A naplóíró stratégiája, hogy nem teszi mindenki számára egyértelművé információit. A naplóíró tehát egyrészt a fikció felé tereli a történetet, ami elsősorban a leírások analitikus részletezésével és a szöveg szerkesztettségével történik meg, másrészt megtartja a „hétköznapi" beszédmód modalitásában. S ez az eldöntetlenség az olvasói elváráshorizont szempontjából nem bizonyul célravezetőnek. Ezen a ponton kell igazat adnunk Philippe Lejeune-nek, aki szerint „a napló a fikcióval érintkezve meggyengül, szétfoszlik, megfertőződik. Az önéletírások, életrajzok, történelmi könyvek már vagy immunisak, vagy maguk is fertőzöttek, a fikció már a vérükben van" (LEJEUNE 2003; 16).

Az *Utónapló Mártának* a magány könyve. Nemcsak azért, mert a naplót a magány műfajának szokás nevezni. Magányos marad a szövegíró, aki „hét-

köznapi beszédében" a magányát feloldani vágyó, de e magányt csak a halál meghívásával feloldani tudó társának kiúttalanságát, kétségbeesését nem ismeri fel. Az intimitás elmondásának kudarcával azonban szövege éppen ennek az egyedüllétnek a megjelenítésére válik alkalmassá.

Kiadások

FENYVESI Ottó (2009): Némely részletek. Universitas Szeged Kiadó, Szeged
VARGA Zoltán (2008): Utónapló Mártáról. zEtna, Zenta

Irodalom

BLANCHOT, Maurice (2005): Az irodalmi tér. Kijárat Kiadó, Bp.
FEATHESTONE, Mike, HEPWORTH, Mike, TURNER, Bryan S. (1995): A test. Társadalmi fejlődés, kulturális teória. Jószöveg Műhely Kiadó, Bp.
HARKAI VASS Éva (2009): Sárszegtől délre. Négy portré. Lavik 92–Timp Könyvkiadóház, Topolya
LEJEUNE, Pilippe (2003): Önéletírás, élettörténet, napló. L' Harmattan Kiadó, Bp.
LUHMANN, Niklas (1997): Szerelem – szenvedély. Jószöveg Műhely Kiadó, Bp.
MEKIS D. János és Z. VARGA Zoltán, szerk. (2008): Írott és olvasott identitás. Az önéletrajzi műfajok kontextusai. L' Harmattan Kiadó, Bp.
SZÁVAI János (2008): Irodalom, fikció, autofikció = MEKIS D. János és Z. VARGA Zoltán, szerk. (2008): Írott és olvasott identitás. Az önéletrajzi műfajok kontextusai. L' Harmattan Kiadó, Bp., 25–32.

VARIETIES OF AUTOTEXTUALITY

The paper studies the varieties of autotextuality in Hungarian literature in Vojvodina. It analyses two biography-type texts which set into action different strategies, both from the aspect of referentiality and of fictionality. Both works were written in the diary form, yet the narration which strives after verification of the personality's constructedness and the stories' relation to truth, places different topics into the centre, also revealing different levels of confessionality; and in order to achieve this it employs intricate, yet differing fictional methods. A diary gives the impression of being the genre of not only intimacy but also of solitude in which narration – which can be primarily identified with referential speech – does not wholly fulfill the task of constructing identity. The mode of speech that approaches fiction is also needed to achieve this.

Keywords: Hungarian literature in Vojvodina, referentiality, autotextuality

Hungarológiai Közlemények 2010/4. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies 2010/4. Faculty of Philosophy, Novi Sad

ETO: 821.511.141(497.11)-4
821.511.141.09

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Utasi Csilla

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
csilla.utasi@gmail.com

AZ AESOPUSI MŰFAJ HUMANISTA ÉRTELMEZÉSE

Humanistic Interpretation of the Aesopian Genre

Az aesopusi állatmese hagyománya az ókortól a kora-újkorig töretlen: mindvégig elsősorban iskolai használatú műfajról van szó. A 15–16. századi humanisták elutasították a középkori corpust, s az aesopusi műfaj hitelesnek tartott ókori formáit kívánták felújítani. A dolgozat szerzője az állatmese esetében alkalmazott humanista rekonstrukció négy sarkalatos pontját jelöli ki. A humanista gyűjtemények összeállítói elutasították a középkori verses formákat, a görög prózaforrásokból merítettek, az imitatio eljárása mellett a régiekkel való versengés eljárásának is helyet adtak, fabulaszövegeikből pedig a középkori spirituális magyarázatokat kiiktatták.

Kulcsszavak: aesopusi állatmese, humanista gyűjtemények, középkori verses formák, görög prózaforrások, aemulatio, spirituális jelentés

A 15–16. századi latin és görög fabulagyűjtemények

A már nyomtatásban megjelent humanista fabulagyűjtemények sorát Lorenzo Valla 33 görögből fordított, posztumusz, 1472-ben, feltehetően Utrechtben kiadott kötete nyitja meg[1], majd 1475-ben Rinuccio d'Arezzo 100, szintén görögből fordított mesét tartalmazó gyűjteménye követi.[2] Laurentius Abstemius 1495-ben *Hecatomythium* címmel, Valla fabuláival

[1] Elschenbroich monográfiájában egy 1475-ös párizsi és egy 1500-as erfurti kiadásról tud. Az anyag bekerült az alább tárgyalandó Esopus Dorpii 1517-es edíciójába is. (ELSCHENBROICH 1990; 35)

[2] Az Esopus Dorpii 1521-es hagenaui kiadása tartalmazza a Vita rövidített változatát és valamennyi fabulát. (ELSCHENBROICH 1990; 35)

együtt adta ki gyűjteményét. A folytatás, *Hecatomythium secundum* címmel Abstemius *Libellus de verbis communibus*ával együtt jelent meg.[3]

Kétnyelvű, görög–latin fabuláskötetet elsőként Bonus Accursius adott ki 1479/80-ban Milánóban: Rimicius fordításain kívül a szerző gyűjtötte fabulákat is közölt (*Accursianae fabulae*). A neves velencei kiadó, Aldus Manutius sokáig a hiteles Aesopusnak tartott 1505-ös gyűjteménye első, görög nyelvű részében 149 *Fabellae Esopi*-t és 43 sánta jambusú tetrasztichonokban írt *Gabriac fabellae*-t tartalmazott. A második rész neolatin fordításokat közölt. A gyűjtemény bázeli újranyomások révén Németországban is népszerű volt, 78 prózafabula bekerült az *Aesopus Dorpii* 1544-es párizsi kiadásába, Joachim Camerarius pedig 145 prózafabulát vett föl protestáns humanista kötetébe (ELSCHENBROICH 1990; 36).

A 16. század első felében, Észak-Európában három szakaszban keletkezett latin humanista antológia, az ún. *Aesopus Dorpii* Rotterdami Erasmushoz közeli németalföldi tudósok munkája. Martin Dorpius (1485–1525) klasszika-filológus és a leuveni egyetem teológiatanára első lépésben Rotterdami Erasmus ifjúkori, még a steyni kolostorban megismert barátjának, Guilelmus Hermanus Goudanusnak († 1510) fabulaátiratait adta ki. Goudanus középkori gyűjtemények, az *Anonymus Neveleti* és az iskoláskönyvként használt *Esopus moralisatus* darabjainak eredeti antik formára hozatalát, a romlott nyelvi és szemléleti elemektől való megtisztogatását tekintette feladatának. A hangsúlyt az epimüthionok átértelmezésére helyezte, az értelmeket a római irodalomra rájátszó jelentésekkel gazdagította(ELSCHENBROICH 1990; 38–39).

Hadrianus Barlandus (1486–1538), a néhány évvel később megalapított leuveni Collegium trilingve első latintanára Goudanus példáján föllelkesülve 1512-ben az új latin oktatás szükségleteire alkotta meg gyűjteményét a Goudanustól figyelmen kívül hagyott itáliai fabulaszerzők, Valla, Rimicius és Abstemius köteteinek anyagából. Dorpius 1513-ban egyesítette a két gyűjteményt, egyúttal kiegészítette azt kilenc, Erasmus *Adagiumai*ból merített mesével és néhány antik és itáliai szerző fabulájával.[4]

---

[3] A Hecatomythium primum második kiadása 1499-ben Velencében hagyta el a sajtót, bekerült az Esopus Dorpii strasbourg-i, 1519-es edíciójába. A Hecatomythium secundum másodszor az Aesopus Dorpii lyoni, 1532-es kiadásába, vagy talán már a Zürichben, Froschauernél 1530 táján megjelent edíció része volt. (ELSCHENBROICH 1990; 35)

[4] Az Aesopus Dorpii, későbbi kiadásainak is alapjává váló kötetszerkezete:
1–45. Goudanus kötete (az Anonymus Neveletin és a Romulus-gyűjteményen alapul)
46–85. Barlandus kötete (Rimicius és Abstemius alapján)
86–123. Avianus prózaátiratai
124–132. Apologi ex Chiliadibus Adagiorum Erasmi desumpti ad communem Puerorum fructum
133. Cassita, Aulus Gelliustól

Az imitatív jegyek

A humanisták hiteles, tehát antik képzési és általános retorikai feladatához leginkább méltó formára igyekezték hozni a középkorban e sajátosságait szerintük végérvényesen elveszített aiszóposzi műfajt. Az itáliai és északeurópai neolatin szerzők számára alapjegyekként számba jöhető irányadó alapelvek röviden összefoglalhatók, hiszen a retorikai előgyakorlatokban való használatot szem előtt tartó neolatin kötetek összeállítói inkább az antik műfaj hiteles helyreállítását, konzerválását és közzétételét végezték el, az utánzás vagy a régiekkel való versengés összetett eljárásai az alapműfaj esetében nem merültek föl, másfelől megfontolásaikat az is befolyásolta, hogy az ókori fabulagyűjtemények kivétel nélkül töredékesen maradtak fönn.[5]

A verses formák elutasítása

A humanista szerzők a retorikai előgyakorlatokra alkalmas rövid, díszítetlen prózát tekintették az állatmese hiteles alakjának. Martin Dorpius eredetileg az általa gondozott Goudanus-féle kiadás elé írt előszavában, melyet az *Aesopus Dorpii* 1513-as első kiadása és a háromszoros terjedelmű, Valla, Abstemius és az Aldus Manutius-féle edíció darabjaival gyarapodó későbbi edíciók is rendre közöltek, kijelenti, hogy a híres velencei kiadás példáját követi abban is, hogy: „fabellas Aesopicas rursus emittere, non carmine quidem illas subrustica conscriptas, sed prosa oratione ninmisque lepide concinnatas." (ELSCHENBROICH 1990; 40) A humanista szerzők elhatárolódtak a középkori verses feldolgozásoktól, bizonyára nem függetlenül attól, hogy a hagyományozódás véletlenéből a fabula műfaját irodalmi rangra emelő ókori meseszerzők köteteit nem ismerték.

A Kr. u. 1–4. századig tartó periódusban három szerző, Phaedrus, Babriosz és Avianus poétikai igényű kötetekké formálta az aesopusi corpust. Eltérő

134. De Noctua et Avibus, Angelo Polizianótól

135. De Pinu et Cucurbitam Petrus Crinitustól (ELSCHENBROICH 1990; 39)

[5] A retorikatanárok könyvein kívül három verses formájú kötet és két prózagyűjtemény van a birtokunkban. A 19. és a 20. században keletkezett dolgozatok a kéziratok filológiai leszármazására összpontosítottak. 1993-ban, Holzberg bevezetésének keletkezésekor négy olyan munkát nevezett meg, melyek eredményeire építhetett. O. Crusius 1913-as könyvében először kérdezett a keletkezés körülményeire, B. E. Perry 1959-ben definiálta a formát, K. Grubmüller pedig 1977-ben, a középkori fabuláról írt könyvében áttekintést adott antik történetéről. M. Nøjgard, dán tudós kétkötetes, ezeroldalas monográfiájában strukturalista módszerrel elemezte az Augustana-gyűjtemény (Augustana-gyűjteménynek [Collectio Augustana] a görög meseanyagot legrégebbi ismert kézirata, az eredetileg Augsburgban őrzött müncheni kódex (cod. Monac. gr. 564 = Codex Monacensis) alapján nevezi a szakma – HOLZBERG 2001; 3), valamint Phaedrus és Babriosz köteteit (HOLZBERG 2001; 9).

indítékból választották költői énformálásukhoz a fabulaanyagot, ám verses meséik könyvekbe szervezésekor a hellenisztikus magasköltészet nyelvi fordulatait, versformáit, kötetszerkezeteikben a varietas elvét alkalmazták.[6] Phaedrus fabuláit először 1596-ban Pierre Pithou adta ki nyomtatásban. Nyugaton a középkori iskolákban a Phaedrus kötetének szerkezetét nyomokban őrző, a Kr. u. a 4. században keletkezett prózagyűjtemény, az *Aesopus Latinus* kéziratcsaládjához tartozó, rendkívül szövevényes leszármazású ún. Romulus-redakciók voltak használatosak.[7] Az *Aesopus Latinus* redakciói kétféle fiktív hitelesítő dokumentumot közölnek, a mesemondónak egy bizonyos Rufushoz intézett levelét (*magister Rufo Aesopus salutem*). A címzett talán a mesemondó életrajzát elbeszélő antik regényben a gazdájaként szereplő, Xanthosznak nevezett számoszi filozófussal azonos. A gyűjtemény két redakciójában (az ún. *Recensio Gallicanában* és a *Recensio vetus*ban) Aesopus episztolájához további hitelesítő apparátus, a magát Romulusként megnevező fordítónak fiához, Tiberinushoz intézett levele társul (*Romulos Tiberino filio*). Romulus azt állítja, hogy a fabulát görögből ültette át. Mindkét levelet Phaedrus reflexióiból ollózták össze ismeretlen szerzők; kötetnyitó pozícióba pedig Phaedrus harmadik könyvének 12. fabuláját helyezte a gyűjtemény összeállítója. Az *Aesopus Latinus* valamennyi recenziója tartalmaz Phaedrus-átiratokat.[8] A középkorban Romulus Augustulusszal, az utolsó római császárral azonosították. Holzberg szerint azonban a gyűjtemény szerzője a hitelesítő túlzásban túltett a Trója bukását elbeszélő antik regé-

[6] Phaedrus és Babriosz köteteinek rekonstrukcióját elvégzi és róluk szóló friss szakirodalmat közöl: HOLZBERG 2001; 43–56., 57–69.

[7] Minden bizonnyal számolnunk kell a progümnaszmák céljaira létrehozott antik gyűjtemények használatával is.

[8] A legrégebbi Romulus-kézirat, a 12. századi lejegyzésben ismeretes, valószínűleg a 4. vagy 5. században Galliában keletkezett, nyelvi tekintetben kezdetleges, ám a legszámosabb kéziratban fönnmaradt ún. Recensio Gallicana 47 Phaedrus-átiratot, a 10. századi kéziratban fönnmaradt, iskolai használatra készült igényesebb, mindössze két kéziratban ismert ún. Recensio vetusban a 47-ből hiányzik 4 fabula, ám további 8 phaedrusi eredetű mesét tartalmaz. Az Ademar-kódex (a kódexet 1709-es leideni kiadója után Romulus Nilantiusnak is nevezi a szakma) 30 próza-phaedrianát közöl. A Weißenburgi-kódex abban tér el a többi latin prózarecenziótól, hogy kizárólag próza-phaedrianákból áll. Holzberg a latin kötet archetípusának a Weißenburgi-kódexet tartja, feltételezi, hogy a Kr. u. 350 körül keletkezett, tisztán Phaedrus-parafrázisokat tartalmazó ősváltozat még tükrözhette mintája öt könyvből álló szerkezetét, elején pedig csupán a mesemondónak tulajdonított levél állt. A Romulus-változat legkésőbb Kr. u. 500 táján keletkezhetett. A phaedrianákat újabb anyagokkal, többek között egy, Pszeudo-Doszitheusz Hermeneumatájához hasonló gyűjtemény darabjaival szaporító ismeretlen összeállító szükségét érezte az archaizáló igazolásnak. Grubmüller utal rá, hogy a Romulus-episztola szerzőjét a 12. századtól Romulus Augustulusszal, az utolsó római császárral azonosították (GRUBMÜLLER 1977; 61).

nyek szerzőin, az eseményeket szemtanúként hitelesítő Dictysre és Daresre hivatkozó Sallustiuson és Cornelius Neposon. A magát Romulusként aláíró szerzőn ugyanis minden valószínűség szerint az Urbsot megalapító ősatyát kell értenünk (HOLZBERG 2001; 109).

Grubmüller szerint a prózakötetben az irodalmi szempontok, Phaedrus komikumának nyelvi eszközei kárba mentek, erkölcskritikája pedig eltompult a prózakötet ismeretlen szerzőjére jellemző archiválási igyekezetben (GRUBMÜLLER 1977; 66). A legtöbb fabula pro- és epimüthiont egyaránt tartalmaz, a promüthionok Phaedrust követik, a záró megjegyzések azonban gyakran az olvasóhoz intézett, egészen rövid, személyre szóló utasításokat tartalmaznak, a latin kötet szerzője a cselekményvezetés, a csattanó pontos elhelyezésére ügyel, az ars rhetorica tudójaként kíván mutatkozni (HOLZBERG 2001; 112–113). A 13. századi lejegyzésben, a szakmában *Romulus LBG*-nek nevezett változat vált a legelterjedtebbé.[9] Annak ellenére, hogy Babriosz verses fabulái gyorsan bekerültek az iskolai antológiákba, epigonai ellen pedig már életében védekezésre kényszerült, Grubmüller megállapítja, hogy paradox módon mégis a prózaátiratok révén fejtett ki hatást. (GRUBMÜLLER 1977; 58).

A kolostori iskolákban az aesopusi állatmese verses változatait részesítették előnyben. A metrum alkalmassá tette a meséket a kívülről való megtanulásra és a deklamálásra. Az antik irodalom az igényes latin verselést meghonosító, az első antik mitológiai összefoglalásokat eredményező 12. századi protohumanizmus idején új feldolgozásokkal gazdagodott a corpus. Az Angliában élt, munkája 1610-es első modern kiadójáról, Isaac Nicolaus Neveletusról *Anonymus Neveleti*nek nevezett verses Aesopus szerzője a Romulus-anyag első három könyvének 60 fabuláját disztichonokban adta vissza.[10] A verses mesék retorizáltsága azonban szükségessé tette a magyarázatot, ennek feladatát a középkori általános gyakorlatnak megfelelően a

[9] A 13. század végén keletkezett kódexet a szakma a Londonban, Brüsszelben, Göttingenben őrzött legfontosabb kéziratai alapján nevezi Romulus LBG-nek (ELSCHENBROICH 1990; 5).

[10] A késő középkorra megszilárdult a tankönyvként használt Aesopusok szerkezete. A 15. században nyomtatásban is megjelent kötet, az Esopus moralisatus cum bono commento 1492-es kiadása mindenben a középkori kompilációs irodalom jegyeit viseli. A kötetben a mesék egységes szerkezet szerint épülnek föl: az Anonymus Neveleti 12. századi kéziratától kevéssé eltérő verses változatukat a Romulus LBG, a verset parafrázisként visszaadó prózaszövege követi, mely három elemből áll: a szövegtől nyomdatechnikailag nem elkülönített bevezető mondata promüthion szerepű, zárórésze, a nyomdatechnikailag kiemelt epimüthion az esetben megegyezik a Romulus LBG moráljával, ha Moraliter alcímmel szerepel, ha azonban a Romulus LBG morális tanulságát a prózaparafrázis zárómondatként értelmezzük, akkor a epimüthion az Allegorice címen spirituális értelmét adja (ELSCHENBROICH 1990; 5–7).

prózaparafrázisok látták el. A középkorban Avianus iskolai szerzőként óriási visszhangra talált, sohasem szorították háttérbe a prózaparafrázisok[11], meséi eredeti alakjukban a 9. századtól a 16. századig több mint száz kéziratban maradtak fönn. A középkori verses megfogalmazásokat is megihlette.

A forrásokhoz való visszatérés követelménye és az aemulatio

A császárkori görög prózagyűjtemény, melynek 10–16. századi bizánci kéziratairól az itáliai humanisták mint hiteles forrásból merítettek, a mesék előtt közli a logopoiosz élettörténetét elbeszélő antik regényt. Az életrajz, melyet a hagyomány szerint Maximosz Planudész bizánci szerzetes-filológus hozott Itáliába a 13. század végén, a latin gyűjteményeknek is az élére került. A regény Rimicius 1474-ben Milánóban megjelent latin fordításával jutott be a nyugati irodalom vérkeringésébe, Niccolo Perotti kétnyelvű kiadásával görögül is hozzáférhetővé vált. Az Aiszóposz-regény modern befogadástörténetét és megítélését az a körülmény befolyásolta, hogy legteljesebb változata későn került elő.[12]

Már a késő antik fabulagyűjtemények is tartalmaztak exemplumokat. Quintilianus rendszerében a grammatikus keze alatt végzett retorikai előgyakorlatok során a dajkamesékhez leginkább hasonlító aesopusi állatmeséken kívül sententiákat, chriákat, ethológiákat olvasnak föl és alakítanak át a diákok.[13] Ugyanakkor az aemulatio gesztusának tekinthető a humanista gyűjte-

[11] A prózaparafrázisok a Romulus LBG címen ismert kéziratcsoport révén fejtettek ki legerőteljesebb hatást (GRUBMÜLLER 1977; 60).

[12] A Vita G néven jegyzett, a Gottaferratából az USÁ-ba került kéziratra, a New York-i Pierpont Library 397. számú kódexére 1928-ban találtak rá, 1952-ben publikálta Perry. A közlés után derült fény rá, hogy a Nyugat-Európában jóval korábban ismert Vita W (címét a Westermann-féle 1845-ös első nyomtatott edícióról kapta) a Vita G-t kivonatolja. A fönnmaradt öt papírusz töredékeket tartalmaz a Bioszból, a fragmentumok részben a Vita G-nek, részben a Vita W-nek felelnek meg. Az életrajz harmadik, legkésőbbi változata, a Vita Pl a Vita W-t dolgozza át, s a bizánci filológus-szerzetes, Maximosz Planudész (1255–1305) munkája. Az életrajzot a meseanyaggal egyesítő, a 2–3. században keletkezett antik gyűjtemény meglétének bizonyítéka, hogy a mesekorpusz általunk ismert legrégebbi görög redakciójában, a 10. századi G-kódexben az Augustana-gyűjteményt a legteljesebb életrajz, a Vita G-t előzi meg (HOLZBERG 2001; 80–82).

[13] Quintilianus szavaiból arra lehet következtetni, hogy az aesopusi mesék verses változatait vették alapul: „Tanulják meg tehát, hogy *Aiszóposz meséit* [...] tiszta és a szokásostól semennyivel sem emelkedettebb hangon elmesélják, azután pedig ugyanezt az egyszerűséget tollal is fogalmazzák meg. Először oldják föl a verseket, majd magyarázzák úgy, hogy megváltoztatják a szavakat, azután parafrazeálják őket merészebben, melynek során megengedett, hogy bizonyos részeket lerövidítsenek és feldíszítsenek, de csak úgy, hogy a mű értelme ép maradjon." (QUINTILIANUS 2008; 126)

ményekben a korabeli dicatiumok beemelése, hiszen olyan mondások is szerepelnek, amelyeket az elmúlt századok humanistái mondtak. Már Poggio is közölt néhány fabulát facetia-gyűjteményében, Valla fabuláskönyvében pedig (vagy a szerző vagy az első, utrechti kiadó intenciójából) 18 Poggio-facetia szerepel, és a kötet Petrarca *Rerum memorandum librijé*ből ad bő válogatást. (DICKE 1994; 47).

Elhatárolódás a fabulák középkori spirituális értelmezésétől

A középkori allegorikus értelmezést a humanisták a képzés feltétlen, szinte már üdvtörténeti távlatú hasznának meggyőződésével váltották fel, ami a fabulaműfaj fölértékelődése egyik fontos elemének tekinthető. Dorpius előszavában utal rá, hogy nagyobb indíttatást kapott a klasszikus auctorokat megtisztítva kiadó szerzőktől, mint a kivetett hálójukkal és lépükkel maguknak csekély hírnevet szerezni akaró madarászoktól, akik a kommentárok területén minden helyet elfoglalnak (ELSCHENBROICH 1990; 40). Madárfogókon a középkori iskolakönyv, az *Esopus Moralisatus cum bono commento* parafrazáló és allegorizáló magyarázatainak szerzőit, valamint a számos, prédikációs segédanyagul szolgáló kommentár összeállítóit érti. A kommentárok módszerét és spirituális értelmezésmódját egyaránt hiteltelennek tartották.

A középkorban a fabuláskönyvek összeállítói a műfajt jellemző gyakorlati morált[14], a kézenfekvő tanulságokat gyakran a keresztény erkölcsi elvekkel összeegyeztethető értelemmel cserélték föl. A szerzők az állatmesékhez

[14] Az antik fabulaműfaj eredeti funkciójában a sikeres cselekvésre tanított, haszonelvű és gyakorlati jellegű forma volt. A későbbi középkori gyűjtemények összeállítói a forma alapvető amoralitását a fabulák jelentésétől elvonatkoztatott, többé-kevésbé a cselekményből alig következő morális értelmek segítségével alakították át keresztény-morális jellegűvé. Az apologus egységes erkölcsi értelmezése mellett állást foglaló elméletírók azokat az antik reflexiókat is tekintélyként idézik, amelyek a fabulaműfajt erkölcsi szempontból sokkal kevesebb nyomatékkal ítélték hasznosnak. Már Phaedrus III. könyvében ebben az értelemben nyilatkozott. A fabula cselekményallegóriáját a középkori szerzők Macrobiusra hivatkozva morális hasznával legitimálták: szükség van képekre és az általunk kitalált történetekre (narrationibus fabulosis), hogy a magasabb igazság ábrázolásával menedékre tehessünk szert. Macrobius Cicero-magyarázatában, a Commentum in somnium Scipionisban (I, 2, 7–9) azt állítja, hogy a fabulákat „adhortationes [...] in bonam frugem gratia" találták ki. A késő antik források középkori értelmezései az ókori elméleteknél egyértelműbben kiemelik az állatmese morális hasznosságát. Isidorus Hyspalensis szerint az apologus „imago [...] vitae hominum" (Etym. I 40, 19), „interpretatio ad mores hominum" (Etym, 40, 3), s a kora humanista Steinhöwel is úgy véli, a fabulák „ain ynbildung des wesens und sitten des menschlichen", tehát az emberi lényéről és erkölcseiről fogalmat adó szövegek (GRUBMÜLLER 1991; 64–65).

rendelt spirituális jelentést alkalmilag, nem következetesen feleltetették meg a Szentírás szövegében eltérő összefüggésben említett állatoknak tulajdonított allegorikus jelentéssel.[15]

Szent Ágoston az alexandriai egyházatyák törekvéseit kiegészítve jelelméleti tekintetben alapozta meg az Írás négy szintjét elkülönítő szövegértelmezés módszerét. Szemiotikájában „az allegória nem a tények nyelvi reprezentációjának módján, hanem magukon a tényeken alapul." Isten ugyanis, az emberiséggel szemben, a tények által is szól hozzánk. A hangsornak (voces) az írásmagyarázat első, szó szerinti jelentéssíkján (*sensus litteralis*, *sensus historicus*) pontosan megfelel egy természeti tárgy (res). Az átvitt, allegorikus jelentés nem a kiindulásul szolgáló hangsor, hanem a hangsor tárgyi korrelátumának sajátossága. A teremtés valamennyi jelentése az isteni üdvtörténetben nyer magyarázatot. A tárgy ilyenképpen a magasabbrendű jelentést kifejező másodlagos nyelvként viselkedik. A nyelvként jelentő tárgyak szintjével lépünk át a *sensus historicus* terepéről a *sensus allegoricus* területére (ECO 2007; 125–126). Retorikai műveltsége birtokában Ágoston kidolgozta annak a szabályait, hogyan lehet egy dolgot jelként felismerni, s hogy egy adott jelet szó szerinti vagy átvitt értelműnek kell-e tartanunk.[16] Az allegóriák megfejtése azonban nemcsak retorikai, hanem szemiotikai eligazítást is igényel. Mivel a Szentírás nem kizárólag szavakban, hanem tényekben (*in factis*) is beszél, azt ajánlja, hogy mélyedjünk el a korabeli tudás területeiben. A középkori tudás tárházait összegyűjtő enciklopédiák, köztük a Kr. u. II–IV. században szír vagy egyiptomi környezetben keletkezett, görög nyelvű *Physiologus*, éppen a Szentírásban található *in factis* allegóriák

[15] Klaus Speckenbach A kakas és a gyöngy című, Phaedrus III. könyvének 12., a Romulus-kéziratokban első helyre kerülő, gyöngy helyett gyakran drágakövet szerepeltető meséjének értelmezéstörténetét áttekintő tanulmányában megállapítja, hogy Salamon példabeszédei az egész középkoron át fölmerülnek e mese morális magyarázataiban. Az Anonymus Neveleti gyűjteménye Prológusában a műfaj funkcióját a bibliai allegorézis folyamatát jelölő képpel írja le: a héj mögött az igazság édes magjára lehet találni. Az Anonymus Neveleti elbeszélője a szemétdombon talált jáspist semmibe vevő kakast a Balgával, a jáspist pedig a Bölcsességnek a Balga által lenézett szép adományaival azonosítja. A fabula allegorikus értelme máskor azonban szinte nem érintkezik a Szentírás-magyarázattal. A kakas például Ambrus, Nagy Szent Gergely és Honorius Augustodunensis értelmezésében (Jób 38, 36 és Mk 13, 35 alapján) a bölcs őrzőket – a lelkészeket – jelentette. A 14., még inkább a 15. századtól a fabulaszerzők Ambrus nyomán a kakast Szent Péter vonatkozásában a bűnössel azonosították, ám az allegorikus értelmezést nem terjesztették ki a bűn megbánására is (SPECKENBACH 1978; 178–229).

[16] Az egyszerű szóképeknél hosszabb alakzatok esetében akkor gyanakodhatunk allegorikus értelemre, ha a szöveg jelentése ellentmond a hitigazságoknak vagy erkölcsnek, ám akkor is, ha a Szentírás szövege indokolatlanul terjengős vagy olyan kifejezéseket használ, amelyek szó szerinti értelemben szegényesek (ECO 2007; 127–128).

megfejtéséhez ismereteket szolgáltató forrásokként keletkeztek (ECO 2007; 131–132). Eco megállapítja, hogy az allegorikus jelentésadást a középkor azon az alapon terjesztette ki a teljes teremtésre (ez volt a pogány eredetű állatmese allegorizáló jelentéseinek alapja is), „hogy ha az enciklopédiából megtudjuk, hogy mi a jelentésük a Szentírásban előforduló dolgoknak, és hogyha ezek a dolgok annak a világnak az alkotóelemei, amelyről a Szentírás szól (*in factis*), akkor a figurális olvasat nemcsak arra a világra érvényes, amelyről a Biblia mesél, hanem közvetlenül arra is, amelyben élünk." (ECO 2007; 138)

Erich Kleinschmidt hasonlóan arra a következtetésre jut tanulmányában, hogy míg az antik retorikai tradíció nem választotta el szigorúan a metaforát és az allegóriát, hanem mindkét fogalmat a nyelvi fölékesítés, az elocutio területéhez sorolta, addig a patrisztika, hermeneutikai céloktól vezérelve, az allegória antik kommunikatív szerepét átalakította, érvényességét túlterjesztette a Szentírás szövegén: a szövegszerveződés és a szövegmegértés szintjét meghaladó *modus dicendi*vé tette, ezzel a lépéssel pedig egy teológiailag megalapozott esztétika lehetőségét teremtette meg (KLEINSCHMIDT 1979; 388).[17]

A fabula egyetlen rövid, átvitt értelmű cselekménymozzanatból épül föl. A középkori fabulagyűjtemények szerzői technikai eszközökkel, gyakorlati módon hidalták át az eleve átvitt értelmű forma allegorikus értelmezésének képtelenségét: a szó szerinti értelmet a fabula világi értelmével azonosították, s ehhez iktatták függelékként az átvitt értelmű jelentést; vagy az epimüthiont eleve két részre osztották: egy világi és egy átvitt értelműre; vagy pedig a zárótanulságot egészében a spirituális jelentés számára tartották fönn.

Irodalom

DICKE, Gerd (1994): Heinrich Steinhöwels ›Esopus‹ und seine Fortsetzer. Untersuchungen zu einem Bucherfolg der Frühdruckzeit. Max Niemayer Verlag, Tübingen

ECO, Umberto (2007): Művészet és szépség a középkori esztétikában. Ford.: Sz. Márton Ibolya. Európa, Bp.

ELSCHENBROICH, Adalbert (1990): Die deutsche und lateinische Fabel in der Frühen Neuzeit. Band II., Grundzüge einer Geschichte der Fabel in der frühen Neuzeit: Kommentar zu den Autoren und Sammlungen, Niemayer, Tübingen

GRUBMÜLLER, Klaus (1977): Meister Esopus: Untesuchungen zu Geschichte und Funktion der Fabel im Mittelalter. München/ Zürich (MTU. 56)

[17] Eco hangsúlyozza azt is, hogy „szabályszerű hermeneutikai kör volt ez kezdettől fogva, amely egyszersmind szándékosan igyekszik kizárni minden olyan olvasatot, amely azáltal, hogy nem legitimálja az egyházat, azt a hatalmát vitatja el, hogy olvasatokat legitimálhat." (ECO 2007; 125)

GRUBMÜLLER, Klaus (1991): Fabel, Exempel, Allegorese. Über Sinnbildungsverfahren und Verwendungszusammenhänge = Exempel und Exempelsammlungen. Hrsg. Von Walter Haug und Burghart Wachinger. Max Niemayer, Tübingen

HOLZBERG, Niklas (2001 [1993]): Die antike Fabel: Eine Einführung. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt

KLEINSCHMIDT, Erich (1979): Denkform im geschichtlichen Prozeß. Zum Funktionswandel der Allegorie in der frühen Neuzeit = Formen und Funktionen der Allegorie: Symposion Wolfenbüttel 1978. Hrsg. Von Walter Haug. Stuttgart, J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung (Germanistische Symposionen Berichtsbände III)

QUINTILIANUS, Marcus Fabius (2008): Szónoklattan. Ford. és a jegyzeteket összeáll. Adamik Tamás, Csehy Zoltán, Gonda Attila, Kopeczky Rita, Krupp József, Polgár Anikó, Simon L. Zoltán, Tordai Éva. Kalligram, Pozsony

SPECKENBACH, Klaus (1978): Die Fabel von der Fabel. Zur Überlieferungsgeschichte der Fabel von Hahn und Perle. Frühmittelalterliche Studien 12.

HUMANISTIC INTERPRETATION OF THE AESOPIAN GENRE

The tradition of Aesopian fables had been unbroken from the ancient times to the early modern age: it was a genre that was first of all used in schools. The 15th and 16th century humanists rejected the corpus from the Middle Ages, and they wished to renew those forms that they considered to be the authentic forms of the Aesopian genre from the ancient times. The author of the paper marks the four fundamental points which were employed in the humanistic reconstruction of fables. Compilers of humanistic collections rejected the verse forms of the Middle Ages; they drew from Greek prose sources, and next to the method of imitation, they also implemented the method of rivalry with the old masters, and as far as fables go, rid them of the spiritual explanations of the Middle Ages.

Keywords: Aesopian fables, humanistic collections, verse forms of the Middle Ages, Greek prose sources, aemulatio, spiritual meaning

Hungarológiai Közlemények 2010/4. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies 2010/4. Faculty of Philosophy, Novi Sad

ETO: 821.511.141(497.11)-4 ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER
821.511.141:821.163:82.091

Jung Károly

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
hungar@ff.uns.ac.rs

BÉCSI VISZONTAGSÁG*

Egy közköltészeti panaszdal útja a szerb és jugoszláviai magyar filológiában és valószínű magyar kapcsolatai

Viennese Adversity
The path of a Serbian popular poetry wail in Serbian and Hungarian philology in Yugoslavia and its probable Hungarian relations

A tanulmány egy 19. század eleji magyarországi szerb közköltészeti panaszdal útját kíséri végig a szerb és jugoszláviai magyar filológiában, és ismerteti az ének jelentésével, eredetével és a benne megnyilatkozó tendenciákkal kapcsolatban megfogalmazódott elméleteket. A panaszdal kéziratos és nyomtatott változatokból ismert, címei: Bécsi viszontagság (Bečka nevolja), Viszontagság (Nevolja), Ádáz viszontagság (Ljuta nevolja), de csak Ének (Pesma) címen is számon tartják. Nyomtatott változatai alatt több szerző neve is előfordul, egy 19. század eleji bibliográfus szerint a szerző Avram Branković, aki az éneket magyar eredetiből fordította. A panaszdal magyar eredetiből készült fordítás voltát tényként csak egy szerb kutató fogadja el, mások ezzel nem számolnak, hanem az ének szerzőjének kérdését nyitva hagyják. A jugoszláviai magyar filológia két képviselője elfogadja a szöveg magyar eredetét, esetleg magyar mintára készült alkotásnak tartja. Hogy a panaszdal kuruc tendenciájú szerb költemény lenne, ezt csupán a jugoszláviai magyar filológia két képviselője állítja. A panaszdal egyik kései értelmezője úgy véli, hogy a benne olvasható panaszok aszály következtében uralkodó ínség költői lecsapódásai. A tanulmány szerzője a maga elemzése alapján kétségbe vonja az ének kuruc tendenciáját, s úgy találja, hogy benne egy kocsmajáró, elszegényedett korhely panaszai fogalmazódnak meg. Egy virtuális magyar eredeti dalszöveg meglétét nem tartja kizárhatónak, de eddig hasonló a magyar közköltészetben nem került közlésre. A magyar közköltészet kutatása és szövegeinek közreadása az utóbbi években kapott lendületet, tehát reménykedni lehet hasonló tartalmú és jellegű énekszövegek ismertté válásában a közeljövőben.

Kulcsszavak: 19. századi szerb közköltészet, magyarországi szerb irodalom a 19. század elején, magyar–szerb irodalmi kapcsolatok, a Bečka nevolja című szerb közköltészeti panaszdal, variánsai és eredetének kérdése

* *A tanulmány a Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériumának 148027A számú projektuma keretében készült.*

Mladen Leskovac irodalomtörténész 1937-ben érdekes szerb nyelvű verses szöveget tett közzé. Rövid kommentárjából megtudjuk, hogy a szöveget egy „kéziratos könyvben" találta, amely talán korábban, de semmiképpen sem 1822 után íródott, s amely akkor (1937-ben) az újvidéki Állami Levéltár birtokában volt (LESKOVAC 1937). Mint írja a vers kapcsán: „tipikus gyümölcse közköltészeti líránknak, egy ágrólszakadt panaszdala, eléggé primitív, de egészen közvetlen, csaknem vallomásos, személyes hangon". Elmondja még, hogy a verset az említett „kéziratos könyvben" két változatban lelte meg, melyek egymástól csupán néhány apróságban térnek el, ám egyik sem tökéletes szövegű. Mindkét változat strófákból állt, de a strófákat a kézirat nem sorokba tördelt formában tartalmazta, hanem minden strófa folyamatosan írt szövegként maradt fenn a kéziratos könyvben, a strófák sorszerkezetét maga Leskovac alkotta meg. A szövegközlés a modern szerb helyesírást követte, ebből az következik, hogy az eredeti kézirat a Vuk Karadžić-féle szerb helyesírási reform előtti helyesírásnak megfelelő lejegyzésben maradt fenn. A közzétett változat a *Pesma* (dal, ének, vers) címet viseli, a másiknak a címe *Nevolja* (keservek, viszontagság, nyomor, nyomorúság, ínség). A másik változat szövege is pontosan kikövetkeztethető a közlésben az első alatt olvasható lábjegyzetek alapján. A vers eredeti szövege a következő:

PESMA

Nemam duvana,
Novaca nemam,
Nema sira,
Nema slanine.

Pivo je skupo,
Vino je jošt skuplje,
Za rakiju mnogo ištu,
Vode ne mogu.

Tur mi se para,
Čizma mi pukla,
Svila mi se po rukavu
Cepa na fraku.

Šešir se beli,
Marama žuti,
A dugmeta na prsluku
Nema ni jednog.

Brk mi se crni,
Brada mi rasti,
Britva mi se zatupila,
Neće da brije.

Kiša me lema,
Vetar mi praši,
Deca viču: „Bež', eto ga,
Sad će t'ujesti!"

Troger me gura,
Marger me tura,
Birtaš neće da me služi,
Svi me teraju.

Sluškinja neće,
Gospoju ne smem,
A kurve me obilaze,
Teške nevolje.
(LESKOVAC 1937; 351)

E szöveg magyar nyelvű tartalmi fordítása így hangzik:

ÉNEK

Nincs dohányom,
Pénzem nincsen,
Nincsen túró,
Nincs szalonna.

A serital drága,
A bor még drágább,
A pálinkáért sokat kérnek,
A vizet nem bírom.

Az ülepem kifeslik,
Csizmám elszakadt,
Frakkom ujján végig
Szakad a selyem.

Kalapom kifakul,
Kendőm sárgul,
Gomb meg mellényemen
Egyetlenegy sincs.

Bajuszom feketéllik,
Kinő a szakállam,
Beretvám életlen,
Nem beretvál meg.

Az eső elpáhol,
A szél elporol,
Gyerekek kiáltják: Szökj,
Itt van, megharap!

A hordár lökdös,
A markőr taszigál,
A korcsmáros nem szolgál ki,
Mindenki engem űz.

A szolgáló nem akar,
Az asszonyságot nem merem,
A kurvák elkerülnek,
Micsoda nyomorúság.

E panaszdalt Mladen Leskovac másfél évtized múlva besorolta az azóta megkerülhetetlenné vált szerb költészeti válogatásába, melynek címe: *A régibb szerb költészet antológiája* (LESKOVAC 1953). A mű 1953-ban jelent meg, s később még két kiadást ért meg. Érdekes módon Leskovac az ének szövegét antológiájába átemelve nem alkalmazta ugyanazokat a közlési elveket, melyeket 1937-ben meg is fogalmazott rövid kommentárjában. Ott ugyanis azt írta: „az az ének így hangzik (vonal alatt hozzuk a másik redakció minden változatát, azért, mert úgy látszik, hogy egyik szöveg sem teljesen hibátlan, de nem akartuk a kettőt a magunk szándéka szerint kombinálni)". Az ének az antológia mindhárom kiadásában egyfajta „helyreál-

lított" formában szerepel, amely teljes szövegében nem azonos az eredeti közlés egyik változatával sem. Az új közlésben a szöveg a *Nevolja* címet viseli (LESKOVAC 1953; 86–87), ami, mint föntebb utaltam rá, magyarra több változatban lenne fordítható; a strófákban is kimutatható a szerkesztői beavatkozás, ami csupán „bizonyos apróságokban" nyilatkozik meg, ám mégis más végleges szöveget eredményezett, mint ami az 1937-es eredeti közlésben olvasható. E textológiai megjegyzésnél azonban sokkal fontosabb az az ismeretanyag, amelyet Leskovac az énekhez tartozó jegyzetben az olvasó tudomására hoz (LESKOVAC 1953; 211–215).

Ezekben a sorokban az éneket így jellemzi: „Ezt a friss és szabad realizmusú, s nálunk abban a korai időszakban különösen szokatlan humorú és nyugodt gúnyolódással megfogalmazott érdekes panaszdalt én tettem közzé 1937-ben [...]" Ezen a helyen is megemlíti, hogy az éneket két, egyformán megbízhatatlan másolatban találta egy rossz kéziratban, melynek kora semmiképpen sem 1822 utáni, ám magáról a kéziratos könyvről ezen a helyen sem lehet semmit sem megtudni, mint ahogy az 1937-es első közlésben sem található annak leírása vagy jellemzése. Hogy ennek mi volt az oka, s a kéziratos könyv akkor (1953-ban) még megvolt-e és hol, arról azóta sem tudható meg semmi. Ebből következően az eredeti daloskönyvet (ha valóban kéziratos daloskönyvről volt szó) irodalomkutató szakember Leskovacon kívül nem vette kézbe.

Ezek a bosszantó apróságok is eltörpülnek azonban a közölt énekhez tartozó adatgazdag filológiával felépített jegyzetanyag mellett. Ebből megtudható, hogy 1937 után Leskovac olyan adatok birtokába jutott, amelyek azt bizonyították, hogy korántsem ismeretlen szövegről van szó, hisz már csaknem másfél évszázaddal korábban nyomtatásban is megjelent egy Budán 1830-ban kiadott szerb nyelvű naptárban *Ljuta nevolja* címen. Ez a cím valószínűleg leginkább az *Áldz viszontagság* magyar címváltozattal lenne visszaadható. A nyomtatott szöveg is változat a Leskovac által közöl(tek)hez képest, hisz annak utolsó strófája más megfogalmazású. A jegyzet teljes filológiai anyagát nem sorolom fel, azt bárki elolvashatja, fontos azonban, hogy az ének további változata olvasható egy 1862-ben Újvidéken nyomtatásban megjelent daloskönyvben, s ez a variáns változatlan szöveggel újra kinyomtatásra került az említett újvidéki daloskönyv 1868-as kiadásában is. A dolgot bonyolítja, hogy az ének 1862-ben J. Raić aláírással jelent meg, s ez a figura, mint Leskovac adatokra hivatkozva kifejti, egyforma könnyedséggel írt szerbül, németül, latinul és magyarul. Az 1868-as daloskönyvben viszont az ének szerzőjeként Avram Branković szerepel, akit Leskovac néhány földrajztankönyv obskúrus fordítójának nevez, akiről nem tudja, hogy verseket is írt volna. Mindkét újvidéki nyomtatott daloskönyvben a tárgyalt ének cím-

telen, s prózai formában került közlésre, strófák nélkül, tehát a jegyzetekben olvasható változatot Leskovac rekonstruálta. Ez a szöveg ugyancsak változat, egy strófával hosszabb, s néhány sor is különbözik a Leskovac közölte változattól. Ezzel azonban a talányok sorának nincs vége. Az újvidéki két daloskönyvben megjelent ének szövegét újra kinyomtatták egy 1854-ben Belgrádban megjelent daloskönyvben, sőt Zágrábban is megjelent 1865-ben egy latin betűs daloskönyvben.

A bemutatott közlések és változatok alapján Leskovac 1953-ban arra a következtetésre jutott, hogy az érdekes ének szerzőjének kérdése továbbra is nyitott maradt.

Ennyit lehetett tehát 1953-ban tudni az *Ádáz viszontagság* címmel fordítható szerb közköltészeti panaszdal közléseiről, változatairól, valamint addig megismert valószínű szerzőiről. Az ének körüli kutatások azonban ezzel nem értek véget; az ezután megjelent további dolgozatok, közlések és újraértékelések tartalmazzák azokat az adatokat és feltevéseket, amelyek magát az éneket és a körülötte kialakult szakirodalmat a magyar–délszláv irodalmi és közköltészeti komparatisztika jelentős, máig megoldatlan kérdésévé avatják.

1957-ben jelent meg egy szarajevói folyóiratban Borivoje Marinković dolgozata és szövegközlése (MARINKOVIĆ 1957), melyben további adalékokkal és egy addig ismeretlen szövegváltozattal gazdagította és bonyolította a szóban forgó szerb közköltészeti panaszdal kérdéskörét. A változat Vuk Karadžić kéziratos hagyatékából került elő, melyet az SZTA Levéltárában őriznek. Az előkerült változat néhány apróságban eltér a Leskovac által felfedezett két változattól, azzal, hogy – véli Marinković – inkább a másodikkal rokonítható elsősorban, amely Leskovac első közlésében ismerhető meg. A legnagyobb eltérés, hogy az első strófában egy sorral több van, mint a Leskovac által közöltben, továbbá az újonnan előkerült változatban más a strófák sorszerkezete és tördelése. Mint fentebb jeleztem, Leskovac közlésében a strófaszerkezet kialakítása a közzétevő egyéni leleményének eredménye, mivel az eredeti kézirat(ok) leírásmódja sorokra bontást nem tartalmaz. Az előkerült változat ötsoros strófákból áll, szemben a Leskovac által rekonstruált négysoros megoldással. Az eltérések szemléltetése végett bemutatom ezt a változatot is:

BEČKA NEVOLJA

Nema duvana,
Novaca nema,
Nema leba,
Nema sira,
Nema slanine.

Pivo je skupo
Vino još skuplje,
Za rakiju
Mlogo ištu,
Vode ne mogu.

Čizma mi pukla,
Tur mi se para,
Svila mi se
Po rukavu
Cepa na fraku.

Šešir se beli,
Marama žuti,
A dugmeta
Na prsluku
Nema ni jednog.

Troger me gura,
Morger me tura,
Birtaš neće
Da me služi
Svi me teraju.

Kiša me lema,
Vetar me praši,
Deca vele:
Bež', eto ga,
Sa(d) će t'uzeti.

Brk mi se crni,
Brada mi rasti,
Britva mi se
Zatupila,
Neće da brije.

Služkinja neće,
Gospoju ne smem,
A kurve me
Obilaze,
Ljute nevolje.
(MARINKOVIĆ 1957; 165–166)

A Leskovac által közölt (vagy jelzett) változatokhoz képest a legszembetűnőbb eltérés az első strófa addig ismeretlen új sorában („Nema leba") nyilatkozik meg. Az első változatokhoz képest tehát magyarul ez a strófa így hangozhat:

Nincsen dohány,
Pénz nincsen,
Nincsen kenyér,
Nincsen túró,
Nincs szalonna.

A többi eltérés nem lényeges, az olvasó számára könnyen megállapítható a szövegek összehasonlításával. 1957-ben tehát három kéziratos változat állt a kutatás rendelkezésére, s az alapvető kérdés továbbra is a *Nevolja, Ljuta nevolja* vagy *Bečka nevolja* címeket viselő szerb közköltészeti panaszdal szerzőjének kérdése volt.

1959-ben két újabb dolgozat foglalkozott a problémával, a jelek szerint egymástól függetlenül. Ezek egyike Lazar Čurčić dolgozata (ČURČIĆ 1959), amelyben fontos megállapítások vannak a Leskovac közzétette változat kapcsán, valamint a szöveg eredete vonatkozásában. Ezeket érdemes ismertetni.

Először az lehet számunkra megkerülhetetlen, hogy a panaszdal első nyomtatott változata, amely 1830-ban jelent meg a Budán kiadott szerb kalendáriumban, s amelyről Leskovac is hírt adott a panaszdalhoz írott jegyzeteiben említett antológiájának 1953-as kiadásában, nem csupán azokban a jegyekben különbözik a Leskovac felfedezte változat szövegétől, melyeket Leskovac is jelzett (vagyis egy strófa kissé szelídebb megfogalmazásában[1]), hanem – mint Čurčić megállapítja – abban is, hogy a panaszdal első strófája egy sorral gazdagabb, mint a Leskovac-féle kéziratos változat. S itt ugyanarról a sorról van szó („Nema leba"), mint amivel a Marinković publikálta kéziratos változat is bővebb az antológiában újraközölt változatnál. (Hogy Čurčić a maga cikkének írásakor nem ismerte Marinković szövegközlő dolgozatát, annak az is bizonyítéka, hogy ezt a többletsort már olvashatta volna a Karadžić-hagyatékból előásott változatban is.) Čurčić dolgozata azonban – úgy tűnik – először veti fel (vagy pedig Marinkovićtyal párhuzamosan,

[1] LESKOVAC 1953; 213. Ez a strófa így hangzik:

Mlada me neće,	*Fiatalnak nem kellek,*
Gospoi ne smem,	*Asszonyságnak nem merek,*
Devojke me obilaze,	*A leányok elkerülnek,*
Ljute nevolje.	*Áldz nyomorúság.*

szinte egy időben) azt a magyar–délszláv (szerb) komparatisztikai kérdést, ami bennünket elsősorban érdekel a tárgyalt szerb közköltészeti panaszdal kapcsán. Čurčić ugyanis, körüljárva az 1830-ban Budán kiadott szerb kalendárium kérdését, melyben *Ljuta nevolja* címen a kérdéses panaszdal első nyomtatott változata megjelent, s az Avram Branković szerzőségéhez köthető, idéz egy kortárs szerb bibliográfust, egy Antonije Arnot nevűt, aki a kalendáriumról szólva írja a következőket: „Biztosan tudom, hogy a szórakoztató részben legalább az *Ádáz viszontagság* (Ljuta nevolja) című ének Brankovićé, az egykori pesti jurátusé magyar nyelvből készült fordítás, mégpedig olyan, hogy sokan eredeti alkotásnak gondolják" (ČURČIĆ 1959; 108). A. Arnot még hozzáteszi Branković kapcsán, hogy magyar és osztrák jogot végzett. Ennek az adatnak birtokában gondolkodott el Lazar Čurčić (a számára dolgozatának írása idején még csak *Nevolja* [Viszontagság] és Ádáz viszontagság *[Ljuta nevolja]* címen ismert) szerb közköltészeti panaszdal esetleg magyarból készült fordítás voltának kérdésén. Gondolatmenete a következő:

Antonije Arnot határozottan kijelenti, hogy az ének magyarból készült fordítás, de arról nem szól, hogy számára ismert lenne a magyar eredeti. Ennek alapján nehéz megállapítani, hogy mindezt honnan tudja. Majd ezt írja Čurčić: „A közköltészetben a magyarból való fordítás egyáltalán nem szokatlan, tehát ez az állítás [A. Arnot állítása – J. K.] elfogadható. S ha az ének magyarból készült fordítás, akkor az a kérdés merül fel, hogy ki a fordító, nem pedig az, hogy ki a szerző." Mivel Čurčić – a jelek szerint – nem ismerte Borivoje Marinković 1957-ben közzétett énekváltozatát, az A. Arnotból előásott adatot a maga dolgozata írásának idején csupán a Mladen Leskovac közzétette panaszdal-változattal komparálhatta. Avram Branković születési évének birtokában (1802) és annak a dátumnak ismeretében, amely szerint az újvidéki változat legkésőbb 1822-ben kerülhetett beírásra abban a „kéziratos könyvben", melyben Leskovac a két verziót 1937-ben megtalálta, Čurčić úgy kombinál, hogy ha valóban Branković volt a fordító, akkor a fordításnak igen fiatal korában kellett készülnie. Ezután a következőket írja: „Nem kell szem elől téveszteni, hogy a közköltészetben, valamint a szóbeli népköltészetben egyáltalán, a szerzőség kérdése egyetlen változat szerzőségének kérdésére vezethető le, tehát irrelevánssá és jelentéktelenné válik a verziók sokaságában, főként akkor, ha azok többé-kevésbé azonos értékűek. Arnot azt írja, hogy ez az ének magyarból készült fordítás, aminek nem kell feltétlenül azt jelentenie, hogy eredetije is abból a nyelvből való, hanem azt, hogy magyarul *is* énekelték" (ČURČIĆ 1959; 109). Čurčić végkövetkeztetése mindezek után az, hogy a panaszdalnak szerzőjével és fordítójával kapcsolatos kérdéseket továbbra is nyitva kell hagyni.

A dolgozatomban taglalt szerb közköltészeti panaszdallal kapcsolatos másik tanulmány annak a kutatónak második tanulmánya, aki 1957-ben közzétette az addig ismeretlen változatot Vuk Karadžić kéziratos hagyatékából. A szerző, Borivoje Marinković ebben a dolgozatban (MARINKOVIĆ 1959) mai szerb helyesírással közli a korábban csak eredeti, Karadžić előtti írásmódú szöveget, valamint részben azoknak az adatoknak felsorolásával, melyeket Lazar Čurčić is ismert, vonja le a maga igen következetes végkövetkeztetését, amely azóta is társtalanul áll a kérdéses panaszdal szerb filológiájában. Marinković ugyanis elfogadja Antonije Arnot kijelentését, amely szerint a *Bécsi viszontagság* (Bečka nevolja) magyar nyelvből készült fordítás. Lássuk Marinković gondolatmenetét.

A tanulmány elején a szerb népdalgyűjtő Vuk Karadžić viszonyát elemzi „az úgynevezett közköltészettel kapcsolatban, amely Vajdaságban alakult ki a 18. század második felében". Elmondja a továbbiakban azt is, hogy Karadžić álláspontja sok részletkérdésben nem is került még áttekintésre a közköltészettel kapcsolatban, ám álláspontja mégis világosnak tűnik. Marinković szerint Karadžićot elsősorban saját megbízható ösztönei vezették a kezébe került szövegek válogatásában, ami a népi „eposz" vele született ismeretén alapult, Karadžić tehát nem sokra becsülhette azt a „névtelen, dévaj és zabolátlan városi szellemtől áthatott elidegenedett költészetet, amely a nem kellően iskolázott diákok, félig írástudó kereskedők és mesteremberek tulajdona volt a vajdasági városokban, s amely ostoba és mindenes kéziratos daloskönyvekben virágzott és legnagyobbrészt azokban is maradt fenn". Annak ellenére, hogy Vuk Karadžićot nem érdekelték ezek a polgári eredetű közköltészeti dalok, szerencsére nem mindenben volt teljesen kizárólagos. S innentől kezdve Marinković visszautal 1957-ben publikált dolgozatára, amelyben közzétette a *Bécsi viszontagság* (Bečka nevolja) című éneket, melyet az SZTA Levéltárában talált a Karadžić-hagyatékban, s amely vitathatatlanul a szerb közköltészet darabja. Mint írja, Karadžić tudhatta, ki az ének szerzője, de ezzel kapcsolatban semmilyen adatot nem hagyott az utókorra, sem akkor, sem pedig később. Ezután utal Marinković a maga meglelte ének korábban ismertté vált változataira, amelyeket Mladen Leskovac publikált. (Ezt a vonatkozást magam is ismertettem ennek a dolgozatnak első részében.) Ennek a filológiának a végigkövetése nem szükséges, mert Lazar Čurčić fentebb ismertetett dolgozatából ugyanazok az adatok már ismertek ennek a dolgozatnak olvasói előtt. Ott érdemes újra felvenni Marinković gondolatainak fonalát, ahol kijelenti: „Egyébként egy (mégis inkább véletlen) lelet ezt a rejtélyes kérdést [itt Marinković arra gondol, hogy már három személyt is emlegettek korábban, mint a *Bécsi viszontagság* virtuális szerzőjét – a megjegyzés tőlem: J. K.] megoldja oly módon, ahogy azt feltételezni sem lehetett, mert a vitatott

ének nem a mi eredeti alkotásunk, nem eredeti szerb ének, hanem magyar nyelvből való fordítás, a fordító pedig Avram Branković volt." Itt Marinković idézi A. Arnot bibliográfus sorait, amelyeket – mint fentebb láttuk – Lazar Čurčić is megtalált, s idézett is dolgozatában. (Itt arról a részletről van szó, melyben Antonije Arnot kijelenti, hogy az *Ádáz viszontagság* című éneket, mely az 1830-as budai szerb kalendáriumban olvasható, s amelyet ő újra közölt, Avram Branković magyar nyelvből fordította, bár sokan eredeti szerb alkotásnak vélik.) Mint már Čurčićnál is olvashattuk, Arnot, határozott kijelentése ellenére, nem nevezte meg az eredetit, amelyből A. Branković dolgozott. Marinković ezt követően úgy fogalmaz, hogy továbbra is az a kérdés, hogy „melyik magyar költőnél kellene megkeresni az eredeti éneket, melyet Avram Branković oly szépen szerbre fordított, mindenképpen 1829 előtt".

Ezt követően Marinković azt fejtegeti, hogy Avram Branković költőként sem volt ismeretlen, bár Leskovac kijelentette antológiájának első kiadásában (Marinković számára 1959-ben értelemszerűen csak az volt megismerhető), hogy számára „nem volt ismert, hogy Branković verseket is írt volna". Ezután utal Branković költői műveire (ezek felsorolásától eltekintek), valamint azokat az adatokat sorolja fel (ezt láthattuk Čurčić dolgozatában is), amelyek azt valószínűsítik, hogy talán annak a budai szerb naptárnak az írója is Branković lehetett, melyben az *Ádáz viszontagság* nyomtatásban először megjelent. Dolgozatának végén Marinković az arra utaló adatokat ismerteti, melyek szerint Avram Brankovićot Vuk Karadžić is ismerte, s valószínűleg együtt távoztak Szerbiába 1828 októberében, ahol Branković bírósági titkári állást vállalt az egyik városban, s ott rövidesen (1831-ben) agyvérzésben elhunyt. Arról is adatokat idéz, hogy a halála előtti három évben Branković komolyan foglalkozott irodalmi munkával, s adatok szólnak arról is, hogy kéziratokat találtak halála után, amelyeknek sorsa azonban ismeretlen. Ismét idézem Marinkovićot: „Például még nem tudjuk, bár tudni szeretnénk, hogy melyik magyar költőtől vette és fordította a *Bécsi viszontagság* című éneket, melynek az eredetiben nem feltétlenül ez kellett legyen a címe. Biztosan csak azt állíthatjuk, hogy Vuk [Karadžić] rendelkezett ennek az éneknek másolatával, talán a fordító kézírásával, s mindenképpen 1829. február 17-e előttről, amikor Dimitrije Davidović levélben fordult hozzája." (Itt Marinković arra a levélre gondol, melyben Davidović Karadžićtól a *Bécsi viszontagság* szövegét kéri, bár ebben a levélben az ének nem az említett címen kerül említésre, hanem néhány sorának idézésével, e sorok azonban kétségbevonhatatlanul a *Bécsi viszontagság*ra utalnak.) Karadžić tehát az éneket már kéziratból ismerte, mielőtt még a Budán 1830-ban kiadott szerb naptárban nyomtatásban először megjelent, s nyilván nem tudta, hogy az ének, bár csupán fordítás, „tematikája tekintetében valami más volt és másképpen jellemző, mint kortárs költészetünk, s

friss, egyszerű metrikájával és mesterkéletlen költői kifejezésmódjával irodalmunkba új, valóban kivételes költői minőséget vitt". Dolgozatának végén, mint említettem, Marinković a mai szerb helyesírásnak megfelelő formában újra közölte a *Bécsi viszontagság* teljes szövegét, a nyolc strófát. Hosszú időn át aztán csak itt lehetett olvasni a panaszdalnak ezt a változatát.

Néhány esztendő múlva, 1964-ben jelent meg Mladen Leskovac szerb költészeti antológiájának második kiadása egy szerb nemzeti könyvsorozat (A szerb irodalom száz könyvben) keretében (LESKOVAC 1964). Ami tehát ott megjelent, az évtizedekre mértékadónak számított, annál is inkább, mert a sorozatot egy évtizeden belül újra kiadták. Az antológia második kiadása jelentősen különbözik az elsőtől, számos szöveggel bővült. A szövegek között azonban szilárdan tartotta helyét a bennünket érdeklő szerb közköltészeti panaszdal, a *Viszontagság* című. Mivel – mint föntebb láthattuk – 1953 után újabb három közlemény foglalkozott az énekkel, elvárható volt, hogy a két értekező: Lazar Čurčić és Borivoje Marinković dolgozataira és az azokban kifejtett elképzelésekre és újabban feltárt adatokra az antológia összeállítója az énekhez tartozó jegyzetekben reagálni fog.

Ma, csaknem ötven esztendő elteltével azonban azt tapasztalja a mai olvasó, hogy Leskovac csak részben vett tudomást a két kutató dolgozatairól. Az új jegyzetek (LESKOVAC 1964; 351–356) között csupán Lazar Čurčić tanulmányát említi, s közli, hogy A. Arnot állítását, amely szerint, mint föntebb magunk is idéztük, a *Viszontagság* (Nevolja) című ének Avram Branković magyarból készült fordítása, ő maga is ismerte Čurčić cikke előtt, s elmondja, hogy mindhiába próbált nyomára jutni a magyar éneknek, amely mintája vagy eredetije lehetett volna a szerb közköltészeti panaszdalnak. Elmondja, hogy – többek között Herceg Jánostól – tudott a *Nincsen pénzem, se dohányom* kezdetű dalról, Herceg a dal teljes szövegét és dallamát is megküldte neki, de a szövegek összehasonlításával megállapíthatta, hogy a két verses szövegnek (az első két sor kivételével) semmi köze egymáshoz, s a megismert dallamra a szerb panaszének nem énekelhető. A *Nincsen pénzem, se dohányom* című magyar dalszövegről Leskovac ezt írja: „Az a dal egy későbbi magyar kuruc ködösítés, s nem Thaly (Kálmán) gyűjteményéből" (LESKOVAC 1964; 354). Ezzel, láthatólag, Leskovac elintézettnek vélte a *Viszontagság* című szerb közköltészeti panaszdal magyar eredetével kapcsolatos felvetéseket, odáig menve, hogy Borivoje Marinković tanulmányát meg sem említette, s nem vett tudomást arról a kéziratos változatról sem, melyet Marinković Vuk Karadžić hagyatékából ásott elő, és már 1957-ben publikálta. Antológiájának olvasói számára tehát a *Viszontagság* (Nevolja) című ének szerzőjének kérdése továbbra is nyitva maradt, s ezzel értett egyet – mint fentebb láthattuk – az ének kapcsán 1958-ban megnyilatkozó Lazar

Čurčić is. A mellőzött, akkor még csak harmincéves Borivoje Marinković bátran vállalt véleményével magára maradt a szerb filológiában.

Marinković azonban csak látszólag, s csak a szerb közköltészeti filológiában maradt magára a *Bécsi viszontagság* (Bečka nevolja) című szerb közköltészeti panaszdal kapcsán. Leskovac antológiája – mint tudjuk – ugyanezt az éneket, a maga közzétette egyik változat alapján *Viszontagság* (Nevolja) címen közli és tárgyalja. A jugoszláviai magyar kapcsolattörténeti kutatásban azonban nyomtatásban olvasható egy olyan vélemény és állásfoglalás, amely – mivel azt cáfoló megnyilatkozást nem ismerek – ismeretlen maradt a szerb filológiában, s a magunk magyar–délszláv újabb kapcsolattörténeti kutatása is megfeledkezett róla. A mindenre figyelő és mindent elolvasó Bori Imre 1970-ben tette közzé *Magyar–délszláv irodalmi kapcsolatok* című tankönyvét (BORI 1970), melyben külön fejezetben foglalt állást a dolgozatomban taglalt szerb közköltészeti panaszdallal kapcsolatban. Könyvének *A kuruckor emlékei* című fejezetéből (BORI 1970; 37–38) következtethetjük ki, hogy a problematikát ismerte, feltehetően Leskovac antológiájának (1970-ig megjelent mindkét kiadását), továbbá Borivoje Marinkovićnak a *Književne novine*ben megjelent dolgozatát (MARINKOVIĆ 1959) is. Ez utóbbinak megcáfolhatatlan bizonyítéka, hogy a rövidke fejezet végén eredetiben (tehát szerb nyelven) közöl a *Bečka nevolja* című ének összesen nyolc strófája közül hatot. A versrészletet könyvének írásakor kizárólag Marinković 1959-es munkájából meríthette, mivel ez a változat akkor csak ott jelent meg, illetve egy két évvel korábban a szarajevói *Izraz*ban, de ott még nem modern szerb helyesírású átírásban. Az éneket is kizárólag Marinković nevezte *Bečka nevoljá*nak, addig mások így nem szóltak róla. Az idézet versformája és tördelése is a Marinković-féle közlést követi.

Az elmondottakat magam következtettem ki a *Bécsi viszontagság* című szerb közköltészeti panaszdal szerb filológiájának áttekintése alapján, mivel Bori az egész rövid fejezetet filológiai apparátus nélkül, egyetlen hivatkozást sem adva tette közzé. Könyvének kortárs és kései olvasói tehát a kérdéskörben való tájékozódás nélkül nem tudhatják azt sem, hogy a panaszdal honnan származik, mit lehetett akkor (1970-ben) tudni róla, s Bori Imre mire alapozza azt az igen kategorikus véleményét, melyet róla kialakított könyvében. Amit ugyanis erről a szerb énekről írt könyvében, azt Marinković alapvető dolgozatának ismerete nélkül nem lehetett volna leírni; azt viszont nem tudjuk, hogy Lazar Čurčić dolgozatát ismerte volna, erre utaló nyomok könyvének rövid fejezetéből nem állapíthatók meg. Lássuk azonban Bori kommentárjának és elképzeléseinek lényegét, melyeket könyvében leírt.

Egy rövid történelmi pillanatkép felvillantása után, melyben a 18. századi magyar–délszláv történelmi relációkat vizsgálja a kuruc mozgalmak vo-

natkozásában, írja a következőket: „A XVIII. századi szerb dalköltészetben, amely kéziratos gyűjteményekben maradt fenn a magyarországi szerb polgárság irodalmaként, kialakult tehát egy labanc szemléletű magatartás is, a magyar lírában pedig ekkoriban születnek az olyan balladák, mint a Kerekes Izsák című, amelyben az ellenségeskedések szülte tragikumot szólaltatja meg az énekmondó." Ezt követően kapcsolja be ebbe a gondolatmenetbe a *Bécsi viszontagság* című énekkel kapcsolatos elképzeléseit: „Annál érdekesebb a Bečka nevolja címen ismert szerb kuruc-vers, amely egy ma még ismeretlen magyar költemény szerb fordítása. Az ismeretlen szerző s szerb nyelvű fordítója már osztrák ellenes éllel panaszolja nincstelenségét, egészen abban a modorban, amelyben számos magyar vers készült a XVII. században. A fordítás sikerült munka, a szerb változatban is megvan a kuruc-versek jellegzetes íze, fordulataiban pedig ügyes verselőre ismerhetünk. Nem valószínű viszont, hogy csupán ez az egy ilyen jellegű ének létezett. Ha a kutatás átvizsgálja a XVIII. századi szerb dalköltészetet ebből a szempontból, nyilván felbukkan még a Bečka nevolja-hoz hasonló vers is" (BORI 1970; 37).

Mielőtt Borinak az itt taglalt szerb panaszdal kapcsán kifejtett elképzeléseit kommentálnám, meg kell említeni még néhány adatot, amit ugyancsak nem tart számon a jugoszláviai magyar kapcsolattörténeti kutatás.

A Bori Imrével egy időben tevékenykedő ambiciózus kapcsolattörténész, Dávid András, Bori nyomában loholva, még ugyanabban az esztendőben szintén hírt adott a *Bécsi viszontagság* című szerb közköltészeti panaszdalról. 1970-ben megjelent mimeografált magyar–délszláv kapcsolattörténeti főiskolai jegyzetében (DÁVID 1970; 132) maga is közli a *Bečka nevolja* szövegének hat strófáját, nem jelezve, hogy az csak részlet a teljes, nyolcszakaszos költeményből. Azt sem jelzi sehol, hogy az idézetet Bori kapcsolattörténeti tankönyvéből merítette, ahol szintén csak hat strófa kerül idézésre. Dávid tehát sem akkor (1970-ben), sem pedig később (1977-ben), amikor szerb nyelvű kapcsolattörténeti könyvét (DAVID 1977) publikálta, nem tudta, hol található a kérdéses ének teljes szövege, s kénytelen volt Bori közleményére hagyatkozni. Ha ismerte volna a *Bečka nevolja* filológiai irodalmát, hivatkozta volna, hisz jegyzetének ehhez a részéhez szakirodalmat is ad. Az elmondottak alapján nem meglepő, hogy (a csonkán közölt) szerb ének értelmezését is voltaképpen Bori könyvéből másolta ki, meglepő viszont az, hogy a műfordítói ambíciókkal is megáldott Dávid nem tett kísérletet a szerb panaszdal magyar fordítására.

Dávid András szerb nyelvű magyar–délszláv kapcsolattörténeti könyvében újra visszatér a témához, s ott is ugyanazt a hat strófát idézi a *Bečka nevolja* című szerb panaszdalból, mint amit főiskolai jegyzetében (DAVID 1977; 143). Ezúttal azonban már hivatkozza Bori kapcsolattörténeti tankönyvét mint az ének forrását. Ezek után nem meglepő, hogy a szerb ének értelmezése is a

Bori-féle elképzelést visszhangozza, ezúttal szerbül cirkalmazott mondatokban megfogalmazva. Dávid kommentárja magyarul így hangzik: „A határőrvidéki katonák vagy más szerbek, akik elfogadták a kuruc orientációt, nem juthattak kifejezésre a már említett okok miatt. Ezért aztán a közösre utaló adalékok nagyon ritkák. Ilyen értékes kivétel, amely a valós helyzet közös látásának tündöklő sugara az úttalanságnak ezekben a nehéz pillanataiban, a Bécsi viszontagság (Bečka nevolja) című kuruc orientációjú szerb ének, amely valószínűleg magyar eredeti mintájára keletkezett, s hű leírását adja az összes császári »áldásokkal« terhes életnek" (DAVID 1977; 142–143). Nem lehet nem észrevenni azonban a két kommentár közti árnyalatnyi eltéréseket. Bori azt írja: „egy ma még ismeretlen magyar költemény szerb fordítása", ebből lett az a mondat, amelyet Dávid már így formált át: „szerb ének, amely valószínűleg magyar mintára keletkezett". Mivel Dávid az eredeti közlést nem ismerte, csak azt a csonka változatot, amelyet Bori idézett, a mai olvasó számára érthetetlen, minek alapján fogalmazta meg az egészen más jelentésű mondatot. Ilyenek (is) a filológia útjai errefelé – teheti hozzá némileg elszomorodva a mai olvasó –, ha egy kicsit jobban beleássa magát egy-egy kérdéskör vizsgálatába.

Ha mai komparatisztika művelője – immáron a *Bécsi viszontagság* (Bečka nevolja) teljes szövegének ismeretében – teszi mérlegre Bori Imre merész és határozott elképzelését a szerb énekkel kapcsolatban, nem valószínű, hogy az éneket kuruc versnek tarthatja. Az a megállapítás, hogy „az ismeretlen szerző s szerb nyelvű fordítója már osztrák ellenes éllel panaszolja nincstelenségét, egészen abban a modorban, amelyben számos magyar vers készült a XVII. században", legfeljebb annak a hat strófának ismeretében lenne állítható, melyeket Bori az énekből könyvében idéz. Ez a hat strófa a *Bécsi viszontagság* Karadžić hagyatékából származó kéziratából magyar fordításban így hangzik:

BÉCSI VISZONTAGSÁG

Nincsen dohány,
Pénz nincsen,
Nincsen kenyér,
Nincsen túró,
Nincs szalonna.

A serital drága,
A bor még drágább,
A pálinkáért
Sokat kérnek,
A vizet nem birom.

Csizmám elszakadt,
Ülepem kifeslik,
Frakkom ujján
Végig szakad
A selyem.

Kalapom fehérlik,
Kendőm sárgul,
Gomb meg
Mellényemen
Egyetlenegy sincs.

Az eső elpáhol,
A szél elporol,
Gyerekek vélik:
Tűnj, itt van,
Mindjárt elvisz.

Bajuszom feketéllik,
Kinő a szakállam,
Beretvám
Kimarjult,
Nem beretvál meg.

Ez a hangnem valóban emlékeztetheti az olvasót néhány kuruc vers modorára, elsősorban a *Buga Jakab éneke* címűre[2], de egy másikra is. Talán ezekre gondolhatott Bori, mikor az itt taglalt szerb közköltészeti panaszdalt szerb kuruc éneknek vélte. Íme néhány részlet ezekből a kuruc dalokból:

Rongyos a dolmányom, kinn van az oldalom,
A sok fóttul ugyan nehéz a nadrágom,
Hátam lapockáját veri a kalpagom,
Rongyos mentécském is alig áll vállamon.

A köpönyegem is nem igen jó immár,
Mind elrothasztotta csizmámat a sok sár,
Nyereségem pedig igen vékonyan jár,
Csillagom, pajtásom, messze van Tömösvár!

[2] A változatok énszemléletéről l.: UTASI 2005.

Kenyerem s pecsenyém nem igen bőven van,
Morzsalék sem hever üres tarsolyomban,
Pénzem pedig nincsen az hitvány zacskómban,
Mind megiddogáltam taval az kocsmában.

A dohányzacskómból elfogyott a dohány,
Valamimet nézem, mindenem pusztán van,
Az vörös gyurkóm is tele van csak ritkán,
Ki miatt én torkom száraz nyálakat hány.

(VARGA 1977; 343. No 88.)

Mint látható, ennek a kuruc dalnak verselése semmi közöset nem mutat a szerb panaszdallal, valamint annak a másiknak metrikája sem, amelyben némileg hasonló elesettségre való tartalmi elemek vannak:

Szakadozott szennyes üngе,
Rongyos fejér köpönyegje,
Megkopott tollas süvege,
Kidűlt csizmájának kérge.

Elrothadott hevederje,
Megvetkőzött farkasbőre,
Szorult csak egy göcsörére,
Nem sokat hajt mast szőrire.

Hegyes tőre ketté romlott,
Minden szerszámo megbomlott,
Vánkosábul toll kihullott,
Dolmánya, nadrágja foszlott.

(VARGA 1977; 344. No 89.)

Ha azonban végigolvassuk a két kuruc ének teljes szövegét, láthatóvá válik, hogy azoknak teljes tartalmát tekintve semmi egyéb közös nincs bennük, ami azokat a szerb panaszdallal rokonítaná. A két kuruc panaszének valami egészen más világba vezeti az olvasót, mint a *Bécsi viszontagság* című. Úgy találom tehát, hogy ezek az adatok már eleve kizárják annak valószínűségét, hogy a taglalt szerb közköltészeti panaszdalt szerb kuruc énekként lehetne értelmezni.

Van azonban még néhány tartalmi elem, ami kizárja a szerb panaszdal virtuális kuruc voltát. Mint említettem, Bori Imre a *Bécsi viszontagság* című

verses szövegnek nem adja teljes szövegét kapcsolattörténeti tankönyvében. S éppen annak a két strófának mellőzéséről van szó, amely nem illik bele a szerb kuruc dal elképzelésbe. Ez a két strófa magyar fordításban a következő:

A hordár eltol,
A markőr taszigál,
A korcsmáros
Nem szolgál ki,
Mind engem űz.

A szolgáló nem akar,
Az asszonyságot nem merem,
A kurvák meg
Elkerülnek.
Ádáz egy szükség.

Az elsőül idézett (s Bori által elhagyott) strófával kapcsolatban érdemes egy pillanatra megállni. A strófa második sorában (a magyar fordításban) szereplő *markőr* kifejezés az eredetiben *morger* formában szerepel. E szerb közköltészeti panaszdal további változataiban a szónak *marger* és *marker* változatai is olvashatóak. Amikor az éneket (a Leskovac-féle változatot és a Marinković közölte változatot) magyarra fordítottam, ezek a szóvariánsok okozták a legnagyobb gondot. Kezdetben valamely német szónak a szerb ejtésnek megfelelő eltorzított változatára gondoltam. Az ebben az irányban tett igyekezet (német szótárak forgatása, németes ismerősök és kollégák faggatása) természetesen nem járt eredménnyel. Végül aztán egy századfordulós idegen szavak szótára vezetett el a megoldáshoz. (Előbb azonban elolvastam azokat a sorokat is, amelyeket Mladen Leskovac fűz a kérdéses kifejezéshez, természetesen nem adva meg a megoldást, csupán megfricskázva az olvasót, s példamondatokat idézve vezeti rá a megoldásra, írja: „egyelőre csak felhívom a figyelmet", s ezután idéz egy részletet Branko Radičević egyik verséből, valamint Jaša Ignjatović emlékirataiból, ahol a *marger*, illetőleg a *marker* kifejezés előfordul [LESKOVAC 1964; 355]. Különösen Ignjatović szövegrészlete sejteti, hogy a rejtélyes kifejezés jelentését valahol a vendéglátással vagy kávéházi élettel kapcsolatban kell elképzelni.) Nos, ezeken a jelzéseken elindulva ütöttem fel a századfordulós idegen szavak szótárát[3], ahol is előjött a *marqueur* francia szó *billiárdjegyző pincér, pincér* jelentésben. A francia szó napjainkra a magyarban is használatos idegen szóvá vál-

[3] L.: Radó Antal: Idegen szavak szótára. Budapest, é. n. Megjelent a századforduló körül, 1904-ben vagy előtte.

tozott *markőr* alakban, *pontokat feljegyző személy, felíró pincér* jelentéssel. Ez volt tehát a megoldás, melyet a Leskovac által idézett Ignjatović-részlet igazolt. A megtalált jelentés birtokában vált aztán lehetővé, hogy a strófa érthetővé váljon. A szerb panaszdalból tehát nem egy hazája veszésén borongó szerb kuruc kesergése hallatszik ki, hanem egy kocsma- vagy kávéháztöltelék lecsúszott figura panaszai, amiért a biliárdjegyző pincér taszigálja, a kocsmáros nem szolgálja ki, a hordár is eltolja magától. *Hordár*nak az eredetiben szereplő *troger* kifejezést fordítottam, bár nem elképzelhetetlen, hogy egy másik változatában a szerb panaszéneknek kevésbé romlott és összefüggőbb szöveget sejthetünk. Ez a részlet így hangzik:

Marker me gura,
Kelner me tura,
Sokačica čorbe ne da,
(LESKOVAC 1964; 354),

vagyis magyarul:

A markőr lökdös,
A pincér eltol,
A szakácsnő levest nem ád,

A másodikul idézett (és Bori által szintén kihagyott) strófa a már bármilyen nőszemélyre ráfanyalodni kész korhely keserveit tárja elénk, akit már a bordélyházi örömlányok is elkerülnek, olyan mélyre süllyedt a nyomorúságban.

Ha tehát összegeznénk annak a személynek jellemzőit, aki az ebben a dolgozatban faggatott szerb közköltészeti panaszdal soraiból szól az olvasóhoz, korántsem egy megkeseredett szerb kurucot képzelhetünk magunk elé, hanem egy lecsúszott, valaha jobb napokat látott, egykor jó frakkot viselő kocsma- és kávéházjáró, biliárdozó, dorbézoló, bordélyházjáró figurát, aki lehetett elszegényedett „uracs", de újgazdagságába belebukott felkapaszkodott kereskedő vagy iparos is, tehát annak a rétegnek jellegzetes megtestesítője, amely a 18. század derekától kezdve egészen a 19. század derekáig – sőt tovább – létrehozta és éltette a szerb közköltészetet, ahová az itt tárgyalt panaszdal is tartozik. Kuruc jellegű költészet ebben az időszakban már magyarul sem virágzott. Búcsút kell intenünk ebből következően annak az egyébként szimpatikus és vonzó elképzelésnek, hogy a *Bécsi viszontagság* című szerb közköltészeti panaszdalban valamiféle szerb kuruc dalt lássunk. Vagyis még egy illúzióval lettünk szegényebbek.

Mladen Leskovac szerb költészeti antológiájának harmadik kiadása a föntebb már említett szerb nemzeti irodalmi könyvsorozat második kiadásának keretében 1972-ben jelent meg (LESKOVAC 1972). A *Viszontagság* című szerb közköltészeti panaszdal ebben is változatlanul szerepel, s az a bő jegyzetanyag is, melyet az antológia második kiadásában már olvashattunk (LESKOVAC 1972; 187–188, 389–394). Ebben a bő, szinte tanulmánynak is beillő szövegben Leskovac továbbra sem vesz tudomást Borivoje Marinković két dolgozatáról, melyekben a *Bécsi viszontagság* című, Karadžić hagyatékából előásott változat szerepel. Tehát arról a véleményről sem vesz tudomást, hogy a panaszdal Avram Branković magyar eredetiből készült fordítása, miként arra (a Leskovac által idézett) Lazar Čurčić is utalt már, Marinković pedig tényként fogadta el. Ennek fényében merő illúzió lenne arra gondolni, hogy Leskovac felfigyelt Bori Imre 1970-ben megjelent kapcsolattörténeti tankönyvére, s a benne megfogalmazott elképzelésekre a panaszdal (Bori csak a Marinković által felfedezett és közzétett *Bécsi viszontagság* című változatot emlegeti) szerb kuruc ének voltáról. Leskovac tudott magyarul, elvileg tehát tudomást szerezhetett volna Bori könyvéről, de legalább Dávid András szerb nyelvű, Újvidéken megjelent kapcsolattörténeti könyvéről, amelyben – mint föntebb bemutattam – Dávid Boriból kiindulva már csak azt a csonka éneket idézve, melyet Boritól átvett, ugyanazt a szerb kuruc elképzelést visszhangozta, amelyet Bori megfogalmazott. Az eltérés csupán annyi, hogy Bori elképzelése az ének magyar eredetéről biztosan Marinkovićtól származik, Dávid pedig némileg maszatolva elképzelhetőnek tartotta a szerb panaszének magyar mintáját, de magyarból való fordítás mivoltát nem említette. Így nézett tehát ki a 20. század hetvenes éveiben a dolgozatomban taglalt szerb közköltészeti panaszdal filológiája, melybe, mint láthattuk, két jugoszláviai magyar kapcsolattörténész is beleszólt, anélkül, hogy (természetesen – tehetném hozzá) a panaszdallal kapcsolatos elképzelésüket a szerb filológia észrevette volna.

Ezután múltak az évek, évtizedek, s ha valaki kézbe vette Leskovac szerb költészeti antológiáját, találkozhatott a *Viszontagság* című (szerző nélkül szereplő) panaszdallal, de azt már mindenki elfelejtette, hogy ugyanennek a panaszdalnak – ugyancsak kéziratban maradt – változata *Bécsi viszontagság* címen szintén létezik, s olvasható két közlésben is. Meglepőnek tartható, hogy az a Lazar Čurčić, aki napjainkban is publikál, s mint láttuk, 1959-ben hozzászólt a témához, a későbbiekben nem hallatta hangját a panaszdal kapcsán.

Csaknem ötven esztendővel Borivoje Marinković két szövegközlő és a kérdést alapos filológiával körüljáró dolgozata után valakinek eszébe jutott a *Bécsi viszontagság* című közköltészeti panaszdal, s kommentárok kíséretében újra közzétette (PERIĆ 2004). Ezt a dolgozatot és újraközlést is érdemes

áttekinteni, mert ugyancsak sok tekintetben fényt vet az újabb szerb filológia eljárásmódjára és természetére.

Đorđe Perić a panaszdalt „realisztikus-humorisztikus dalnak" nevezi, s felsorolja a változatok címét. A továbbiakban „szellemes és érdekes közköltészeti éneknek" minősítve ismerteti a Leskovac által lelt változatokat, közzétételüket, valamint Leskovac kommentárjait, melyek antológiájának kiadásaiban megjelentek. Ezt a szöveget hol remek esszének, hol irodalomtörténeti tanulmánynak minősítve, hol meg kihívásnak, melyre más irodalomtörténészek is reagáltak, s figyelmet szenteltek a *Viszontagság* című, az „érdekes és mókás" éneknek. Itt megemlíti Čurčićot és Marinkovićot, illetve „esszéiket", melyek voltaképpen tényközlő, adatközlő tanulmányok, de ezt az új dolgozat szerzője nem vette észre. Azt is megállapítja, hogy az említettek szövegeiben nem kerültek elő új adatok az ének szerzőjével és dallamával kapcsolatban, abból kiindulva, hogy Leskovac ezeket találta elsődleges megoldandó kérdésnek az ének kapcsán. Ez egyébként nem igaz, mert Čurčić nem is foglalkozott az ének virtuális dallamának kérdésével, Leskovac pedig annyiban, hogy a szerb szöveg nem énekelhető arra a dallamra, melyet neki Herceg János még 1954-ben megküldött a *Nincsen pénzem, se dohányom* című magyar nóta dallamaként. A szög azonban kibújik a zsákból: Perić nyilván azért lovagol a *Viszontagság* című ének dallamán, mert maga Franjo Kuhač népdalokat tartalmazó sorozatának negyedik kötetében rábukkant a *Viszontagság* című szerb közköltészeti panaszdal kései, felhígított változatára, dallammal együtt (PERIĆ 2004; 265–266).[4] Kuhač ugyan közli, hogy a szöveget és a dallamot egy eszéki tamburástól jegyezte fel, de Perić azt gondolja, hogy az egyszerű dallam nem a tamburás szerzeménye, hanem a *Viszontagság* című panaszdal végre megtalált eredeti dallama. Ezután a szerző továbbra is Mladen Leskovac jegyzetanyagának adatait másolja át az antológia két utolsó kiadásából (pontos hivatkozás nélkül), s arra a következtetésre jut, amit tudunk Leskovac antológiáiból: a panaszdal szerzőjének kérdését nyitva hagyja.

Perić filológiájának módszerére jellemző, hogy említi ugyan Antonije Arnotot Leskovac alapján, de azt a tényt még véletlenül sem említi meg, hogy Arnot szerint a szöveg (a panaszdal) szerzője Avram Branković, s nem eredeti szerb énekről van szó, hanem magyarból készült fordításról. S arról se szól, hogy Borivoje Marinković „esszéje" A. Arnot állítását elfogadja, s a panaszdalt magyar eredetiből készült fordításnak tartja.

Ezután tér csak rá annak a ténynek említésére, hogy a *Bécsi viszontagság* című változatot, melyet ő (Perić) újra közzétesz dolgozata végén, tulajdon-

[4] A Kuhačban közölt változat adatai: Kuhač, Franjo: Južno-slovjenske narodne popievke. Zagreb, 1881. Tom IV, No 1439.

képpen Marinković találta meg Karadžić hagyatékában, s tette közzé először „esszéiben". A helyet természetesen nem jelölte meg, hogy hol. Azt azonban maga is konstatálja, hogy Leskovac elvetette ezt a változatot, sőt meg sem említette jegyzeteiben. Ezért tartja fontosnak, hogy újra megjelenjen ez a változat, mert Marinković „érdekes esszéjén" kívül máshol nem olvasható. (Mint majd az alábbiakban látható lesz, a szerzőt nem csupán az sarkallta a *Bécsi viszontagság* című változat újraközlésére, hogy az elfelejtődött, észrevétlen maradt vagy el lett vetve. A későbbiek során sajátos elméletet fogalmaz meg annak kapcsán, hogy milyen körülmények alapján jött létre az ének, s keletkezésének kapcsán is új elképzelései vannak. Azt már láttuk, hogy a minden valószínűség szerint a 19. század elején [vagy korábban] keletkezett szerb közköltészeti panaszdal dallamát egy századvégi tamburástól feljegyzett melódiában látta.)

Mint az előbbiekben több ízben utaltam rá, az itt taglalt panaszdal keletkezésének időpontja kapcsán Perić dolgozata előtt két elképzelés fogalmazódott meg: Leskovac szerint az ének vagy korábban, de semmiképpen sem 1822 után keletkezett. Ennek a datálásnak okát azonban nem indokolta meg. Marinković, az általa idézett levelezésben olvasható dátumok alapján 1829 előttre teszi a panaszdal keletkezésének valószínű időpontját, mert akkor már a szöveg létezett, legalábbis Vuk Karadžić már rendelkezett egy másolattal a *Bécsi viszontagság* című énekről. A legsajátosabb datálással Perić rukkolt ki, mégpedig szerinte bizonyíthatóan ínséges esztendőkre valló adatok alapján (PERIĆ 2004; 264–265). Egy szerb történész által ismertetett adatok alapján hosszan fejtegeti, hogy 1817-ben nagy aszály uralkodott, s ezáltal az élelmiszerek és a takarmány ára jelentősen megnőtt. A dolognak az a szépséghibája, hogy a kukorica, liszt, szárazbab, széna és szalma árára utaló adatok Szerbiára, Boszniára és Törökországra vonatkoznak, a kérdéses panaszdal pedig a magyarországi szerbség körében fogalmazódott meg mint annak a közköltészetnek egésze is, amelyhez a panaszdal tartozik. Mint láttuk, A. Arnot magyar eredetiből készült fordításnak minősíti a szöveget. Hogy 1817-ben milyen időjárás uralkodott Magyarországon, s azt a réteget is ínség sújtotta-e, amely a szerb közköltészetet létrehozta és ápolta (kereskedők, iparosok, tisztek, diákság stb.), erről nem rendelkezünk adatokkal. Ebből az következik, hogy ilyen okokra visszavezetni egy magyarországi szerb korhely panaszdalát kissé kockázatos elképzelés. Hogy tehát az élelmiszer drágasága és elégtelensége következtében vonszolták volna magukat a szerb diákok a nagyvárosokban, Bécsben, Pesten, Szegeden az utcákon éhesen, szomjasan és szakadt ruházatban s mindenben hiányt szenvedve, ez is sajátos következtetés a szerbiai, boszniai és törökországi ínség alapján.

A sajátos elképzeléseket megfogalmazó, s az ismert tényeket ugyancsak sajátosan kezelő és kombináló dolgozat hozadéka: a *Bécsi viszontagság* című

panaszdal szövegének újbóli hozzáférhetővé való tétele, s egyben a kézirat hasonmásának közlése (PERIĆ 2004; 266–268, 270). Ennyi, de nem több. Különösen nem a magyar–délszláv kapcsolattörténeti kutatás szempontjából.

Zárva végül a dolgozatomban taglalt szerb közköltészeti panaszdal útjának felrajzolását a szerb filológiában és a jugoszláviai magyar filológiában is, megállapíthatjuk, hogy az alapvető kérdéshez néhány szempontot sikerült hozzátenni. Annak megoldásához azonban, hogy a panaszdal valóban magyar eredetiből készült fordítás lenne, annyival jutottunk közelebb, hogy a további vizsgálat feladatait néhány irányban kizárhatóvá minősítettük. A panaszdal virtuális magyar eredetijének nyomozása, amennyiben csaknem kétszáz év múltán (is) valóban hinni lehet Antonije Arnotnak, ma már nem tűnik reménytelen vállalkozásnak.

Magyarországon az utóbbi évtizedekben lendült fel a magyar közköltészet elméleti kérdéseinek vizsgálata, erről könyvek jelentek meg, s megindult az eddig kéziratos daloskönyvekben fennmaradt szöveganyag elemzése, csoportosítása és publikálása.[5] Ez idáig két kötet jelent meg, a Régi Magyar Költők Tára 18. századi sorozatát gazdagítva. Sajnos, egyik sem panaszdalokat tartalmaz, tehát a kérdéses szerb szöveghez párhuzamok (netán minták) ezekben nem találhatóak. Reménykedni lehet azonban abban, hogy ha ez a dolgozat kezébe kerül a magyar közköltészet vizsgálóinak, többet megtudhatunk majd a szerb és a magyar anyag összefüggéseiről. A többi idő kérdése.

[5] Ebben a dolgozatban a szerbül građanska poezija vagy pesništvo névvel megnevezett irodalomtörténeti jelenséget következetesen közköltészetként emlegetem, mivel a két kategória: a szerb građanska poezija (szó szerint: polgári költészet) és a magyar közköltészet alapjában véve azonos fogalmat takar. Az európai közköltészetek összefüggéseiről l.: ŽIVKOVIĆ 1990. A szerb közköltészet mára már számottevő irodalmából: BEKIĆ–DAMJANOV–KARANOVIĆ etc. 1988., KLEUT 1991., valamint a szerb közköltészeti antológiák közül különösen MARINKOVIĆ 1966. bevezető tanulmánya és apparátusa és az ezekben felsorolt további irodalom. A pučka poezija néven számon tartott horvát közköltészetről: ZEČEVIĆ 1978. és ZEČEVIĆ 1986. vonatkozó tanulmányai. A magyar közköltészetről: KÜLLŐS 2004. és CSÖRSZ RUMEN 2009. és az általuk idézett irodalom. Magyar közköltészeti verses szöveganyag megjelent az RMKT XVIII./4 és az RMKT XVIII./8 köteteiben Közköltészet I. és II. jelzéssel. További kötetek tervezés és előkészítés alatt. A kuruc költészetnek nevezett versanyag is lényegében közköltészet. Legjobb szövegkiadása: VARGA 1977.

Ezen a helyen is megköszönöm Borivoje Marinković újvidéki nyugalmazott professzor segítségét, aki a dolgozatomban taglalt szerb közköltészeti panaszdallal kapcsolatos irodalomról tájékoztatott, s a vonatkozó cikkek és tanulmányok zömét betekintésre rendelkezésemre bocsátotta.

Irodalom

BEKIĆ, Tomislav – DAMJANOV, Sava – KARANOVIĆ, Zoja – KLEUT, Marija – REĐEP, Jelka – STEFANOVIĆ, Mirjana D. (1988): Srpsko građansko pesništvo. Ogledi i studije. Novi Sad

BORI Imre (1970): Magyar–délszláv irodalmi kapcsolatok. Novi Sad

ČURČIĆ, Lazar (1959): Oko autorstva jedne pesme iz građanske lirike. Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor 25. (1959), sv. 1–2., 107–109.

CSÖRSZ RUMEN István (2009): Szöveg szöveg hátán. A magyar költészet variációs rendszere 1700–1840. (Irodalomtörténeti Füzetek 165), Bp.

DAVID, Andraš (1977): Mostovi uzajamnosti. Poglavlja o jugoslovensko–mađarskim kulturnim i književnim vezama. Novi Sad

DÁVID András (1970): Fejezetek a magyar–délszláv művelődési és irodalmi kapcsolatok köréből. Subotica (Mimeografált főiskolai jegyzet)

KLEUT, Marija (1991): Srpsko „građansko pesništvo". Novi Sad

KÜLLŐS Imola (2004): Közköltészet és népköltészet. A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata. Bp.

KÜLLŐS Imola – CSÖRSZ RUMEN István (2000): Közköltészet I. Mulattatók. Régi Magyar Költők Tára XVIII. század, IV., Bp.

LESKOVAC, Mladen (1937): Jedan prilog izučavanju naše „građanske" lirike. Glasnik Istorijskog društva u Novom Sadu 10. (1937), 350–352.

LESKOVAC, Mladen (sastavio):

1953: Antologija starije srpske poezije. Novi Sad

1964: Antologija starije srpske poezije. Drugo izdanje. Novi Sad–Beograd

1972: Antologija starije srpske poezije. Treće izdanje. Novi Sad–Beograd

MARINKOVIĆ, Borivoje

1957: Jedan prilog izučavanju srpskog građanskog pesništva. Izraz 1. (1957) Knj. II, sv. 7–8., 163–166.

1959: Iz naše stare prevodilačke književnosti. Književne novine 10. (1959), No 101. (11. septembra), str. 6–7.

1966: Srpska građanska poezija XVIII i s početka XIX stoleća I–II. Beograd

PERIĆ, Đorđe (2004): Bečka nevolja. Građanska pesma iz zaostavštine Vuka St. Karadžića. Danica. Srpski narodni ilustrovani kalendar za godinu 2005. Beograd, 2004. 260–270.

UTASI Csilla (2005): A Buga Jakab énekének énszemlélete. A mi Rákóczink. Délvidéki tanulmányok a szabadságharc 300. évfordulójára. Újvidék, 2005. 101–108.

VARGA Imre, vál. (1977): A kuruc küzdelmek költészete. Bp.

ZEČEVIĆ, Divna

1978: Pučki književni fenomen = Povijest hrvatske književnosti 1. Usmena i pučka književnost. Zagreb, 1978. 357–655.

1986: Književnost na svakom koraku. Studije i članci. Osijek

ŽIVKOVIĆ, Dragiša (1990): Tragom srpskog građanskog pesništva. Politika 08. 09., str. 19.

VIENNESE ADVERSITY

The path of a Serbian popular poetry wail in Serbian and Hungarian philology in Yugoslavia and its probable Hungarian relations

The study follows the path of an early19th century Serbian popular wail from Hungary in Serbian and Hungarian philology and presents theories relating to its meaning, origin and tendencies manifested in it. The wail is found in both handwritten and printed versions under the titles Viennese Adversary (Bečka nevolja), Adversary/Hardship (Nevolja), Fierce Adversary/Hardship (Ljuta nevolja), but it is also recorded just as Song (Pesma).Under its printed versions we find the names of several authors; according to a bibliographer from the beginning of the 19th century, the author is Avram Branković, who translated the song from a Hungarian original. The song being a translation whose origin is Hungarian is acknowledged as a fact only by a single Serbian researcher; others take no account of this presumption, but leave open the question of the author. Two representatives of Hungarian philology in former Yugoslavia accept the Hungarian origin of the text or consider it as a work possibly based on a Hungarian model. The presumption that the wail might be a Serbian poem with kuruc (anti-Habsburg rebels lead by F. II Rákóczi) tendencies is held by only two Hungarian philologists in former Yugoslavia. A late interpreter of the wail is of the opinion that the grumblings in it are the poetic aftermaths of famine caused by drought. The author of the paper, basing it on his own analysis, disputes the Kuruc tendency of the song and holds that it puts into words the grumblings of a pub-goer, an impoverished rake. He conceives that the existence of an original Hungarian text cannot be rejected; however, a text similar to this one in Hungarian popular poetry has not been published so far. Research into Hungarian popular poetry and publishing of the texts has been in full swing recently; consequently, there is hope that texts of songs similar in content and character will become familiar in the near future.

Keywords: 19th century Serbian poetry, early 19th century Serbian literature in Hungary, Hungarian-Serbian literary relations, the Serbian popular poetry wail: Bečka nevolja, its variants and the question of its origin

NYELVTUDOMÁNY
Hungarológiai Közlemények 2010/4. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies 2010/4. Faculty of Philosophy, Novi Sad

ETO: 811.511.141(497.11):81'373.231:81'373.231
ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Rajsli Ilona

Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
rajsli@stcable.net

AZ ESZTÉTIKAI SZEMPONTOK ÉRVÉNYESÜLÉSE A VAJDASÁGI MAGYAROK NÉVADÁSÁBAN*

Predominance of Aesthetic Viewpoints in Name Giving among Hungarians in Vojvodina

A tanulmány a vajdasági magyarok névadásának esztétikai jellemzőit keresi. Kitér a szinkron névanyag formai jegyeire, a forma és a jelentés kapcsolatának a vizsgálatára. A névadás esztétikai megközelítése számos szubjektív elemet, számos léktani momentumot tartalmaz, ezért szükséges az attitűdök és a névhangulat kérdésének a vizsgálata is.

Kulcsszavak: névtani kutatás, névadás, vajdasági magyarság, esztétikai aspektusok, attitűdök, névhangulat

I. Bevezetés
A névadás esztétikai aspektusai

A névadás aktusa szoros kapcsolatban áll azzal az alapvető emberi indítékkal, hogy a név, az emberrel azonosított hangsor tetszetős, „szép" legyen. Már ennél a kérdésnél lélektani momentumok sora lép fel, mindenekelőtt a névadók törekvése és igyekezete, ami abból a felelősségből ered, hogy a mi kultúránkban a nevet a megnevezett a haláláig viseli, ezért tehát a név lehetőleg hozzáillő, szemantikai és esztétikai szempontból is megfelelő legyen.

Mint ahogyan a nyelvben általában nehéz meghatározni, milyenek, illetve melyek a „szép" szavak, így talán a nevek esetében is összetett kérdés az

* *A tanulmány a Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma 148026D számú projektuma keretében készült.*

esztétikum, az esztétikus fogalmának a megragadása. A szavak esetében az esztétikum nem választható el a jelentéstől; az elmúlt évek szókereső akciói (mint amilyen pl. a Balázs Géza vezetésével folytatott internetes szavazás volt 2009-ben) is azt mutatták, hogy a szó kiejtett jó hangzása nem elegendő ahhoz, hogy egy hangsor tetszetős, illetve esztétikus legyen (a külföldiek a *fülolaj* szóra szavaztak, míg a magyar voksolók a *pillangó* szót helyezték az első helyre). Már Kosztolányi Dezső elvégzett 1933-ban egy hasonló besorolást, s eredményei szerint az igen rövid szavak bizonyultak legszebbeknek: *láng, gyöngy, anya, ősz, szűz, kard, csók, vér, szív, sír* (KOSZTOLÁNYI 1990; 240–241). A szószépségverseny ugyanis nem új és nem magyar találmány. A magyar nyelv vonatkozásában Kosztolányi volt az első, aki felvetette a nyelvi top tíz ötletét, az eredeti kitaláló francia volt, méghozzá maga Paul Valéry. A költő a *pure, jour, or, lac, pic, seul, onde, feuille, mouille* és *flute* (magyarul: *tiszta, nap, arany, tó, hegyfok, egyedül, hullám, levél, csermely, fuvola*) szavakat választotta. Az ötvenes években Magyarországon is megtartották az első olyan szópályázatot, amelyre bárki beküldhette kedvenc kifejezéseit: a Füles újság szavazásán többek között a *csend*, a *csillag*, a *fény*, a *gyöngy*, az *illat* és a *könny* nyert, míg 1991-ben már a *szerelem*, a *szeretet*, az *édesanya*, a *béke* és a *boldogság* kapta a legtöbb szavazatot.

Ha a szépség fogalmát most a névhasználatra vetítjük, akkor egy internetes fórum adatai szerint napjaink „szép ősi nevei" között a leányneveknél a *Bíborka, Boglárka, Csenge, Csilla, Dalma, Emese, Emőke, Hajnalka, Hanga, Imola, Kincső, Réka, Tünde, Villő, Viola, Virág* található, míg a fiúneveknél: *Attila, Ákos, Álmos, Barna, Csaba, Csongor, Előd, Ede, Hunor, Levente, Nimród, Szabolcs, Szilárd, Zalán, Zoltán, Zsolt*.

Zsombor. Ebben a válogatásban a szépség kritériuma az „ősmagyar" jelleg volt, ami egymagában nem lehet egy igen összetett jelenség meghatározó vonása.

Névlélektani aspektusok

A névadás folyamatosan kapcsolatban van lélektani jelenségekkel. Régi megállapítás, miszerint teljesen közömbös nevek nincsenek. Egy név első hallásra vagy elnyeri a tetszésünket, vagy nem; különböző érzések kapcsolódnak a név által felidézett denotátumhoz, hangulatokat idéz fel a nevek hangalakja: mindez bonyolult lélektani folyamatokkal magyarázható. Papp László egy korai tanulmányában megjegyezte: „Az azonosítási szerepen kívül minden névhez tartozik olyan szubjektív mozzanat, amelyet racionálisan legtöbbször meg sem lehet fogni: beszélünk szép és csúnya, komoly és komikus nevekről, de hogy ki melyik nevet tartja szépnek vagy csúnyának, arra nézve nincs objektív kritériumunk." (Idézi HAJDÚ 2003; 102)

A lélektani tényezők már az elnevezéskor megjelennek. A természeti népek névadásában érhető tetten még a legtisztább formában az a jelenség, amikor a megnevezés során – azáltal, hogy az ember a dolgokat hangsorral látja el, azonosítja – a név nemcsak részévé válik a denotátumnak, hanem azonosul vele. Zlinszky szerint egyes népek hitvilágában a névadás lélekadás (idézi HAJDÚ 2003; 102).

II. Névesztétikai vizsgálatok vajdasági szinkron korpuszon

Az elmúlt években gyűjtött terjedelmes névállományt ezúttal a névalak, a névválasztás esztétikai szempontjai szerint vizsgáltuk. A korpuszt 2000-től gyűjtött szinkron anyag képezte, csak elvétve – a kronológiai vagy területi összevetés érdekében – bővítettük az elemzés anyagát korábbi névanyaggal. A vizsgálat egyes szempontjainál a nevet egységében (Hajdú Mihály kifejezése szerint: személynévegyütteskent), tehát a vezeték- és az utónév egészeként kellett figyelnünk, ezért itt a neveket elvonatkoztattuk a kutatás helyétől, csak az adott nyelvi jelenségre koncentráltunk.

Számos „intelem", kézről-kézre adott jó tanács található a névadással kapcsolatban. Gyűjtés közben is tudtunkra adták adatközlőink, mire kell ügyelni e fontos témában. Ilyenek a többi között:

– Olyan nevet válasszunk, amilyen tetszik, valamiért kedves, szívesen írjuk le, mondjuk ki!

– Ha a családnév magánhangzóra végződik, a keresztnév kezdődjön mássalhangzóval, és fordítva. (Ez a tanács feltehetően a könnyebb kiejtést szolgálja.)

– Ne válasszunk divatos tévésorozat-neveket!

– Mondjuk ki, olvassuk ki a kiválasztott keresztnevet a családnévvel együtt! Ha semmi rosszat nem hallunk, írjuk a választhatók közé!

– Ne válasszunk túlságosan hosszú családnévhez hosszú keresztnevet!

Az alábbiakban megvizsgálunk néhányat a névadás esztétikai vonatkozásai közül, amelyekben érdekes módon e tapasztalati, főleg megfigyelésen alapuló laikus megjegyzések is felbukkannak, megfogalmazódnak, sőt több esetben igazolást nyernek.

1. Az utónevek hosszúságának a vizsgálata

Hajdú Mihály a névválasztás esztétikai aspektusai közül a formai jegyek vizsgálatát is a névhangulat témakörébe utalja. Tanulmányunkban a név hosszúságának (szótagszámának) elemzését, hangrendjének és ritmikájának kérdéskörét külön egységben, a névhangulat témakörétől függetlenül elemezzük.

Az utóbbi évek névválasztásában kitapintható egyfokú rövidülési tendencia a női nevek választásában. A 4–5 szótagú keresztnevek helyett az

1–2 szótagú nevek jelennek meg gyakrabban: pl. *Lili, Luca, Ida, Bella, Rita, Réka, Hédi, Thea, Hanni* stb.

Meglepő módon megnőtt a becéző nevek száma a hivatalos utónévadásban. Ezt tapasztaljuk a vajdasági korpuszban is, különösen a lányneveknél. Mivel a becéző nevek nagyon gyakran az alapnév rövidülésével keletkeznek, itt együtt tárgyaljuk e két típust. A becéző alakok névvé válása névadásunk történetében állandó és ma is élő folyamat, amihez napjainkban egy esztétikai attitűd is hozzájárult: a rövid, kellemes hangzású nevek keresése: *Nóra, Lilla, Rita, Dóra, Fanni, Hédi* stb. Újabb keletű a *Beátá*ból kialakult *Bea*, az *Alexandrá*ból a *Szandra* utónévként való bejegyzése környezetünkben; idegenszerű viszont az *Emili, Melani, Luszi* stb. A rövid női nevek terjedése alátámasztja Hajdú Mihály megállapítását, miszerint a női neveknek sokkal több a becéző változatuk.

A férfineveknél nálunk is mind gyakoribb a *Gergely Gergő* változata, de az idegen nevek rövidülése is: ilyen a *Teo* (a német eredetű *Theo-* kezdetű nevek önállósult rövidülése), az *Alex* (a görög eredetű *Alexisz, Alexiosz* névből), a *Leó* (a görög *Leon* alakváltozataként), az *Eddy* (amelynek még semmi nyoma egyetlen névtárban sem).

A becenév használata, illetve a becenévből kialakult utónév előfordulása esetenként zavart okozhat a név(használó) nemének a meghatározásában: a *Ballangó Flóri* névnél feltehetően a *Flórián* becéző formája jelenik meg hivatalos névként, ami a Bíró–Ladó névtárban (a *Flóris*sal ellentétben) nincs az elfogadott nevek között, csupán becenévként fordul elő. Ugyancsak újszerű az alliteráló nevek között a *Török Tilla* névegyüttes utóneve, ahol ugyan segít a hivatalos utónévkönyv, s a női nevek között említi a *Matild* és az *Otília/Ottília* önállósult becézőjeként a nevet, de némiképpen nehezíti a kommunikációt az, hogy vidékünkön a mindennapi használatban a *Tilla~Tila* egyben az *Attila* gyakori becézője is.

Érdekes megfigyelni, hogy névadáskor a rövid utónév mely esetekben járul úgyszintén rövid vezetéknévhez: *Apró Rita, Györe Ida, Szél Bella, Sóti Igor* stb. Előfordulnak ugyanakkor hosszú vezeték- és utónevek is; pl.: *Jaramazov Klementina, Devecseri Klaudia.* Több ezernyi adat áttekintése után sem győződhettünk meg a szakirodalomban felmerülő – főleg megérzésen alapuló – vélemény igazáról: „Sokan állítják, hogy a magyarban a túl hosszú vagy túl rövid nevek nem hatnak kellemesen." (HAJDÚ 2003; 111)

2. A nevek hangrendje

Nehéz megítélni, hogy milyen az „ideális" hangrendű név. A manapság divatos nevek hangrendi gyakoriságának vizsgálata után mindenképpen érdekes következtetéseket vonhatunk le.

A Balázs Géza által többször emlegetett „mekegős" hangzás nem jellemző a vajdasági névadásra, hiszen az *Emese, Csenge, Levente* típusú neveket az *e* hang monotóniája ellenére nagy számban választják. A csupa *e* hangzós *Emese* név pl. minden fellelhető adatban vagy mély hangrendű vezetéknév (pl. *Vadnai, Laták*), vagy pedig ugyancsak magas hangrendű, de labiális magánhangzót tartalmazó családnév után fordult elő: pl. *Ötvös Emese, Kőrösi Emese.*

A korpuszban található nevekben a mély magánhangzók vannak túlsúlyban: pl. *Anna, Amanda, Tamara, Hajnalka, Orsolya, Ramóna, Sarolta; Ádám, Tamás* stb. Ezekben is gyakori az *a~o* váltakozás: *Boglárka, Magdolna.*

A magas és mély magánhangzók váltakozását találjuk a következőkben: *Adél, Edina, Édua*; itt az *é* jelenléte különös hangzást biztosít. Az *é* mellett az *i* hang is gyakran ékelődik be a mély magánhangzós nevekbe: *Dominika, Brigitta, Dianna, Katalin, Kiara, Viktória, Klaudia, Adrianna, Kamilla* stb.

Az *i* mellett még az *e* a leggyakoribb a mély magánhangzók mellett: *Melánia, Nikoletta, Szanella, Dorotea, Adrienn, Alexandra, Gabriella* stb.

3. Hangzótorlódás a nevekben

A magyar nyelv öröklött alapnyelvi tulajdonságainak megfelelően mind a női, mind pedig a férfinevekben főleg a név belsejében található a lehetséges torlódás: *Kinga, Jázmin, Viktória, Norbert, András.*

A szó eleji mássalhangzó-torlódás az idegen eredetű nevekben maradt meg: *Krisztián, Kristóf, Sztella, Krisztina* stb.

A szintén szó elején található mássalhangzók közül több esetben az egyik mássalhangzó *j* vagy *l*, amelyek könnyítik az ejtést. Pl. *Blanka, Bjanka* (ez az írásváltozat nem szerepel a Ladó–Bíró névlistán), *Klementina, Klaudia.*

Ritka a magánhangzó-torlódás: ez is főleg az idegen eredetű nevekben fordul elő: *Aida, Aurélia, Beáta, Bianka* stb.

4. A vezetéknév és az utónév illeszkedése

A kutatás korábbi periódusában egy kérdőíves felmérés során azt is elmondták az adatközlők (l. RAJSLI 2006a; 39), hogy gondosan, körültekintően választják meg a keresztnevet, hogy jól illeszkedjen a családnévhez. Nos, ez az illeszkedés többféle hangtani jelenséget hoz létre a név egészében.

Alliteráló nevek: A vezeték- és az utónév azonos kezdőbetűje nagyon gyakori és szívesen választott megoldás a vajdasági névadásban. Ezek egy részében csupán a névkezdő hangok rímhatása tapasztalható; pl. *Cserepes Csilla, Annus Anita, Lévai Lilla, Magyar Martina, Zaj Zoltán* stb. Néha furcsa keménységet ad az ismétlődő *r*: *Ragács Regina,* megfigyelhető a *d* pattogó hangzása: *Dér Dóra,* vagy a *zs* hang szó eleji, kissé nehézkes ejtése: *Zsoldos Zsanett.* Más esetben ennél kifejezettebb ritmikai és hangzásbeli

jellemzőkre figyelhetünk fel: pl. *Krizsán Krisztián* (az *i~á* és *i~i~á* hangok különös ismétlődése révén), vagy pedig az *e* hang monotóniájának a tudatos oldását feltételezhetjük: *Mester Melinda.* Ez utóbbi törekvés fellelhető a nem alliteráló neveknél is: *Kelemen Henrietta, Benedek Csongor;* ahol mély hangrendű hangokkal, illetve az univerzális funkciójú *i* hanggal oldják fel az *e* egyhangúságát. Kevés alliteráló nevet lehet találni a háromtagú nevek között: *Tóth Horti Huba.*

A palatális–veláris összhangot gyakran a labialitás szempontja is kiegészíti: *Kutika György, Hegedűs Csanád* – a hangok kellemes összhatása, a könnyű kiejtés jellemző ezekre a nevekre. Ezzel szemben találunk olyanokat is, amelyekben bizonyos hangkombinációk megnehezítik a név kiejtését; pl. *Samu Laura, György Ottó* stb.

A nem alliteráló neveknél is előfordulnak figyelemreméltó dallamos magánhangzó-kombinációk: pl. a *Táborosi Áron* esetében az *á~o* ismétlődése a névben; a mély hangok (*a*) megerősítése az utónévben: *Barna Zsuzsanna*; vagy amilyen a zárt és a nyílt szótagok szabályos leképezése a vezeték- és az utónévben: *Negyella Szuzanna.* Különös lüktetést, ritmust kölcsönöz pl. az *Alatyán Krisztián* névben az *a-a-á* és *i-i-á* hangok egymásutánja.

A szótag(ok), illetve bizonyos hangcsoport ismétlődése sok esetben furcsa hangzást kölcsönöz a név egészének; ez gyakran fordul elő a két név határának összemosódásakor; pl.: *Kovács* ***Csongor****, Borsos* ***Zsolt****, Szócsin* ***Csaba****, Ősz* ***Sz. Zoltán*** stb. A névegyüttes részleges ismétlése is különös hangzást eredményez: ***Szabó Szebasztián****,* ***Gődér Tihamér****,* ***Bata Tamás****,* ***Némedi Dianna****, Csicsman* ***Andor****;* ***Sinka Mónika****,* ***Kiss István****,* ***Bakos Ákos****.* Ez a jelenség előfordul alliteráló nevekben is: ***Fero Ferenc****,* ***Szaszúr Szabina****,* ***Kamaszi Katica*** stb.

5. Eredet szerinti „összeférhetetlenség" a személynévegyüttesekben

A vezeték- és az utónév összhatását nemcsak a hangzásbeli hatás, a hangrendi összhang képezi, hanem a nevek eredetének – sokszor automatikusan történő, kevéssé tudatos – összevetése, etimológiai besorolásának a mikéntje.

Napjaink névadásában – s ez a jelenség nyilvánvalóan nemcsak a határon túli, esetünkben a vajdasági magyarok névadására érvényes – a legfeltűnőbb diszharmóniát a klasszikusnak mondható vezetéknév és egy idegen eredetű, leggyakrabban angol divatnév keresztnévi párosítása jelenti; pl.: *Kósa Dzsenita, Horváth Stella, Kovács Ronald, Homolya Eric, Erdős Szamanta, Tubik Maximilián* stb.

Specifikus vonásnak számít a vajdasági magyarság körében a szláv és a magyar névelemek sokféle kombinációja. Ezek között sok olyan is szerepel,

ahol mindez a helyesírásban is kifejeződik: *Budimlić Ármin, Jurišić Renáta, Ljubović Ramóna* stb. Előfordul, hogy a szláv keresztnév fonetikusan átírva szerepel: *Sípos Deján, Spehár Jugoszláv*; de a vezetéknév átírása is gyakran előfordul: *Budincsevity Anikó, Mándity Zénia* stb.

Különös vonatkozású „összeférhetetlenséget" alakít ki a nevek írásképének az egymásmellettisége; főleg akkor, ha a hagyományos magyar vezetéknevek mellett szokatlan, a Ladó–Bíró utónévkönyvben még fel sem jegyzett keresztnév jelenik meg a vajdasági anyakönyvezésben. Pl. *Nagy Amarylla* – itt az utónévkönyv az *i*-s változatot javasolja; *Sánta Leah Rachel* – itt a *Leah* feltehetően a *Lea* (héberből származó bibliai név) eredetibbnek vélt alakja lehet, míg a *Ráhel* esetében ugyancsak a héber eredetű bibliai név idegen írásváltozata mellett döntöttek a névadók, jóllehet a *Ráhel* mellett ma már a *Rákhel* standardizált ejtésváltozat is elfogadott forma.

Vajdaságban törvény szabályozza a kisebbségek nyelv-, illetve névhasználatát. Az újszülött anyakönyvi bejegyzésekor a szülők kérésére a cirill betűs államnyelvi adat mellé bekerülhet a magyar nyelvű név is; ennek rögzítése azonban teljes egészében az anyakönyvvezető tájékozottságától, felkészültségétől függ. Anyakönyvezéskor általában igyekeznek a szülők igényeinek, kéréseinek megfelelni, ezért a magyar nevek beírásakor ezek az óhajok is figyelembe vannak véve.

Mindennek lényeges momentuma, hogy nincsen egy hivatalosan használatos – a kisebbségek névadását szabályozó céllal készült – névlista, amely behatárolná a nevek bejegyzését.

Hasonló a gyakorlat az egyházi születési anyakönyvezésnél is, az egyházi adminisztrátorok készségesen bejegyzik a szülők névadási óhajait is, természetesen mindenekelőtt szem előtt tartva azt, hogy ez a névadás nem sértheti a gyermek személyiségét, továbbá a nemnek megfelelő nevet kell választani. Az egyházi személyek többé-kevésbé fel vannak készülve a néha nem mindennapi idegen nevek lejegyzésére, ám rögzített névállomány náluk sincs érvényben.

Ugyancsak nincs még az elfogadott nevek között a *Mariszella, Dzsenita, Drita, Alisa, Zénia, Dennis* stb. Nem meglepő, hogy ezek között túlsúlyban vannak a női nevek, hiszen itt nagyon gyors a divatszerű nevek beáramlása, ami egyrészt a környezet névadásából érkezik, másrészt a médián át más idegen kultúrhatást is mutat. A férfinevek esetében az idegenes divatnevek írásmódja okoz gyakorta gondot, mivel az anyakönyvezés e folyamatoknak nem szab semmiféle határt. Ilyen esetek pl.: *Dévid, Mathias, Richard, Denisz* stb. (ld. még RAJSLI 2006b; 81)

A női neveknél is előfordul jó néhány kirívó írásképű keresztnév: *Christina, Judith, Claudia, Szamantha;* de apróbb vonásokban eltérő név-

változat egyaránt: *Aneta* (az *Anetta* az elfogadott változat), *Lianna* (a Ladó–Bíró utónévkönyv a *Liána* formát javasolja), *Inesz* (*Inez* helyett), *Larisza* (*Larissza* helyett), *Rodelínda* (*Rodelinda* helyett) stb.

Előfordul az is, hogy a nevet (*M. Misel*) nem tudjuk sem a férfi-, sem a női nevek közé besorolni, mivel a *Misel* név nem lelhető fel a névtárakban. Ennél egyszerűbb a helyzet akkor, amikor az átvett idegenszerű ejtés irányítja a név írásformáját: *Deniz*, jóllehet ennek a névnek már van elfogadott alakja a magyarban: *Döníz*. Hasonlóképpen rejtélyes a *Bennett* név felbukkanása is.

Az egyedi, különleges nevek kérdése messze meghaladja a nyelvészet kompetenciáit, így például a pszichológusok is foglalkoznak azzal, miként éli meg a gyermek kora iskoláskorban ezt a különös helyzetet; vannak olyan vélemények, amelyek szerint a ritka név főleg fiatal korban igencsak zavaró lehet (BÍRÓ 1988; 205).

6. A névhangulat kérdése

„Vannak olyan nevek, amelyeknek nem a motivációja vált ki lélektani hatást, hanem önmaga a név, annak nyelvi alkata, hangjainak sora, képzője vagy jelentése. Az a hatás, amit a név hallatakor, olvasatakor érzünk, vagy szociológiai szerepe, használatának köre, idegenes alakja nyomán kialakul bennünk, az a **névhangulat**." (HAJDÚ 2003; 111 – a szerző kiemelése)

Az egyes nevek hangulatát egyenként is vizsgálhatjuk, de a statisztikák már eddig is bizonyították, hogy valami „közös szemlélet, ösztönösen azonos látásmód" működik, hat bennünk (KOVALOVSZKY 1993; 194). Az asszociációk kialakításában elsősorban a név hangzásának van szerepe. „Bár nem beszélhetünk a hangok jelentéséről, kétségtelen, hogy [...] a hangokban rejlő virtuális szimbólumértéket a szó (név) jelentése és asszociációs köre érvényre juttatja, s hatását erősítheti." (KOVALOVSZKY 1993; 194–195) Tanulmányában Kovalovszky foglalkozik az egyes nevekhez fűződő hangjelenség-asszociációkkal, de gazdagabbnak, népesebbnek tartja a szín-szinesztéziák csoportját, a „szőke és a barna nevek" kérdését.

Asszociációk tehát mindenképpen keletkeznek a vezetéknév és az utónév összeolvadása révén is, ám ezek részleteibe szubjektív jellegük miatt nem mélyedünk.

A metaforikusnak nevezett (l. FERCSIK – RAÁTZ 2009; 9) „kívánságnevek" csoportja mindenképpen a pozitív, kellemes hangulatú nevek csoportját idézi: már a korai magyar névadás szerint növénynévben fejezték ki azt a tulajdonságot, amellyel a megszületett gyermeket szerették volna felruházni. Ez a névteremtésnek abba az ősidőktől fogva meglevő csoportjába tartozik, miszerint a közszavakat személynévként is használjuk. Itt főként a női nevek dominálnak; sok közöttük a növénynév; újabb keletűek a *Kála,*

Kamilla, Iringó, Imola; vagy valamilyen értékes, pozitív dolgot jelentő közszó átvétele: *Korall, Bíborka, Stella~Sztella* 'csillag', *Gyöngy.*

A növények, virágok nevei állandó jelleggel népszerűek, ilyen a *Flóra,* a latin eredetű 'virág' jelentésű mitológiai név; ennek magyar fordítása, a *Virág* régi magyar női nevünk, az utóbbi időben környezetünkben mind gyakoribb. De más régebben kialakult virágnevek is nagy számban előfordulnak: *Boglárka, Jázmin, Jázmin Julianna* (ahol a perzsa eredetű növénynév újszerűségét a hagyományos női név ellenpontozza), *Lili* (az angol *lily* szó 'liliom' jelentése), *Margaréta, Rózsa, Viola* stb.

Összegzés

Az utónévadás szokásainak huzamosabb ideje történő vizsgálata azt mutatja, hogy egyes divatjelenségek igencsak kiegyenlítődtek a vajdasági magyarság életében. A vidék és a város névízlése nem különbözik jelentős mértékben, a nemek között sem találunk eltérő irányú tendenciákat. A névadási szokásokra kihat a magyarországi névdivat, ugyanakkor a szerb utónévhasználat is folyamatosan befolyásolja a névválasztást.

Az esztétikai szempontok eleve felvetik a szubjektivitás tényét, másrészt az attitűd aspektusait: a névadó a saját tetszése, hozzáállása szerint választ nevet. Kosztolányi Dezső szavaival élve: „Be kell érnünk azzal, hogy a szépség fogalma egyénenként és népenként nagyon viszonylagos, amit egy újabbkori tudós abban a kétségbeesett mondatban fejezett ki, hogy *a szépség tudatos önámítás.*" (KOSZTOLÁNYI 1990; 342 – a szerző kiemelése)

Hivatkozások

BÍRÓ Ágnes (1988): A mai keresztnévadás az egyes társadalmi rétegek gyakorlatában = A magyar nyelv rétegződése I—II. Szerk.: Kiss Jenő és Szűts László. Akadémiai Kiadó, Bp., 203–210.

FERCSIK E.–RAÁTZ J. (2009): Keresztnevek enciklopédiája. A leggyakoribb női és férfinevek. Tinta Könyvkiadó, Bp.

HAJDÚ Mihály (2003): Általános és magyar névtan. Személynevek. Osiris, Bp.

KOVALOVSZKY Miklós (1993): Nevek szinesztéziája. Névtani Értesítő, Bp., 15., 194–197.

KOSZTOLÁNYI Dezső (1990): Nyelv és lélek. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp.

LADÓ J. – BÍRÓ Á. (2003): Magyar utónévkönyv. Vince Kiadó, Bp.

RAJSLI Ilona (2006a): A nyelvi önazonosság tükröződése a vajdasági magyarok névadásában. Hungarológiai Közlemények, Újvidék 2., 36–47.

RAJSLI Ilona (2006b): Név és identitás (Gondolatok idegen keresztneveink helyesírásáról és kiejtéséről). Hungarológiai Közlemények, Újvidék 3., 75–83.

PREDOMINANCE OF AESTHETIC VIEWPOINTS IN NAME GIVING AMONG HUNGARIANS IN VOJVODINA

The paper looks into the issue of giving names among Hungarians in Vojvodina. It also touches upon the formal features of the synchronic names corpus, and the relationship between form and meaning. The aesthetic approach to name giving includes several subjective elements and psychological moments; consequently, it is important to study attitudes and questions of the prevailing resonance of names.

Keywords: onomastics research, name giving, Hungarian population in Vojvodina, aesthetic aspects, attitudes, resonance of names

Hungarológiai Közlemények 2010/4. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies 2010/4. Faculty of Philosophy, Novi Sad

ETO: 811.511.141(497.11):81'276-053.5.81'246.2
ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Andrić Edit

Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
andrice@ptt.rs, andrice@ff.uns.ac.rs

AZ ÚJVIDÉKI MAGYAR ÁLTALÁNOS ISKOLÁSOK KÉTNYELVŰSÉGE*

Bilingualism of Hungarian Elementary Schoolchildren in Novi Sad

A tanulmány az újvidéki magyar diákok kétnyelvűségének szintjét vizsgálja. A kutatást kérdőíves felmérés formájában bonyolítottam le. A négy általános iskolában, ahol magyar nyelvű oktatás folyik, összesen 77 diák töltötte ki az ötven kérdésből álló kérdőívet. Az eredmények alapján arra következtethetünk, hogy az újvidéki magyar diákok kétnyelvűsége magas fokú, esetükben túlnyomóan természetes úton elsajátított, korai kétnyelvűségről beszélhetünk, és azt is leszögezhetjük, hogy magyar és szerb nyelvű kompetenciájuk kiegyensúlyozottabb a Vajdaság északibb vidékein élő társaikénál.

Kulcsszavak: kétnyelvűség, anyanyelv, magyar nyelv, szerb nyelv

Bevezetés

A jelen dolgozatban a vajdasági diákok kétnyelvűsége és nyelvhasználati jellemzőik témájú többéves projektum keretében végzett kutatásaim eredményeképpen begyűjtött újvidéki adatok feldolgozására kerül sor. Ezúttal csak a kérdés egyik oldalára, a tanulók kétnyelvűségének fokára koncentrálunk, a diákok nyelvhasználatának elemzése egy másik tanulmány témáját fogja képezni. A kutatásnak ebben a fázisában a diákok egy ötven kérdésből álló kérdőívet töltöttek ki, akár társaik a többi vajdasági iskolában.

Újvidék térsége a történelem folyamán földrajzi fekvése miatt mindig vonzotta a telepeseket. A lakosság száma állandó növekedési tendenciát mutat, egyes periódusokban robbanásszerűen szaporodik, s erre nem a ter-

* *A tanulmány a Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma 148026D számú projektuma keretében készült.*

mészetes népszaporulat, hanem a betelepülés hatott. Újvidék legintenzívebb demográfiai növekedése az 1961 és 1971 közötti időszakra tehető, amikor a lakosság 37%-kal gyarapodott. Az ideköltözöttek legnagyobb része Vajdaság más részeiről jött (56,2%), továbbá Boszniából (15,3%) és a szűkebb Szerbia területéről (11,7%)

évszám	összlakosság	a magyar lakosok száma	százalékban
1880	21.325	5.694	26,7 %
1910	33.609	13.343	39,7 %
1941	61.503	30.998	50,4 %
1953	76.795	21.810	28,4 %
1971	141.863	22.698	16,0 %
1981	169.584	19.163	11,3 %
1991	179.626	15.778	8,78 %
2002	191.405	11.538	6,03 %

Újvidék lakosságának alakulása a népszámlálás adatai szerint (MIRNICS 2003)

A 2002-es népszámlálás adatai szerint Újvidék községben (a hozzá tartozó településekkel együtt) 299.294 lakos élt (ebből 156.328 felnőtt), a lakosság átlagéletkora 39,8 év (a férfiaknál 38,3, a nőknél 41,2). Összesen 72.513 háztartást vettek nyilvántartásba, a családtagok száma átlagosan 2,63.

A nemzetiségi összetétel így alakul: a várost túlnyomó többségben szerbek lakják (75,50%), a nemzetiségi kisebbségek közül a magyarok vannak a legtöbben (6,03%), második helyen az egykori állam eltűnésével gyökereiket vesztett jugoszlávok állnak (3,17%), majd a szlovákok (2,41%), horvátok (2,09%), montenegróiak (1,68%) következnek. Ezen kívül vannak még románok és ruszinok is.

A legújabb becslések szerint 2009-ben Újvidék községnek több mint 370.000 lakosa volt.

A kutatás eredményei

Újvidéken négy általános iskolában folyik ugyan magyar nyelvű oktatás, de a gyerekek létszáma eléggé kicsi, évről évre fogy a magyar anyanyelvű diákok száma. Az arányok megváltoztatásával kétféle tendencia figyelhető meg: egyrészt az anyanyelv megőrzése ütközik mind nagyobb nehézségekbe, s a szórvánnyá válás veszélye fenyeget bennünket, másrészt viszont a szerbnek mint az állam nyelvének az elsajátítása vált könnyebbé, kevés kivé-

tellel minden kisdiák már úgy iratkozik be az iskolába, hogy beszéli a szerbet. Esetükben természetes kétnyelvűségről beszélhetünk, s ha tanulmányaik befejezéséig végig anyanyelvükön tanulnak, akkor nagyon közel kerülnek az ideális, illetve a balansz kétnyelvűség állapotához, mivel mindennapi foglalatosságaik során kapcsolatba kerülnek a szerbbel, kénytelenek azt használni és fejleszteni kommunikációs kompetenciájukat, mégpedig úgy, hogy közben nem hanyagolják el anyanyelvüket.

Nézzük meg azonban, milyen tanulságokat vonhatunk le a diákok által kitöltött kérdőíves felmérés alapján!

Petőfi Sándor Általános Iskola

Az ötödik és hatodik osztályban összesen hat diák töltötte ki a kérdőívet, ezek közül két tanuló vegyes házasságban született, mindkettőnek az édesapja szerb. Az édesanyák iskolai végzettségével kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy ketten középiskolát (ezek közül egy gimnáziumot, egy pedig szakközépiskolát), négyen viszont egyetemet végeztek, van közöttük *turisztikai munkás, könyvelő, némettanár, tisztviselő, orvos* és *háziasszony*[1]. Mindannyian magyarul beszélnek gyerekeikkel. Az apák iskolai végzettsége némi eltérést mutat. Hárman gimnáziumot, ketten egyetemet végeztek, egy diák az „egyéb" megfogalmazást keretezte be. A foglalkozások eloszlása így alakul: van közöttük egy-egy *kereskedő, autószerelő, lelkész, nyugdíjas*, valamint két *munkanélküli*. Két apa csak magyarul beszél gyermekével, a szerb apák csak szerbül, ketten viszont magyarul is és szerbül is. Az iskolában a diákok többsége szerb, de a kutatási alanyok mégis úgy nyilatkoztak, hogy barátaik leginkább magyarok, bár van közöttük szerb is. Csak egy tanuló keretezte be azt a választ, mely szerint kizárólag csak magyar barátja van. A szomszédokkal is többnyire magyarul beszélnek, egy diáknak nincs magyar szomszédja, egy viszont a magyarokkal is szerbül társalog.

A tanulók kivételel nélkül magyaroknak vallják magukat. Arra a kérdésre, hogy miért, több felkínált választ is bekarikázhattak. Íme az eredmény:

– mert szüleim magyarok 5
– mert a közösséghez tartozónak érzem magam 1
– mert mások annak tartanak 2
– mert magyar az anyanyelvem 3
– mert beszélek magyarul 3

A boltban, az orvosnál a szerb nyelvet használják, ami teljesen érthető, mert ezeken a munkahelyeken a városban többnyire szerb személyek dolgoznak.

[1] A foglalkozások megjelöléseit a bennük található esetleges helyesírási és nyelvhelyességi hibákkal együtt másoltam ki a kérdőívekből.

A kétnyelvűség fokának igazi mutatója talán az intim nyelvhasználati szokásokkal kapcsolatos. Érdekes, hogy a gyerekek közül hárman mindkét nyelven álmodnak, hárman csak magyarul. Továbbá két gyerek úgy nyilatkozott, hogy nem szokott imádkozni, ketten nem válaszoltak erre a kérdésre[2], az adatok alapján csak ketten imádkoznak, mindketten magyarul. A kétnyelvűség, mint egyébként Vajdaság-szerte majdnem mindenhol, a káromkodás alkalmával nyilvánul meg legjobban. Négyen káromkodnak mindkét nyelven, egy diák kijelentette, hogy nem szokott káromkodni, egy pedig nem válaszolt a kérdésre. A pénzt magukban többnyire magyarul számolják (négyen), egy szerbül s egy mindkét nyelven. A magyar dominanciája itt az iskoláztatás s a matematika tanítási nyelvével korrespondeál.

Hogy Újvidék valóban kedvez a kétnyelvűség kialakulásának, az a tény is igazolja, hogy a hat tanuló közül öt egyszerre tanulta meg mindkét nyelvet, s csak egy olyan van közöttük, aki magyarul előbb kezdett el beszélni. A közeg, ahol elsajátították a nyelvet, egy kivéltelével (aki az iskolát jelöltet meg), a család és az utca.

Nyelvi kompetenciájukat értékelve a diákok magyar nyelvtudásukat négyes-ötösre értékelték, a szerbet egy kicsit gyengébbre: ketten úgy tartják, hogy hármasra, egy, hogy négyesre, hárman pedig, hogy ötösre értékelhető szerb tudásuk. Három diák tartja úgy, hogy egyforma szinten beszéli mindkét nyelvet, ketten, hogy a magyar az erősebb, egy viszont a szerbet tartja erősebbnek.

A gyerekek általában keveset olvasnak és írnak, de az olvasás mégis nagyobb arányú írásbeli foglalatosságaiknál. Ketten csak magyarul olvasnak, hatan viszont a magyar mellett még szerbül és idegen nyelven is (német, francia, angol). A tapasztalat azt mutatja, hogy a diákok csak a házi olvasmányokat olvassák, azon kívül majdnem semmit.

Arra a kérdésre, hogy miben különbözik a vajdasági magyar nyelv a magyarországitól, a következő válaszokat kaptuk:[3]

– más szavakat használnak (cellux, szelotejp)
– hogy más szavakat használunk
– abban hogy keverünk a magyarba szerbet
– nem különbözik 2
– máshogy beszélnek

[2] Amiből ugyanazt a következtetést lehet levonni, hogy nem imádkoznak (vagy pedig nem merik vállalni a vallásosságukat).

[3] Az ilyen, szabadon megválaszolandó, nyílt kérdéseket is változatlanul másoltam ki a kérdőívekből. Ha a választ szám követi, ez azt jelenti, hogy annyi azonos felelet fordult elő.

A következő kérdés az volt, mi a véleményük arról a jelenségről, amikor a magyarul beszélők szerb szavakat kevernek beszédükbe. Íme a válaszok:

– Csúnya az amikor magyar beszédbe keverünk szerbet.
– Szerintem rossz, de nem bosszantó.
– Megszoktam.
– Jó de nekem mindegy és megszoktam.
– Mindegy.
– Csúnya de én is szoktam így beszélni.

A továbbiakban mindegyikük kijelenti, hogy velük is meg szokott történni az említett jelenség. Szerintük a kétnyelvűség egyértelműen pozitív jelenség, mégpedig azért, mert:

– jobb ha az ember több nyelven tud
– több emberrel bírok beszélgetni.
– több embert lehet megérteni

Arról is tudakozódtunk, hogy rájuk szóltak-e már valaha, hogy ne beszéljenek magyarul. Négyen igenlő választ adtak, következnek a magyarázatok is:

– leginkább a környezetbe. Mert sokat beszélek magyarul
– az utcán és az iskolában és azért mert meséltem valamit a testvéremnek
– Az iskolában és néha az utcán. Olyan helyzetekben mikor sok szerbbel voltam.
– parkban barátaimmal

A hetedik osztályosok heten vannak, de csak öten töltötték ki a kérdőívet. Szüleik magyarok, egy kivéltelével, ahol az édesapa szerb. Az anyák iskolai végzettsége aránylag magas, egy gimnáziumot, három pedig egyetemet végzett (egy kérdőíven ez a kérdés magválaszolatlanul maradt). A foglalkozások pedig az alábbiak: *fordító a levéltárban, rendező, titkárnő* és két *háziasszony.* Az anyák mind magyarul beszélnek gyerekeikkel. Az apák iskolai végzettsége hasonlóan alakul, a három egyetemi végzettségű mellett egy szakmunkásképző középiskolát, egy pedig nyolc osztályos iskolát végzett. Foglalkozásaik mind eltérnek, éspedig: *villanyóra-javító, sofőr, naftás* (pontatlan megfogalmazás, valószínűleg a Naftagasban dolgozik), *politikus, elektromérnök.* A szerb édesapa kivételével mindannyian magyarul beszélnek otthon.

Érdekes, hogy a gyerekek baráti köre megoszlik: három tanuló úgy nyilatkozott hogy több magyar, kettő pedig, hogy több szerb barátja van.

Hetedik osztályban is minden tanuló magyarnak vallja magát:

– mert szüleim magyarok 4
– mert a közösséghez tartozónak érzem magam 1

– mert magyar az anyanyelvem 4
– mert beszélek magyarul 2

Az intim nyelvhasználatban egyedül a káromkodásnál használja mindkét nyelvet egyaránt minden tanuló, és említsük meg azt is, hogy négy gyerek szerbül is és magyarul is álmodik. Érdekes, hogy ezzel ellentétben az imádkozás nyelve majdnem kizárólag a magyar, s a pénzszámolásnál is ezt a nyelvet részesítik előnyben.

Három diák előbb magyarul tanult meg, ketten egy időben sajátították el a két nyelvet. Két gyerek értékeli nyelvi kompetenciáit egyenrangúnak, ketten úgy tartják, hogy jobban beszélnek magyarul, egy viszont, hogy a szerb az erősebb nyelve. Tegyük ehhez hozzá azt, hogy magyarból ketten, szerbből viszont csak egy diák osztályozta magát ötössel.

Minden gyerek több nyelven is olvas, ketten magyarul és szerbül, hárman pedig az idegen nyelveket is felsorolták (hetedikben már a második idegen nyelv tanulása is kihat erre az adatra). Csak magyarul három diák ír, mindkét nyelven ketten.

A kérdésre, hogy miben különbözik a vajdasági magyar nyelv az anyaországitól, így válaszoltak:

– Van különbség, a beszéd nagyon változik
– A magyarországi magyaroknak bővebb a szókincsük, elkényesztetebbek és nem keverik a nyelveket mint mi néha
– Nemtudom
– A beszédben külöbözik. A vajdasági magyarok már nem tiszta magyarul beszélnek

A kevertnyelvűséggel szemben többnyire indolensek. A véleményük felől érdeklődve az alábbi válaszokat kaptuk:

– Nem tudom
– Nekem ez tetszik én is használom ezt, de a szüleimnek nem tetszik. Csak az a baj, hogy ha magyarba megyünk nem vesszük ezt észre és ők meg nem értenek meg minket
– Semi
– Az ő dolga
– Az nem éppen egy jó tulajdonság, de őszintén én is keverni szoktam

S bevallják azt is, hogy maguk is alkalmazzák a kódváltást. Ezúttal csak egy véleményt emelek ki:

– Én csak szavakat használok a beszédembe, mert ezt érdekesnek találjuk.

Mindannyiuknak pozitív a kétnyelvűséggel kapcsolatos álláspontjuk, előnynek tartják azt:

– Előny 2
– Előny, mert több nyelvet beszélsz. Jobban ki fejezheted magad
– Előny, mert több barátra teszel szert és több országban megértheted magad más emberekkel.
– Nem tudom

Két gyerekre rászóltak már, hogy ne beszéljen magyarul:

– Mikor az iskola év elött mentem tankönyvet magyarul veni és egy ember le szidott hogy hogy birok szerb országban magyarul beszélni.
– Egy este 11 órakor magyarul beszéltünk a parkba. Egy fiatal legény ránk szól, hogy ne beszélyünk magyarul. Kicsit be volt rugva (részeg volt)

Sonja Marinković Általános Iskola

Ebben az iskolában összesen tizenkét tanuló töltötte ki a kérdőívet. Egy gyerek édesanyja szerb, egy pedig mindkét szülő kapcsán az „egyéb" megfogalmazást keretezte be. Egy anya nyolcosztályos iskolát végzett, öt szakközépiskolát, hat viszont magas képzettségű. Van közöttük három *orvos*, a többi foglalakozást egy-egy anya képviseli, éspedig: *fogorvos, újságíró, tanítónő, elárúsítónő, titkárnő, könyvelő, kereskedő, házvezetőnő, gépírónő*. Kilencen csak magyarul, hárman pedig mindkét nyelven beszélnek gyerekeikkel. Az apák közül hárman szakközépiskolát, egy szakmunkásképzőt, nyolc pedig főiskolát, illetve egyetemet végzett. Foglalkozásaik így alakulnak: *portás, rádió tehnikus, kereskedő, tanár, okleveles jogász, mezőgazdasági mérnök, sebész, TV producer, mérnök, fogorvos*, kettő pedig *nyomdász*. Nyolc apa csak magyarul, négy mindkét nyelven szokott otthon beszélni.

Az iskolában többségben szerbek vannak, egy gyereknek csak magyar barátja van, nyolcnak többségben vannak a magyar társai, de vannak közöttük szerbek is, míg három diáknál ez az arány fordított. Szomszédaikkal tízen magyarul beszélnek, egy diáknak nincs magyar szomszédja, egy pedig mindkét nyelven beszél a magyarokkal is.

Egy gyerek töröknek tartja magát, tizenegyen magyarnak, éspedig többnyire azért, mert szüleik magyarok (9 válasz), és mert magyar az anyanyelvük (8 válasz), de voltak más vélemények is:

– mert a közösséghez tartozónak érzem magam 1
– mert mások annak tartanak 2
– mert beszélek magyarul 1

Arra a kérdésre, hogy ha társaságukba szerb érkezik, milyen nyelvet használnak, heten azt válaszolták, hogy átváltanak szerbre, öten pedig azt, hogy beszélnek magyarul is és szerbül is.

A gyerekek többsége magyarul álmodik (8-an), imádkozik (10-en) és számolja a pénzt magában (9-en). A káromkodásban a „mindkét nyelven" meghatározást karikázták be a legtöbben (7-en). Voltak diákok, akik ezeket a kérdéseket válaszolatlanul hagyták.

Érdekes, hogy a gyerekek közül kilencen előbb magyarul tanultak meg beszélni, és csak hárman sajátították el egyidejűleg a két nyelvet. Legtöbben a családban és az iskolában tanultak meg szerbül, de volt, aki az utcán, baráti körben, a környezettől. Magyar nyelvi kompetenciájukat a legtöbben kitűnővel osztályozták (8-an), négyes és ötös közöttire egy diák, négyesre pedig hárman becsülik saját nyelvtudásukat. Feltűnő, hogy jelesnél kisebb osztályzatot szerintük nem érdemelnek. A szerb nyelv esetében a helyzet némileg különbözik: csak ketten beszélik a szerbet ötösre, négyes és ötös közötti tudása egy tanulónak van, négyes ötnek, hármas és négyes közötti pedig egynek. Három diák úgy tartja, hogy közepesen jól beszéli a szerbet (3-asra). Hét diák nyilatkozott úgy, hogy a magyar erősebb, öten pedig hogy egyformán jól beszélik a két nyelvet.

Hatan csak magyarul olvasnak, négyen mindkét nyelven, mégpedig regényeket magyarul, szerbül meg újságot, ifjúsági folyóiratokat. Csak magyarul kilencen írnak, szerbül és magyarul pedig egy gyerek ír.

A vajdasági magyar nyelv a magyarországitól szerintük az alábbiakban különbözik:

- A vajdasági magyarok szerb szavakat is használnak, a magyarországi magyarok csak magyar szavakat használnak
- A magyarországi magyarok túl kifinomultan beszélnek magyarul
- Kiejtésben, a vajdasági magyarok szerb szavakat is használnak
- Abban különbözik, hogy a vajdasági magyar szerbül is tud a magyarországi meg csak ritkán
- A vajdasági magyarok nem beszélik heljesen a magyar nyelvet, hanem szerb szavakkal keverik a magyar szavakat
- Beszédükben
- Külömböző országban élünk
- Több szerb szót keverünk beszédünkbe.
- Kiejtésben
- A magyarországi magyar nyelv közelebb áll az irodalmi nyelvhez

A kevertnyelvűségről így vélekednek:
- A környezet amelyben élünk nagyon nagy hatással van a helyes beszédünkre
- Azt hogy az emberek a saját annyanyelvükön nem tudják kifejezni magukat
- Hibás
- Ez helytelen / Hejtelen
- Ez elkerülhetetlen, mert vegyes környezetben élünk és egyformán használjuk mind a két nyelvet
- Van és a véleményem az hogy az buta dolog és műveletlenség
- Sajnos én is ilyen vagyok. De szerintem ez nagyon rossz.
- Igen van olyan barátom törekednie kell, hogy minnél kevesebb szerb szót használjon a beszédében.
- Ez azért van mert nem tudja megmondani a szót magyarul
- Én is szoktam ezt csinálni, de nem olyan nagyon
- Nem helyes így beszélni.

Állításuk szerint velük is meg szokott történni ez:
- Meg de ritkán
- Nem, én csak ha a szó nem jut eszembe az egyik nyelven akkor a másik nyelven mondom
- Néha igen
- Igen van velem is megtörténik néha
- Ritkán / Ritkán, de megtörténik
- Igen
- Nem
- Sajnos igen

A továbbiakban a kétnyelvűséggel kapcsolatos attitűdről tudakozódtunk, arról, hogy szerintünk ez előnyt vagy hátrányt jelent-e.
- Előny
- Előny. Több nyelv, több ismerős
- Nem. Mert mind két nyelvet jó tudni.
- Előny, ahány nyelvet tudsz, annyit érsz
- Előny, mert így több emberrel megtudok értekezni.
- Előny, mert kihathat később a munkalehetőségre.
- Szerintem előny, azért mert más nyelvű emberel is tudsz beszélni és megéretni.
- Igenis, nemis
- Szerintem előny több nyelvet tudni

– Előny, mert több emberrel tudok beszélni.
– Előny, mert minnél több nyelvet tudsz annál többet érsz

Hét tanuló vallotta be, hogy rászóltak, ne beszéljen magyarul.
– Akkor amikor többségben magyarok voltunk valahol és azért, hogy azok a szerb gyerekek akik velünk voltak megértsék amit mondunk.
– Az utcán amikor a barátommal iskolába mentem.
– Iskola
– Amikor társaságban vagyok és a barátnőmmel magyarul beszélek és a többiek szerbek akkor rámszólnak hogy ne beszéljünk magyarul mert ők nem értik.
– Amikor társaságban vagyok és szerb is van közöttünk.
– Az úton az iskolából hazafelé.
– Az autobuszban, mikor a barátnömmel magyarul beszéltünk.

Nikola Tesla Általános Iskola

A Nikola Tesla Általános Iskola ötödik osztályában tizennégy tanuló van. Tíz tiszta magyar családból származik, egy diáknak az édesapja, egynek pedig az édesanyja szerb. A legtöbb édesanya szakközépiskolát és szakmunkásképzőt végzett (összesen heten), egy általános iskolát, ketten gimnáziumot, négyen pedig főiskolát, illetve egyetemet. Foglalkozásuk a gyerekek állítása szerint: *ápoló nő, közgazdász, egyetemi tanársegéd, fő nővér, eladó, titkárnő, grafikus, nyomda, könyvkötő, munkanélküli, mezőgazdasági termelés, kereskedő, újságíró*. Kilenc anya csak magyarul, négy mindkét nyelven, a szerb édesanya pedig csak anyanyelvén beszél a gyermekeivel.

Az apáknál is a középiskolai végzettség van túlsúlyban (szakmunkásképző 4, szakközépiskola 5, gimnázium 1), főiskolát vagy egyetemet szintén 4 apa végzett be. Fogalakozásukról a gyerekek így nyilatkoztak: *üzletember, portás, kőműves, esztergályos, auto részek összerakása, aranyműves, a számítógépekkel foglalkozik, mozdonyvezető, nyomdász, az újságokat szerkeszti, közgaszdász, újságíró, postás, edző*. Az apák is ugyanolyan arányban beszélnek a gyerekekkel magyarul és szerbül, mint az anyák (csak magyarul nyolcan, csak szerbül egy, mindkét nyelven négy).

Ebben az iskolában is a szerbek vannak többségben, de a gyerekek inkább csak magyar társaikkal barátkoznak (tizenegyen nyilatkoztak így). Csak három diáknak van több szerb barátja, mint magyar. Magyar szomszédjukkal túlnyomó többségben magyarul társalognak, csak hárman jegyezték meg, hogy néha szerbül is szoktak szólni hozzájuk. Egy kivételével a gyerekek magyaroknak érzik magukat, mégpedig azért:

– mert szüleim magyarok 8
– mert a közösséghez tartozónak érzem magam 1
– mert mások annak tartanak 1
– mert magya az anyanyelvem 10
– mert beszélek magyarul 5

Öt diák álmodik egyaránt magyarul és szerbül, kilenc csak magyarul. Öt tanuló egyáltalán nem imádkozik, egy mindkét nyelven teszi ezt, egy csak szerbül, a többiek viszont csak magyarul (7-en). Feltűnő, hogy mind a tizennégy diák mindkét nyelven káromkodik. A pénzt magukban többnyire magyarul számolják (8-an), hárman-hárman pedig mindkét nyelven, illetve csak szerbül.

Heten nyilatkoztak úgy, hogy egy időben tanultak meg magyarul és szerbül beszélni, egy előbb szerbül, hat pedig előbb magyarul. Csak egy van közülük olyan, aki úgy indult iskolába, hogy nem tudott szerbül, a többiek kora gyermekkorban tanulták meg a nyelvet (11-en másfél és az 5. életévük között, zömmel kétéves korban, méghozzá a családban, csak ketten az óvodában).

Magyar nyelvtudásuk, saját bevallásuk szerint jeles vagy kitűnő (8-an az ötöst, 6-an a négyest karikázták be), a szerb viszont valamivel gyengébb: négyesre, illetve ötösre öt-öt tanuló értékelte nyelvtudását, de volt közöttük kettő, aki csak hármast, sőt kettő, aki kettest érdemel szerbből. Többségük mégis úgy érzi, hogy a magyart jobban beszéli (8-an), de aránylag nagy azoknak a száma, akik jobban tudnak szerbül. Függetlenül attól, hogy magyar tannyelvű iskolába járnak, hárman úgy vélik, hogy náluk a szerb a domináns nyelv. Szintén három diák vélekedik úgy, hogy egyformán használja mindkét nyelvet.

Négy diák csak magyarul olvas, tízen pedig magyarul és szerbül egyaránt. Ez az arány teljesen más írásbeli megnyilatkozás esetén: kilenc tanuló csak magyarul ír, s ez érthető is, ha kiderül, hogy többnyire csak házi feladatot írnak, s a tantárgyak oktatása (a szerb és az idegen nyelv kivételével) magyar nyelvű, az eredmény tehát logikus.

Miben különbözik a vajdasági magyar nyelv a magyarországitól?

– Az iteni magyar töb nyelvet tudnak
– A magyarország szebben kifejezi magát. a vajdaságiak több nyelvet tanulnak
– A vajdasági magyarban szerb szavak is előfordulnak és több nyelvet beszélnek.
– A vajdaságiak keverik a magyart és a szerbet. A magyarországiak csak magyarul beszélnek.
– A vajdasági szabadabb a magyarországi kicsit fúrcsa.

– A vajdasági és a magyarországi magyar különbözik egymástól, hogy a vajdasági magyarok keverik a szerbet és a magyart.
– Szerintem a magyarországi magyarok magyarosabban beszélnek.
– Abban, hogy a vajdaságiak keverik a szerbet és a magyart
– A magyarok más kifejezést használnak valamely szavakat
– Szebben fejezik ki magukat. A vajdasági magyarban szerb szavak is előfordulnak
– Szerintebb a szerb nehezebb mint a magyar.
– A magyarországi magyarok más szavakat használnak hogy kifejezzék magukat mint a vajdasági magyarok. V. magyarok több nyelvet tudnak.
– A vajdasági magyarban sok olyan szót használunk amit Magyarországon nem értenek (pl. örökíró – filctoll)
– Semmiben

Többnyire elnézően viszonyulnak a nyelvkeveredés kérdésköréhez, számukra a kommunikáció sikeres lebonyolítása a mérvadó – ha megértik az illetőt, akkor akárhogyan beszélhet:

– Nekem jól hangzik
– Szerintem ez elnézhető ha az illető szerb anyanyelvű, de ha magyar akkor súlyos hiba.
– Ilyen esetben a másikat aki keveri a magyart és a szerbet elég nehéz megérteni.
– Nekem ez nem zavar, tudom a szerb szavakat
– Nem tudok pontosan válaszolni, de én nekem is előfordult.
– Az hogy telepi emberek.
– Mert nekem jól hangzik.
– Szerintem az nem baj, mert meglehet hogy nemtudja jól a nyelvet
– A véleményem hogy nem zavar csak értelmesen beszéljen
– Ez egész jó, én is szoktam csinálni.
– Egyik nyelvet sem tudják helyesen.
– Szerintem semmi baj. Én is keverem.
– Nem jó. Értelmesen.
– Nem jó, az egyik nyelven se tudja.

S azonnal megbizonyosodunk afelől, hogy a fenti véleménnyel valójában saját magukat igyekeznek kimenteni. Arra a kérdésre, hogy „veled is megtörténik-e ez?", így válaszoltak:

– Igen 4
– Őszintén majdnem mindig. Kivétel magyar órán.
– Igen mert pár szavat nem tudom megmodnani magyarul hanem szerbül

– Persze.
– Néha megtörténik, nagyon ritkán 2
– Sajnos igen
– Megtörténik néhányszor
– Igen barátaim szokták így csinálni
– Nem, soha (Gergő)
– Nagyon ritkán

A fentiek alapján nem meglepő, hogy a kétnyelvűséget mindannyian előnynek tartják:

– Előny
– Előny, jobb ha valaki több nyelvet tud
– Igen, mert nem jön zavarba ha pl. németül kell beszélnie
– Előnység, mert fejletebb a tudás
– Szerintem előny senkinek nem rosz ha több nyelvet tud.
– Előny, minél több nyelvet tudsz annál jobb
– Előny – könnyebben lehet beszélni
– Előny azért mert jobbann tudunk kommunikálni.
– Előny, mert jobb ha több nyelven tudunk beszélni.
– Előny, minnél nyelvet tud valaki anál jobb az bisztosan okos
– Előny – minnél több nyelvet tudsz annál jobb
– Szerintem előny, azért mert tudunk mind a 2 nyelvet
– Előny, mert több nyelvet tudunk
– Előny mert az okosab

A hetedik osztályban csak négy tanuló van. Az egyik vegyes házasságból való, az anya szerb. Az anyák közül hárman egyetemet végeztek, egy pedig szakközépiskolát. Foglalkozásaik: *munkanélküli, könyvtáros, magyartanár, boltban dolgozik.* A magyar anyák csak magyarul, a szerb viszont magyarul is, szerbül is beszél velük. Az apák iskolai végzettsége azonos képet mutat, foglalkozásuk pedig: *fényképész, újságíró, építő mérnök.* A negyedik foglalkozás olvashatatlan. Az apák közül egy mindkét nyelven kommunikál otthon, a többiek csak magyarul.

Egy diáknak több szerb barátja van, a többieknél az arány fordított. Három diák magyarnak tartja magát, egy nem tud választani, ezért a szerb/magyar megfogalmazást írja be.

A diákok többsége magyarul álmodik (3-an), mindannyian magyarul imádkoznak, ugyanígy válaszoltak a pénzszámlálással kapcsolatos kérdésre is, ketten csak magyarul káromkodnak, ketten mindkét nyelven.

Beszélni többségük előbb magyarul tanult meg, szerbül aránylag későn, az iskolában tanultak meg ugyanazok a diákok. Csak a szerb anya gyermeke sajátította el mindkét nyelvet egyszerre. Magyar nyelvtudásukat jelesre vagy kitűnőre értékelték, a szerbet viszont jóra, illetve jelesre. Érdekes, hogy egyik diák sem jelenti ki, hogy kitűnően beszél szerbül, s csak egy van közöttük, akinél mindkét nyelv egyforma szinten van, a többieknél a magyar az erősebb.

Arra a kérdésre, hogy miben különbözik a vajdasági és a magyarországi magyar nyelv, így válaszoltak:

– Egy kicsit a kulturában meg a beszédben
– Az a különbség, hogy az egyik itt él, a másik ott
– A magyarországi magyar szebben kitudja fejezni magát
– Abban különböznek, Vajdaság Szerbiában van és a Magyarországi magyarok többségben vannak és a szerbek kiszorítanak bennünket Vajdaságból

A kevertnyelvűségről megoszlik a véleményük:

– Senki se tud egy nyelvet tökéletesen
– Semmi, mert én is szoktam néha használni, mivel sok szerb barátom van
– Az a véleményem, hogy aki úgy beszél azt gondolja magáról, hogy ő több mint a másik.
– Én olyat nem ismerek de véleményem szerint rosszul lett nevelve. A szüleitől hallotta helytelenül

Függetlenül a fenti álláspontól, a kétnyelvűséget előnynek tartják

– Előny 2
– Szerintem ez előny. Joban lehet az embereknek megérteni
– Előny azért mert többet tudsz a más nemzetiségről és kulturáról

József Attila Általános Iskola

Az ötödik osztályban kilenc tanuló van. Hét gyereknél mindkét szülő magyar, egynek az édesanyja szerb, egynek pedig orosz. Az anyák mind középiskolát végeztek, 3-an szakmunkásképzőt, 5-en szakközépiskolát, 1 pedig gimnáziumot. Foglalkozás tekintetében a kép különböző: van közöttük két *szakács*, *aranyműves*, *takarítónő*, *kereskedő*, *óvónő*, *titkárnő*, *tanítónő* és egy *nem dolgozik*. Négyen csak magyarul beszélnek gyerekeikkel, négyen szerbül és magyarul, egy anya pedig szerbül és oroszul.

Az apák esetében a helyzet nagyon hasonló, azzal, hogy közülük egy általános iskolát végzett, ketten szakmunkásképzőt, öten szakközépiskolát, egy

pedig gimnáziumot. Foglalkozásaik: *pálinkát főz, autó mechanikus, kereskedő, aranyműves* (ketten), *műszerész mester, privát* (?), *asztalos, nem dolgozik*. A gyerekekkel leginkább magyarul is és szerbül is beszélgetnek (6-an), csak ketten használják kimondottan a magyar nyelvet.

A diákok barátai között egyaránt vannak szerbek is és magyarok is (többségben magyarok 5, illetve többségben szerbek 4 válasz). Magyar szomszédaival négy diák magyarul beszél, kettő szerbül, három pedig mindkét nyelven.

Mindannyian magyaroknak érzik magukat, mégpedig:
- mert szüleim magyarok 8
- mert magya az anyanyelvem 8
- mert beszélek magyarul 1

Arra a kérdésre, hogy milyen nyelven álmodnak, egy gyerek kivételével (aki csak magyarul álmodik) azt válaszolták, hogy mindkét nyelven. Ugyanez az eredmény káromkodás esetében is. Imádkozás tekintetében fordított a helyzet: nyolcan csak magyarul, egy pedig mindkét nyelven teszi ezt. A pénzt magukban 5-en számolják magyarul, egy szerbül, 3-an pedig mindkét nyelven.

A gyerekek fele (5-en) előbb magyarul tanult meg beszélni, négyen pedig egyszerre, magyarul is és szerbül is. A szerbet mind a kilenc diák a családban sajátította el. Magyarul legtöbbjük jelesen beszél (4-en), jó és jeles között 2-en s egy-egy diák értékelte magyar nyelvtudását hármassal, illetve ötössel. A szerb esetében több a kitűnő osztályzat (3), a többiek megoszlanak a jó és a jeles tudás között (3-3). Három diák úgy tartja, hogy jobban beszél magyarul, hárman a szerb nyelvtudásukat értékelik erősebbnek, három szerint pedig egyformán tudnak magyarul is és szerbül is.

Lássuk most, miben látják a magyarországi és a vajdasági magyar nyelv közötti különbséget:
- furcsab a beszéd a Magyarországban[4]
- Szókincsben, mondatszerkesztésben
- Szókincsben, mondatszerkesztésben és más másban
- Szókincsben, anyanyelvben
- A magyaország furcsak a szavak és szokincsben mondatszerkesztesben
- Hogy furcsábbak a magyarországi szavak mint az újvidékiek szókincsében

[4] A válaszadó magyar nyelvtudását 5-össel értékeli (a kutató megjegyzése).

Csak egy diákkal nem fordul elő, hogy szerb szavakat kever magyar beszédébe, mégis majdnem egytől-egyig rossz szemmel néznek erre a jelenségre[5]:

– Az csunyán beszél.
– Nem nagyon de nem szép
– Az a valaki csúnyán beszél magyarul és szerbül
– Nem kellene
– Csúnyán beszél az aki keveri a szerb és a magyar szavakat
– Csúnyán beszél az a valaki

Mivel elismerik, hogy ők is ezt teszik, egyben igazolni is igyekeznek magukat:

– Igen 4
– Szoktam párszor de az anyukámmal is megtörtént ez mint velem
– Néha csak amikor sietek a beszédben.
– Úgy
– Valamikor megtörténik velem
– Nem

A kétnyelvűséget szinte egyhangúlag előnynek tartják (8-an, a kilencedik tanuló nem válaszolt erre a kérdésre).

A hetedikesek tizenheten vannak, ebből tizennégy tiszta magyar családból származik, három pedig vegyes házasságból (1 édesapa szerb, 1 édesapa arab, 1 tanuló nem nyilatkozott az édesanyja nemzetiségével kapcsolatban).

Az anyák iskolai végzettsége azt mutatja, hogy hárman általános iskolát végeztek, nyolcan középiskolát (4 szakközépiskola és 4 gimnázium), hat anya pedig főiskolát, illetve egyetemet végzett. Van közöttük két *háziasszony*, a többi felsorolt foglalkozás pedig csak egy személyre vonatkozik. Ezek: *kertész, grafikus, takarítónő, kereskedő, vágó, irodában dolgozik, titkárnő, korektor, gyógyszerész, virágüzletben dolgozik, zenetarnárnő, az egyetemen dolgozik, általános orvos, programozó – tanácsadó.* Az anyák többsége (11-en) magyarul beszél a gyerekkel, hatan pedig mindkét nyelven.

Az apák közül ketten általános iskolát végeztek, tizenegyen középiskolát (szakmunkásképző 5, szakközépiskola 4, gimnázium 2), hárman pedig főiskolát/egyetemet. A foglalkozások szerteágazóak, a tanulók így nevezték meg őket: *iparosok szövetkezetének igazgatója, autófestő, mozdonyjavítás, esztergályos, mezőgazdasági gépszerelő, tanító, preciz mechanikus, irodában dolgozik, gépésztechnikus, nyomdász, vizvezetékszerelő, fűtés, szakács,*

[5] A kutató a kérdőív kitöltésének pillanatában jelen levő magyartanár sugallatát véli kiérezni a válaszokból.

villanyszerelő, ginekolog, gépészmérnök. Heten csak magyarul, ketten csak szerbül, nyolcan pedig mindkét nyelven beszélnek gyerekeikkel.

Egy tanuló úgy nyilatkozott, hogy barátai csak magyarok, tizenketten, hogy vannak szerbek is közöttük, de többségükben magyarok, négyen pedig, hogy többségben vannak a szerb barátok. Magyar szomszédaikkal leginkább magyarul beszélnek (14-en), de az is megtörténik, hogy csak szerbül társalognak velük (2-en).

Tizenöt diák magyarnak tartja magát, egy magyarnak is, szerbnek is, egy pedig németnek. Arra a kérdésre, hogy miért érzik magukat magyaroknak, így oszlanak meg a válaszok:

- mert szüleim magyarok 12
- mert magya az anyanyelvem 11
- mert beszélek magyarul 4
- mert a közösséghez tartozónak érzem magam 3

A gyerekek egyaránt álmodnak csak magyarul, illetve magyarul is, szerbül is (8 : 8 arányban). Tizenöten magyarul imádkoznak, egy szerbül, egy pedig mindkét nyelven. A mindkét nyelven káromkodók fordított arányban vannak (mindkét nyelven 13-an), szemben a csak magyarul és csak szerbül káromkodóakkal (2 : 2). A pénzt magukban tizenegyen számolják magyarul, egy csak szerbül, öten pedig mindkét nyelven.

Nagyobb részük előbb szerbül tanult meg beszélni (12-en), egyszerre magyarul és szerbül pedig öten. Szerbül vagy a családban vagy pedig az iskolában tanultak meg. Nyolcan egyformán beszélik mindkét nyelvet, hétnél a magyar erősebb, kettőnél viszont a szerb.

Nagyobb részük csak magyarul olvas (10-en), meglepő, hogy ketten csak a szerb nyelvet jelölték meg (valószínűleg a szabadidőben való olvasásra értették a kérdést), négyen pedig magyarul is és szerbül is olvasnak. Csak magyarul tizennégy tanuló ír, a többi pedig mindkét nyelven.

A magyarországi és a vajdasági magyar nyelv közötti különbségről a hetedikes diákok így vélekednek:

- A magyarországiak magyarosabban beszélnek
- Vajdasági magyarok nem igazi magyarok a magyarországi magyarok pedig nagyon magyarosan beszélnek.
- A magyarországi magyar nyelv elegánsabb
- Hogy a vajdasági magyarok keverik a nyelvet a szerbbel és a magyarországi magyarok pedig nagyon magyar kifejezést használnak ami idegesít
- A magyarországi magyarok nincsenek kitéve szerb kihatásnak

– A magyarországiak finomabban beszélnek magyarul, de nem különbözünk egymástól. Esetleg jobbak vagyunk tőlük.
– A vajdasági magyarok keverik a magyart a szerbel. Magyarországiak pedig tiszta magyar nyelvel beszélnek.
– Soka jobban beszélnek magyarul mint it az Újvidéken. Az bisztos
– A vajdasági magyar sokkal többet különbözik a magyarországinál. Magyarországon sokszor nem értem mit beszélnek az emberek, mint ahogy ők se engem
– A magyarországi magyar folyékonyabban beszél és érhetőbben. Fejlettebb a szókincsük. A vajdasági magyarok nehezebben beszélik anyanyelvüket.
– A vajdasági magyarok keverik a szerb nyelvet és a magyar nyyelvet. A magyarországi magyarok pedig csak magyarul beszélnek.
– A beszédben, egy kicsit a szokásokban, gondolkozásban.
– A vajdasági magyarok sok szerb és más szavakat vettek át iggy egyes szavakat teljesen másként mondunk mint a magyarországi magyarok.
– Más a hangzás és mások a szavak.

A magyar beszédbe kevert szerb szavakkal kapcsolatos véleményeik a következők:

– Szerintem nem helyes ez nagyon ellenzem.
– Sok ember keveri a Magyar és a Szerbet
– Nem tud rendesen magyarul vagy jobban szereti a szerbet.
– Nem tud normálisan beszélni magyarul.
– Mivel hogy nálunk szerbek élnek nem csoda hogy az emberek keverik a két nyelvet
– Van számtalan ismerősöm, barátom van aki szerb szavakat használ amikor magyart beszél
– Hát kellene többet hogy olvason mind két nyelven irnni egyanugy beszéni a szüleidel szebül is és magyarul is.
– Jobb volna, ha kijavitaná magát.
– Az, hogy nem tudják kifejezni magukat.
– Olyan körülmények között nőttek fel, engemnem aggat
– Mindenkinek megtörténik
– Nincs véleményem
– Szerintem az nem gond. Énn szerencsére azt is megértem. Sokszor beszél így apu.

Csak hat gyerek nyilatkozta azt, hogy velük ez sohasem szokott előfordulni, de idézem a válaszokat, mert más is kiderül belőlük:

– Igen sokszor, vagyis ritkán
– Hát valamikor
– Csak akor történik meg amikor egy hónapot nem beszélem az egyik nyelvet.
– Gyakran
– Megtörténik, de inkább akkor ha magyarul beszélek
– Nem 6
– Persze. Úgy érdekesebb
– Valamikor egy szót amit magyarra szeretném mondani eszsmbe jutt szerben
– Csak a társaságban, ha különböző nemzetiségiekkel vagyok.
– Megtörténik velem is.
– Igen 2

Egy tanuló kivételével a kétnyelvűséget előnynek minősítik. Az a kislány, aki negatívan ítélte meg a kétnyelvűséget, Törökkanizsán született, nem tanult meg szerbül, ő maga egyesre értékeli szerb tudását. Érvelése, hogy aki kétnyelvű, keveri a nyelveket. Ennek ellenére meglepő hibákat követ el a magyar helyesírásban, ami arra enged következtetni, hogy magyar nyelvtantudása sem mondható kitűnőnek.

– Előn. Többet ér az ember ha több nyelvet beszél
– Előny. Minnél több nyelvet tud az ember annál jobb 2
– Nem
– Előny 3
– Hátrány mert keverik a két nyelvet 2
– Előny. Minnél több nyelvet tudsz annál okosabb vagy
– Előny. Gazdag az ember ha több nyelvet tud.
– Jól beszélek magyarúl meg szebűl is.
– Előny, minél több nyelvet tudok annál több embert ismerhetek meg
– Minnél többnyelvet beszélek annál többet érek
– Előny mert több nyelvet tudunk.
– Előny, mert több országban feltudjuk találni magunkat
– Előny. Minnél több nyelven tudsz, annál többet érsz.

A tanulók fele úgy nyilatkozott, hogy megtörtént velük az az eset, hogy rájuk szóltak: ne beszéljenek magyarul. Az alábbiakból kiderül, hogy nem mindig negatív jelenség vagy rosszindulat, a nemzeti tolerancia hiánya rejlik emögött, hisz néha (szerbórán) kimondottan kerülni kell a magyar nyelv használatát.

– Amikor szerb társaságban vagyok.
– Az iskolában a barátnőmnek vannak szerb barátnői és ha beszél velük és én hozzá szólok magyarúl, akkor rám szokott szólni.
– A szerb nyelv órán. A tanárnő szokot rám szólni.
– Hogyha beszélgetésünk közben egy szerb oda jött hozzánk vagy amikor az utcán hangosan beszéltem magyarul.
– Az iskolában, a szünetben
– Városban és autobuszokban amikor szuleimmel és barátaimmal beszélek.
– Az utszán amikor mék barátnőmmel hazza.
– Társaságban (főként)

Összegzés

Újvidéken a diákok természetes, balansz kétnyelvűségével találkozunk. A gyerekek korai gyermekkorukban sajátítják el a szerb nyelvet, mintegy párhuzamosan az anyanyelvükkel. A nyelvtanulás zömmel nem intézményesen történik, hanem a szomszéd gyerekektől, barátoktól, rokonoktól, esetleg a családban kerül rá sor. A gyerekek mikroközössége is heterogén, az iskolában a tagozatok többnyelvűek, a szomszédok úgyszintén. A szülők többnyire szintén ilyen környezetben nevelkedtek, ezért fel tudják mérni a kétnyelvűség szükségszerűségét, pozitívan viszonyulnak gyerekeik szerb nyelvtanulásához, s gyerekeik körében is próbálják kifejleszteni ezt a magatartást. Mindinkább tapasztaljuk azt, hogy a magyar szülők otthon szerbül beszélnek gyerekeikkel, még akkor is, ha magyar iskolába iratják őket. Könnyebb nekik így beszélni, mert nem kell átváltaniuk a másik nyelvre munkából hazatérve. Ilyenkor sajnos a gyerekek a kezdeti nehézségek után előbb otthon, később lassan az iskolában is egyfajta keveréknyelven kezdenek beszélni, s ha még a tanárok sem figyelnek fel és nem reagálnak erre a jelenségre, csakhamar a szerb válik domináns nyelvvé. A kétnyelvűség magasabb szintje nem szükségszerűen az anyanyelv rovására megy, de a szerb nyelv hatása jobban érezhető az olyan diákok magyar megnyilatkozásaiban, akik kimondottan jól beszélik a szerb nyelvet. Beszédükbe gyakrabban csempésznek be szerb szavakat, sőt, a szerb nyelvre jellemző vonzatokat is használnak, tükörfordítást alkalmaznak.

Irodalom

MIRNICS Károly (2003): Nemzetközi kisebbségből szórványnépesség = Kisebbségi létjelenségek. Szerk.: Gábrity Molnár Irén. MTT Könyvtár 7., Szabadka, 25–84. és 333–357.

BILINGUALISM OF HUNGARIAN ELEMENTARY SCHOOLCHILDREN IN NOVI SAD

The paper studies Hungarian elementary schoolchildren's bilingualism in Novi Sad. I conducted the study by means of questionnaires. Seventy-seven pupils filled in questionnaires of fifty questions in the four elementary schools where the language of instruction is Hungarian. Judging by the results, we can conclude that bilingualism of Hungarian schoolchildren in Novi Sad is of a high level; theirs is mostly a naturally acquired bilingualism at an early age. We can also point out that their competence in both Hungarian and Serbian is more balanced than the competence of their fellow pupils living in the northern parts of Vojvodina.

Keywords: bilingualism, mother tongue, Hungarian language, Serbian language

Hungarológiai Közlemények 2010/4. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies 2010/4. Faculty of Philosophy, Novi Sad

ETO: 811.511.141(497.11)-4
811.511.141:821.163:82.091

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Katona Edit

Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
gerjo@sabotronic.co.rs

„TÜKÖR ÁLTAL HOMÁLYOSAN" VAGY FORDÍTÁS ÁLTAL ÉRTELMEZVE?*

"Through a Glass Darkly" or Interpreted through Translation?

Laza Kostić Santa Maria della Salute című verse a szerb romantika csúcsteljesítménye. A dolgozat arra tesz kísérletet, hogy Ács Károly fordításának és az eredeti alkotás szövegének összevetésével megállapításokat tegyen a fordítói ekvivalencia lehetőségéről, érintkezési pontokat keressen a két mű között a költészet közös metaforakincsére támaszkodva, feltárja azokat a nyelvi jellegzetességeket, költészeti hagyományokból eredő vonásokat, amelyek a fordítást mint végeredményt meghatározzák.

Kulcsszavak: romantika, metafora, kognitív szemlélet, frazeológia, retorikai eszközök, értelmezés, ekvivalencia, hagyomány

Egy eredetiben is ismert verset fordításban olvasva úgy érezhetjük magunkat, mint amikor Picasso kétorrú hajadonjaival szembesülünk, hisz önkéntelenül egyszerre gondolunk az eredetire és a fordításra is, mint ahogyan Arany János sorai is folyton ott zsongnak a fülünkben, ahogy a Nádasdy Ádám fordította *Hamlet*et nézzük a színházban. A befogadói pozíció bonyolult és állandóan változik, a fordítónak, aki általában egy későbbi kornak fordít, figyelnie kell a befogadói érdeklődésre is, s maga sem tud (vagy nem akar) mindig alkalmazkodni egy korábbi stílusirányzathoz (hisz egyben maga is befogadó). Ki is vállalkozhatna arra, hogy Janus Pannoniust korhűen fordítsa (talán csak Weöres Sándor lett volna képes ilyen bravúrokra), s ha sikerülne is, érdekelne-e ma valakit az a vers? De vajon a 20. századi nyelven

* *A tanulmány a Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma 148026D számú projektuma keretében készült.*

fordított költeménynek mi köze Janushoz, s van-e bármilyen esély arra, hogy adekvátan fordítsuk, ha nem ismerjük eléggé antik mintáit? De vajon nem a jelentés-e a fontosabb, s kell-e törődni az archaikus formával, kiváltképp, ha az ma nehezen befogadható? Kell-e arra gondolni, az illető vers mennyire volt kánonkövető a maga korában? Itt persze súlyos kérdések merülhetnek fel nem csak a nyelvvel, hanem magával a közvetíthetőséggel szemben is.

A fenti kétségekkel nyilvánvalóan Ács Károly, a délszláv irodalom jeles tolmácsolója is szembe találta magát, amikor Laza Kostić *Santa Maria della Salute* című versét fordította. Teljesen korhű nem lehet a fordító, meg talán nem is érdemes annak lennie, de fogas kérdés, miképp lehetne hitelesen közvetíteni a magyar olvasónak a szerb romantika kiemelkedő alkotását, amely ugyan eléggé későn (1909-ben) keletkezett, amikor Nyugat-Európa már a modernség korszakába lépett, sőt túllépett rajta, s ez nem hagyhatta érintetlenül az eredeti szerzőjét sem, a 20. századi befogadó pedig már sokféle olvasói tapasztalaton túl van. A romantika nyelvezetét nehéz visszaadni egy huszadik századi költeményben, noha a fordító tudatában kétségtelenül ott motoz, hogy a korabeli jelleget kellene érzékeltetni. Méltó próbálkozásnak számít Ács részéről *a szív* archaikus alakjának beiktatása: *hogyha álom kélt ifjúi szűmben / Sve što je srce snivalo mlado*, a félmúlt használata: *jussát megőrzé a jobb vitéz,* illetve az egyházi nyelvből származó *malaszt* kifejezés vagy a *kelt* ige régies alakja két alkalommal is *(pl. kélt gyönyörűen az égből).*

Ha az alkotó és alkotás viszonyának taglalásába nem is kívánunk belebocsátkozni, s ha tudjuk is, hogy alkotó és nyelv viszonyát különböző esztétikai nézeteket való gondolkodók különféleképpen fogalmazzák meg, és nem feltétlenül értenek egyet Bahtyinnak azzal a nézetével, hogy „a költő vív a nyelvvel, mindig a nyelv legyőzése a célja", méghozzá „a nyelv saját fegyverével" (BAHTYIN 1976; 27), azt azért elfogadhatjuk, hogy a fordító vívja ezt a harcot annak érdekében, hogy az eredetihez hasonló értékű művet hozzon létre. Szülés ez, ha nem is lehet újraszülés (vö. PRÁGAI 2010; 91).

A nyelvi és időbeli eltérések mellett a fordítónak tisztában kell lennie azzal, hogy a célnyelvi befogadó feltehetőleg sokkal kevesebb információval rendelkezik mind Kostić munkásságát, mind magának a 17. századi velencei barokk fogadalmi templomnak, a Santa Maria della Saluténak (Segítő Boldogasszony) az építési körülményeit illetően, esetleg nem is tud róla, hogy a Máriának szentelt templomhoz délszláv vidékről vitték a tartóoszlopul szolgáló fenyőgerendákat, melyek így beleépültek az európai műveltségbe. Erről a fordítás olvasója általában jó, ha lábjegyzetben értesül, hisz igazából igen talányos a versben lévő *régi fenyőnk* megnevezés.

Oprosti, majko sveta, oprosti,
što naših gora požalih bor,
na kom se, ustuk svakoje zlosti,
blaženoj tebi podiže dvor

Megbocsáss érte, kegyelem anyja,
hogy elsirattam régi fenyőnk,
amiből pompás lakod faragta
malaszt híján a bűnös előd;

Beszédhelyzet és imajelleg

Laza Kostić Santa Maria della Salute című verse (a továbbiakban SMDS) Máriához, a megmentőhöz, a megváltás titkának ismerőjéhez való fohászkodással indul. A lírai én Isten anyjához fordul, bűnbocsánatért esedezik, korábbi bűnei, hitetlensége miatt. A himnikus imából feltétlen hit árad, szikrányi kétség sincs benne a megváltással szemben.

A szerb versben a megszólítások sora jelzi a Máriához való odafordulást: *majko sveta, nebesice, vrelo milosti, majko*, és az utalás szintjén *a blaženoj tebi* kifejezés, ezekhez társul refrénként a *Santa Maria della Salute* az első két versszakban természetes folytatásként, a továbbiakban feltételezhető megszólításként és metaforikus jelleget kapva. A Santa Maria della Salute megszólítás motiválatlansága révén titokzatos fogalomként hat, nincs asszociációs rendszere, mint lenne az anyanyelvi kifejezésnek, s ez azonos a két nyelvben. Mitikus jelentőségűvé nő, mely harmóniát teremt a világban.

A magyar változat első versszakában (a refrént nem számítva) egyedül a *kegyelem anyja* megszólítás válaszol a szerbben felsorakozó négy kifejezésre: *majko sveta* (Szent Anya), *nebesice* (mennyek lakója), *vrelo milosti* (kegyelem forrása), *a blaženoj tebi* (boldogságos). A harmadik versszak *majko* megszólítása a fordításból ki is marad. (A magyar nyelvben az *anya, anyám* megszólítás nem is jellemző az imákban, fohászokban, inkább a Szűzanya, Mária elnevezés él.) További személyre utaló jegyek az eredetiben: *oprosti, prezri, Što ti zemaljski sagreši stvor, svodova tvojih, Zar nije lepše vekovat u te?* A fordításban a személyességet a következő kifejezések, szerkezetek képviselik: *lakod, szánd meg, ne vedd magadra, színed előtt, a Te dicső termed, szolgálni, mint Te, megbocsáthatsz*.

Értelmező fordításnak tekinthető a harmadik versszak *megbocsáthatsz* igealakja (*Megbocsáthatsz, hisz oly sokat tűrtem)*, hisz az eredetiben csak a kérés található meg: (*Oprosti majko, mnogo sam strado*), a fordításban pedig a jóváhagyás is. A *szitkaim szánd meg, ne vedd magadra* sor szintén többet

árul el, mint a Kostić-vers, mely csak a vétkezésre utal, de annak módjára, a szitkozódásra nem (*Što ti zemaljski sagreši stvor*). Erről persze a tájékozott szerb olvasó többet tudhat, ismerve Kostić korábbi alkotásait.

Ács elhagyja a megszólítások javarészét, noha a magyar vallási terminológiában is számos (szintén metaforikus) kifejezés (is) él Mária megnevezésére. (A kultusza egyébként mind a katolikus, mind az ortodox vallásban egyaránt kifejezett.) Kostić a megszólításokkal, Mária ruházatának megcsókolásával (*Kajan ti ljubim prečiste skute*) jelzi hódolatát (ez utóbbi nem olvasható a fordításban), Ácsnál a vezeklést a porba hullás és könnyhullatás szimbolizálja: *Íme, leomlok színed előtt / és a szememből két könnycsepp fut le. / Santa Maria della Salute.* A könnycsepp beleillik a kontextusba, de a SMDS nem tesz említést erről, a fordítónak feltehetőleg a rímhelyzet miatt kellett ehhez folyamodnia. Az ódai hangnemet mindenesetre ezekkel a betoldásokkal is visszaadja.

A szerelmes beszéd metaforái

A kognitív nyelvészet meglátásai az emberi kultúra közös szimbólum- és metaforarendszerére mutatnak rá, ezen alapulnak, azonban mindenféle elméleti nyűgtől függetlenül is ráérezhet erre a fogékony, gondolkodó ember. Borges maga így fogalmaz: „A kínaiak, ha nem tévedek, »tízezer dolognak« hívják a világot, vagy pedig – ez már a fordító ízlésén vagy képzeletén múlik – »tízezer lénynek«. Gondolom, elfogadhatjuk ezt a nagyon mértéktartó, hozzávetőleges számot [...] Ám ha elfogadjuk a tízezres értéket, és ha elgondoljuk, hogy minden metafora két különböző dolog összekapcsolásával jön létre, akkor – ha kellő időnk volna – hihetetlenül nagyszámú metaforát alkothatnánk [...] A lehetséges kombinációk száma persze nem végtelen, de azért próbára teszi a képzeletünket. Így könnyen felmerülhet bennünk: hát akkor a költők vajon mi az ördögért használják minden korban s a világ minden táján mindig ugyanazokat az alapmetaforákat, ha egyszer ennyi lehetséges kombináció létezik?" (BORGES www.inaplo.hu)

Laza Kostić a vers írásakor, Ács Károly pedig fordításkor főképp ebből a közös metaforarendszerből merít, ebben gondolkodik, persze nem függetlenül anyanyelve frazeológiai rendszerétől, az irodalmi hagyománytól és a maga költői indíttatásaitól.

A vers szerkezetét vizsgálva a következő, retorikainak is nevezhető egységeket különböztethetjük meg: a költemény a Máriához való fohászkodással indul, az érvelésben a mentegetőzés, az élet nehézségeire való hivatkozás, az ész és az érzelmek harca, a lélek küzdelme, a menny ígérete, az álombéli nász képei tárulnak fel, majd a zárórészben a szerelemnek a versben való materializálódása, az örökkévalóság meghódítása képződik meg.

A költemény egy kései (Lenka Dunđerski iránt érzett) szerelem eredménye, melyet Kostić nem mer vállalni. A lemondás folyamatát az ÉLET/A SZERELEM = HARC metaforán belül az ész és az értelem küzdelmén keresztül ábrázolja, amint az ész legyűri a szívet. A harc előbb természeti képben, a viharral küzdő fában ölt testet, majd a harchoz kötődő kifejezésekben: *biti boj, sile se biju, birokra áll ki, dúl a torna* állandósult szerkezetekben.

Dve se u meni pobiše sile,
mozak i srce, pamet i slast.
Dugo su bojak strahovit bile,
ko besni oluj i stari hrast:
Napokon sile sustaše mile,
vijugav mozak održa vlast,

Két erő állt ki bennem birokra:
a szív s az agy, az élv meg az ész.
Véresen dúlt e végtelen torna,
vén cserrel vívott északi vész;
s a nékem tetszőbb lehullt a porba,
jussát megőrzé a jobb vitéz,
s esztelen rabját gúzsba kötötte,

A fordítást olvasva (*Véresen dúlt e végtelen torna*) óhatatlanul felidéződik bennünk (esetleg ez történhet a fordító agyában is átváltáskor) Ady *Ős Kajánj*ának véres küzdelme, a *véres* élet és *véres* asztal: *De áll a bál és zúg* ***a torna****. Nagy* ***torna*** *ez, bús,* ***végtelen.*** A kognitív metaforaszemlélet leképezési rendszerének megfelelően a harc tényezőit is kifejti a fordítás, noha a harcoló felek vitézként, a szív rabként való megjelenítése a szerb eredetiből teljesen hiányzik, mégsem meglepő, hogy Ács ezt a képletet alkalmazza.

A szerelmi harc kárvallottja rendszerint a szív és a lélek. A lélek több részmetaforájára figyelhetünk fel a versben. A legközismertebbre, A LÉLEK MADÁR metaforára épül több kép is a SMDS-ban. A fordításban a mediális ige folytán alanyváltásra kerül sor az eredetihez képest, de a metafora azonossága nem kérdőjeleződik meg.

Jer što je duši lomilo krilo,
te joj u jeku dušilo let

amitől szárnyát törte a lélek,
és porba hullt és porban fuldokolt

A lélek működésére szerző és fordító, egyaránt a LÉLEK = HANGSZER metaforát alkalmazza, amely a lírai hagyományba is szervesen beleillik: *dušine žice sve da progude / Sok ezer húrral zendül a lélek.*

Laza Kostić a SMDS-ban a szerelemhez kötődő metaforák egész sorával él. A szerelmi érzés ambivalenciájára is céloz, amely hagyományosan a menny és pokol, a seb és gyógyír ellentétében kristályosodik ki. (A *belebetegedik a szerelembe, kigyógyul a szerelemből* halott metaforák is ez utóbbit példázzák.) A fordító gondolati szinten híven követi az eredetit: noha itt a képiséget/szimbolikát (amelyet a *brid – szablya* sugároz) mellőzi.

svaku mi mahom zaleči ranu,
al težoj rani nastade brid.

és beforrt rajtam, ahány seb volt,
s még fájóbb nyílt a régi helyen.

A SZERELEM = GAZDAGSÁG gondolati metafora tündökletes megfogalmazása a *Zar meni jadnom sva ta divota* kezdetű kérdéssor, melyben a *dnu života = hajlott koromra* metaforák egyaránt az ÖREGSÉG = LEFELÉ IRÁNYULÁS orientációs gondolati metaforának a képi megfogalmazásai. Ács a képalkotásban tovább megy, a *jadnom* (szerencsétlen, nyomorult) átváltásakor metaforikus alakkal igyekszik méltóvá válni az eredetihez, *koldust* fordít (*Nekem, koldusnak, mindez a pompa*), ehhez köthető még egy újabb a SMDS-ban nem szereplő kép: a *kiapadt szív* a szív mint folyó/forrás metafora megnyilvánulásaként. A halhatatlan sorok fordítói megoldása szépen zengő, képiségében kifejtettebb, talán kevésbé könnyed ritmusú, de méltó sorokat eredményez.

Zar meni jadnom sva ta divota?
Zar meni blago toliko sve?
Zar meni starom, na dnu života,
ta zlatna voćka što sad tek zre?
Oh, slatka voćko tantalska roda,
što nisi meni sazrela pre?

Nekem, koldusnak, mindez a pompa?
Kiapadt szívnek ennyi gyönyört?
Épp nekem, és épp most, hajlott koromra
ez a kései aranygyümölcs?
Ó, tantaluszi édes kínpróba,
mért nem értél be kicsit előbb?

A kedves gyümölcsként való aposztrofálása Ács fordításában adekvátan adja vissza az eredetit: *zlatna voćka* – kései aranygyümölcs, de a következő sorban nem variálja a gyümölcs metaforát (ahogyan az eredeti), a második megszólítás: *Ó, tantaluszi édes kínpróba* értelmező-magyarázó fordításnak fogható fel, ez a szerbben nincs jelen szövegszerűen, lakonikusan a tantaluszi jelző érzékelteti az elérhetetlenség kínjait: *Oh, slatka voćko tantalska roda.*

A SZERELEM/A KEDVES TEKINTETE = TŰZ gondolati metafora sem hiányozhat a versből. Mint sok más esetben, Ács itt is névszósításhoz folyamodik, az összetett mondatból ennek folytán egyszerű kerekedik, mely valóban kerek is. A lélekhez kötődő kép fordítása eltér az eredetitől, a *lelkem mélyébe* halott metafora a frazeológiánknak annyira közismert eleme (*a lelked mélyén te is érzed, ha a lelked mélyébe nézel*), hogy a legnagyobb természetességgel adja magát a fordító számára.

Ona me gledmu. U dušu svesnu
nikad još takav ne sinu gled;
tim bi, što iz tog pogleda kresnu,
svih vasiona stopila led;

És rám tekintett. Lelkem mélyébe
ily villanás még sohase ért;
egy ilyen tekintet fénye
felolvasztaná űrök jegét;

„Földiekkel játszó égi tünemény"?

A Lenka Dunđerski iránt érzett szerelem megvalósíthatatlannak bizonyult, Kostić elmenekült előle, majd Lenka fiatalon meg is halt. Zivlak szerint kérdés, vajon Kostić nem maga választotta-e a lehetetlen kapcsolatot témául, hogy minél teljesebben kibontakoztassa a romantikus életérzést, hisz az elérhetetlen tudatos vállalása a romantikus eszmény kiteljesítése. Itt tulajdonképpen nem a kedves meghódításáról, hanem a megalkotásáról van szó (vö. ЗИВЛАК www.dkv.org.rs). A vers szempontjából azonban ezek a spekulációk teljesen mellékesek, a költeményben megképződik a boldogság, az örökérvényű szerelem, mely bevilágítja az idők végtelenjét.

A lírai én a kapcsolat beteljesülését az álmok világába utalja. Álom és valóság ellentétét oldja fel a vers, az alkotás, mely a lélek „harmadik állapota", hisz Kostić szerint „az ihlet nem szakítja meg az álmot" (idézi KOSANOVIĆ 1997; 134). Az álomban, a végtelen időben minden megvalósulhat, minden különbség megszűnik. A szerző álom és valóság közötti állapotban megalkotja az álom és

valóság közötti világot megképző imaszerű verset. (A SMDS-t Laza Kostić költészetének a *Szerelmi ciklus*ába sorolják, noha a látomásos, álomszerű versek között is létjogosultsága lenne [Snoviđenja], mert valóban „álomlátás".)

A szerelem megvalósulása maga a menny (az egyik legismertebb gondolati metafora), és ez itt valóban égi szerelem, amelyhez azonban csak a halálon át vezet út. A lírai én egy álomban, álombeli világban megesküszik a szépséget képviselő kedvessel, s a (szépség) emléke átalakul szent templommá (vö. VINAVER 1963; 567). Az álom lényege az átváltozás lehetősége, a szépség, az a közös princípium, amely révén a templom azonosulhat a kedvessel. A vers nem véletlenül kapja a Santa Maria della Salute címet, Mária nyitja meg az utat a menny felé (ahol Beatricéje várja szerelmét). A kedves emléke kiegyenlítődik a szintén minden szépséget magába foglaló Santa Maria della Salutéval, és ezáltal összefonódik az örökkévalósággal.

Ács Károly a fordításban ezúttal igésít, nem vállalkozik a sűrített, kihagyásos, nominális szerkezet visszaadására, megoldása azonban még belső rímet is hoz, a kimaradt *szent* jelzőt pedig a következő sorba utalja, természetesen nem független ez a rímalkotási kényszertől.

U srcu slomljen, zbunjen u glavi,
spomen je njezin sveti mi hram.
Tad mi se ona odonud javi,

Összetört szívvel, zavaros fejjel
emlékét bújom: a templomom.
És egyszerre csak elém lép – szent jel! –

A szerelem ideális, égi volta az eredetiben egy pillanatra sem kétséges, a földi tündér égivé válik, körülötte minden mennyei köntöst ölt, Ácsnál nem annyira a földitől való elkülönbözödésről, inkább a földi újrateremtéséről, sokszorozásáról beszélhetünk.

Navek su sa njom pojave nove,
zemnih milina nebeski kroj

Égi mintára újrateremtik
sokszorozván a földi gyönyört.

A testiség, nemiség hangsúlyosabbá válása feltétlenül jelzi, hogy 20. századi költő fordít, magának a *test* fogalmának a beépítése mellett (*S marcangolt testem magához vonja*) a zárórészben az érzéki jelleget támogatja az *öl*

kétszeri említése: *árva ölemnek kéjteli hely, szűz ölére lel* az eredetiben lévő *zagrljaj* (*ölelés*) kifejezéssel szemben. Az eredetiből nem csupán a *test* hiányzik, de a *kéj*re sincs utalás. Noha a szüzesség a tisztaság megtestesítője, a Kostić-vers erről sem szól, az éteri boldogságban nem bír jelentéssel, Zivlak értelmezése szerint az azonossá válásban itt afféle nembeli kiegyenlítődésről, a nemiség eltűnéséről van szó (vö. ЗИВЛАК www.dkv.org.rs). Az étériséget a *menny* (*raj*) négyszeri felemlítése emeli ki. A rímhelyzet egy esetben ezt feltételezi (*zagrljaj*), de a másik háromnál ilyen érveléssel nem élhetünk. Ács fordításában a négy *memy*re csupán az egy *édeni hely* felel.

Iz ništavila u slavu slava,
iz beznjenice u raj, u raj!
U raj, u raj, u njezin zagrljaj!

S marcangolt testem magához vonja,
árva ölemnek kéjteli hely,
édeni hely, hol szűz ölére lel!

Ács itt következetes önmagához, hisz a *kéj* és az *öl* már a hatodik versszakban, a megigéződés pillanatában is felmerül: *ürömre mézet, csömörre kéjt / minden kincsét szívének, ölének*, noha az eredetiben a vágyak ilyen kivetítődése szóba sem kerül, sokkal jelképesebb a megjelenítés: *kéj* helyett *méz* (*med*) áll: *jade pa slade, čemer pa med, svu svoju dušu, sve svoje žude.*

Ha az alkotói törekvés az Erószból fakad is, a Kostić-versben a szerelem megfoghatatlan, romantikus légiességgé emelkedik, maga a kedves is égivé magasztosul, míg Ács fordításában a szerelem sok tekintetben földi képzetkörben jelenik meg, a testiségbe vetül ki, mely elsősorban a lírai énre vonatkozik, de épp az azonosulás vágyából fakadóan a kedvesre is kisugárzik.

Összefoglalás helyett: Metaforák cserebomlása

Kosztolányi novellahőse, Gallus, a fordító rendszeresen eltulajdonít valamit a fordított művek hőseitől, önkényesen kurtítja az alkotásokat, Ács Károly ezzel ellentétben igyekszik betartani a formai és tartalmi követelményeket, a vers-, a strófa- és rímszerkezetet. Persze ő is elvesz és hozzátesz, alkot. Megilleti ez a jog, hisz szét kell szedni, és újra fel kell építeni egy épületet, egy templomot, egy verset, egy templomhoz kötődő verset, egy templomverset, egy verstemplomot.

A dolog természetéhez tartozik, hogy a fordító nyelvileg, irodalmilag meghatározott közegből, korszakból származik, a fordított versre és szerzőjére is elmondható ez. A különbözőségek ellenére van egy igény, mely

nyomán elkészül a fordítás, mely esetleg nem egyszeri, mint maga a vers, melyet valaki más megismételhet, valahogy a fordítás ezért is rímel jobban a mai kor törekvéseivel.

A fordítás sok szép egyéni megoldást tartalmaz, ezeket kölcsönzi a szerzőnek, és ajándékozza nekünk az elhallgatottakért cserébe. Az ötödik versszakban a pacsirtaénekhez kötődő hasonlat (*ko pesma slavlja u zorin svit*) a fordításban elmarad, kárpótlásul azonban *megzendül a menny*. A *sötét éj* (*iz crnog mraka*) helyett a fordításban metaforikus alak áll: *kélt gyönyörűen az éjből, a vakból*. A magyar irodalom sok klasszikusának példája és mindennapi kifejezéseink is feltételezik ezt a választást: pl. „*A korcsmára űl vak éj*" (Csokonai Vitéz Mihály), „*Borúsan néz be a vak éj*" (Vörösmarty), „*Álomtalan, vak éjeken*" (Juhász Gyula), „*Vak volt a hajnal*" (Tóth Árpád).

Némely sorok ugyancsak a nyelvi-irodalmi hagyományhoz kötődő okok miatt nyernek az eredetitől teljesen eltérő fordítást. Ács Károlynak a tízszótagos verssor (epikus tízes – deseterac) követelményeit is be kellett tartania, a rímeléshez is igazodnia kellett, ám arra már nem vállalkozhatott, hogy a versbe a *sárgá*hoz kötődő fogalmat illesszen, mert nyilvánvaló, hogy a befogadó asszociációs rendszerében a *sárga irigység* sejlene fel, ami viszont a vers patetikus hangnemébe nem illene bele, így önkényes megoldáshoz folyamodott.

sve je to davno pep'o i pra',
na ugod živu pakosti žute,
Santa Maria della Salute.

markomban marék por a remény;
nem tudtam élni így se, meg úgy se,
Santa Maria della Salute.

Elcsépelt megállapítás, hogy a fordítás értelmezés (és önértelmezés), öntudatlanul is az. Egy álombeli, mennybeli nászról esik szó a versben, a szerző helyett, aki ezt nem mondja ki, megteszi a fordító, az eredetiben is szereplő *férj és feleség* mellett a *nász* és a *jegyes* is bekerül a fordításba, s talán nem túlzunk, hogy a vers minősítése is. Egy párhuzam révén szemléltethetjük ezt.

A VERS = TERMÉS (verstermés) a közismert gondolati metaforák közé tartozik, esetünkben a forrásnyelvi szöveg a *találkozások* örök, a fordítás a *nász drága nyomá*nak nevezi a verseket, a szerelem gyermekeinek (VERS = TERMÉS/GYERMEK).

A naša deca pesme su moje,
tih sastanaka večiti trag;

És gyermekeink a költemények,
e különös nász drága nyoma;

A mennyhez kötődő metaforák közé sorolja be a fordítás a verset, mintegy értékelésként, amire a fordítás során jött rá, hogy ez a vers (a vers általában) a menny maga: Hisz Kostić a vers újdonságát hangsúlyozza csak, míg Ács (talán úgy is értelmezhetjük) a mennyel azonosítja: A korábban felállított A SZÉPSÉG = KEDVES = TEMPLOM azonosításhoz hozzátehetjük a fordítás nyomán: a SZÉPSÉG = VERS = MENNY. A metaforák cserebomlására kerül sor, metaforát cserélt, bontott ki a fordító, mintegy a maga csodálatát is beépítve a versbe. (A lentebbi példában Ács leggyakrabban alkalmazott fordítói megoldására figyelhetünk fel, a névszósításra, mely egyben a metaforaalkotás eszköze is.)

to se ne piše, to se ne poje,
samo što dušom probije zrak.
To razumemo samo nas dvoje,
to je i raju prinovak drag,

toll ezt nem írja, nem mondja ének
lélek és lélek közt száll csak tova
Gyönyörű titka kettőnk szívének,
mennyei lény, tán a menny maga.

Az elemzés korábbi megállapításai szerint a halál ad lehetőséget a boldogság, a menny megvalósulására, a fordítás mintegy a verset nevezi meg a mennynek, tehát maga a vers(írás, -fordítás) a boldogság, persze akár a megénekelt szerelem, ambivalens érzésekkel teli harc is. Harc olyan értelemben is, hogy a szerző maszkját igyekszik-e felvenni a fordító, vagy kibújik e mögül (vö. ORCSIK 2007). S vajon melyik az üdvös? Az összevető számára pedig marad a szellemi öröm és kihívás, a vélt vagy valós ekvivalencia felfedezése. A fikció játékának (amit Orcsik ugyancsak említ) nem tudja átadni magát, nem tehet úgy, mintha az eredetit olvasná, ám ez a polifonikus játék épp így élvezetes és megtermékenyítő.

Irodalom

BORGES, Jorge Luis: A metafora. http://www.inaplo.hu/nv/200112/18.html
BAHTYIN, Mihail Mihailovics (1976): A szó esztétikája. Gondolat, Bp.
BARTES, Roland (1997): Beszédtöredékek a szerelemről. Atlantisz, Bp.
KABDEBÓ Lóránt et al., szerk. (1998): A fordítás és intertextualitás alakzatai. Anonymus, Bp.
KOSANOVIĆ, Jelena (1997): Laza Kostić i estetika romantizma. Zadudžbina Andrejević, Beograd
KOSZTOLÁNYI Dezső (2002): Nyelv és lélek. Osiris Kiadó, Bp.
KÖVECSES Zoltán (2005): A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe. Typotex, Bp.
ORCSIK Roland (2007): Miloš Crnjanski Stražilovo című költeményének műfordítói teatralitása (A fiatal Domonkos István arcjátéka). Tiszatáj, 9., 91—100. Internetes kiadás: http://epa.oszk.hu/00700/00713/00193/pdf/2007_09.pdf
PRÁGAI Tamás (2010): Kivezetés a költészetből. Napkút Kiadó–Cédrus Művészeti Alapítvány, Bp.
SCHILLER Róbert: Metaforák cserebomlása.
http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/hidverok/metafor.html
СТРАЈНИЋ, Никола: Занос и смрт. Сто година од настанка песме SANTA MARIA DELLA SALUTE Лазе Костића. Златна греда. Internetes kiadás: http://www.dkv.org.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=309&Itemid=38
VINAVER, Stanislav (1963): Zanosi i prkosi Laze Kostića. Forum, Novi Sad
ЗИВЛАК, Јован: Лаза Костић: Фантазија светог помирења. Златна греда. Internetes kiadás: http://www.dkv.org.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=310&Itemid=38

"THROUGH A GLASS DARKLY" OR INTERPRETED THROUGH TRANSLATION?

The poem Santa Maria della Salute by Laza Kostić is the finest output of Serbian Romantic poetry. By means of comparing Károly Ács's translation of the poem with the original, the paper proposes conclusions concerning the feasibility of equivalence in translation and finding points of contact between the two works by drawing on the mutual treasury of poetry, and unveils those linguistic features and characteristics originating in poetic tradition which define translation as an end product.

Keywords: Romantic art, metaphor, cognitive approach, phraseology, rhetorical devices, interpretation, equivalence, tradition

Hungarológiai Közlemények 2010/4. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies 2010/4. Faculty of Philosophy, Novi Sad

ETO: 811.511.141:81'322 ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Pásztor Kicsi Mária

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
samageto@eunet.rs

A LEAD TÍPUSAI INICIÁLIS KOMMUNIKATÍV SZAKASZUK JELLEMZŐI SZERINT, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ÁGENSKIEMELŐ LEADRE*

Types of Lead according to the Characteristics of their Initial Communication Sections with Special Emphasis on the *Agent-emphasizing Lead*

A lead az informatív szövegek élén álló, tételmondatszerű rövid bevezető, mely általában egyetlen mondat keretében ad választ a hír *5 W*-vel jelölt alapkérdéseire. Kommunikatív szakaszainak tulajdonságai szerint a lead többféleképpen tipizálható. Egyik osztályozása a preverbális pozícióba kiemelt iniciális összetevő típusai alapján történhet. Eszerint beszélhetünk *szubjektumkiemelő*, *adverbiális-cirkumstanciális*, illetve *narratív* típusú leadről, mely típusokon belül további altípusok különíthetők el. A dolgozat a szubjektumkiemelő lead fajtái közül az *ágenskiemelő lead*et vizsgálja, melynek alapvető jellemzője, hogy bevezető (preverbális) szakaszában a hírben ismertetett cselekvés/történés aktív résztvevőjét, elkövetőjét emeli ki.

Kulcsszavak: informatív szövegek, hír, lead, kommunikatív szakaszok, ágenskiemelő lead

A lead típusai iniciális kommunikatív szakaszuk jellemzői szerint

Az, hogy egy informatív szöveg mennyire kelti fel az olvasó figyelmét, sokban függ éppen a szöveg indításától.

„Ezért – mint Vukovics Géza megállapítja – az információ lényegét kell adnunk a leadben, azaz bevezetőben, és csak a továbbiakban térhetünk rá a

* *A tanulmány a Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma 148026D számú projektuma keretében készült.*

többi mozzanatra. A leadet, az információ magvát jól meg kell fontolni és a legnagyobb gondossággal kell megfogalmazni. Ez a bevezető dióhéjban tartalmazza magát a hírt. Az ezt követő részt nevezhetjük az információ törzsének." (VUKOVICS, 1989; 21.)

A *lead* kidolgozásának különösen az angolszász újságírásban szenteltek mindig is nagy figyelmet. Bruce D. Itule és Douglas A. Anderson pl. nyolcféle lead-típust különböztetnek meg. Ezek: az *összefoglaló*, a *narratív*, a *kontrasztív* (v. ellenpontozó), a *staccato*, a *kommunikatív*, a *kérdő*, az *idéző*, valamint egy tartalék típusú lead, melyet a szerzők az *„egyik sem az említettek közül"*, vagy úgy is mondhatnánk, *egyéb* típusként címkéznek. Így az *összefoglaló* lead, mely általában a hagyományos tájékoztatás hírszerkesztésére jellemző, a már említett módon egy mondatban összegzi a fontos tényezőket, s ezzel vezeti be az információt; a *narratív* (v. anekdotikus) lead egy rövid történet felvázolásával vonja be az olvasót a történések sodrába; a *kontrasztív* lead a személyek és történések közötti különbségek hangsúlyozása révén – mintegy ellenpontozva azokat – teszi ugyanezt; a *staccato* lead rövid, sortűzszerű mondatokkal kelti fel az olvasó figyelmét; a *kommunikatív* lead közvetlenül (egyes/többes szám második személyben) szólítja meg az olvasót, ezáltal téve őt érdekeltté a történtek iránt; a *kérdő* lead egy vagy több kérdés feltevésével szólítja meg a közönséget; az *idéző* lead valamely ismert közéleti személy közvetlen megszólalásának érzését kelti; míg az *egyéb* típusú lead nem illeszkedik be a felsoroltak sorába, olykor lehet akár egy frappáns versstrófa is vagy egy nem szokványos nyelvi fordulat, illetve a felsorolt típusok valamilyen kombinációja, a funkciója pedig az, hogy nem szokványos voltával keltse fel az olvasók figyelmét.[1]

A vizsgálat szempontjából azonban másmilyen tipizálás tűnik célszerűbbnek. Ennek egyik szempontja *az információt közlő szubjektum aspektusa szerinti felosztás*, melynek alapján két fő csoport rajzolódik ki: a *referenciális* lead, mely a szövegalkotó aspektusából vázolja fel az információ legfontosabb körülményeit, illetve a *citatív* lead, mely valakire hivatkozva *direkt* (egyenes) vagy *indirekt* (függő) idézet révén teszi meg ugyanezt, aktiválva ezáltal a propozicionális keret és a citatív szint *inverz* perspektíváját. Előfordulhat azonban ilyen szempontból *vegyes* típusú lead is, mely az említett típusok kombinációjából keletkezik.

Ezen belül *szerkezeti szempontból* mindkét típusnak létezik *topikalizált* és *predikatív* indítású altípusa, azzal, hogy a *citatív* lead gyakrabban indít nem topikalizált predikatív szakasszal, melyet az aktuális tagolás kutatói eleinte általában *fordított* szórendű (*réma–téma* tagolású, esetleg *komplex*

[1] L.: ITULE – ANDERSON, 2001; 40–53.

rémás[2]) mondatként értelmeztek, az újságírók viszont mindig is kedveltek, mivel az igei rész előrehozása az *in medias res* érzetét kelti, és a mondanivaló sürgősségét, fontosságát sugallja, kiváltképpen, ha az üzenetet egy ismert személyiség szájába adják.

A *topikalizált* változatra viszont érvényes, hogy iniciális kommunikatív egységében (autonóm közlésében) a preverbális szakaszt az *5 W*[3] szabályának megfelelő összetevők valamelyike vezeti be. A bevezető egységet ezután követhetik topik nélküli kommunikatív egységek is, lényege azonban éppen a körülmények iniciális felvázolásában rejlik.

Az iniciális összetevő kiemelése alapján pedig ilyen szempontból beszélhetünk *ágenskiemelő* leadről, mely a *Ki?* kérdésre adott válasz aktív résztvevőjét emeli ki, illetve *experiens-* vagy *centrumkiemelő*[4] leadről, amennyiben a történések, események passzív tapasztalójáról, *elszenvedő*jéről, esetleg valamilyen *tulajdonság* vagy *állapot hordozójá*ról esik szó. Ezeket együttesen *szubjektumkiemelő* leadeknek is nevezhetjük.

A *Mikor?*, *Hol?*, *Miért?*, illetve *Hogyan?* kérdésekre adott válaszok kiemelését előnybe részesítő típust *határozói*, illetve *körülménykiemelő*, vagy más szóval *adverbiális-cirkumstanciális* leadnek is nevezhetjük, melyen belül az időpontra koncentrálót *temporális*, a helyszínt előnyben részesítőt *lokális*, míg az események elvontabb vonatkozásait, azok kiváltó okát, illetve lefolyási módját kiemelő indítást *kauzális-modális* leadnek nevezhetjük.

A fent említett esetekben pedig, mint látni fogjuk, általában topikalizált vagy mondathatározói szerepbe emelt nominális, esetleg adverbiális összetevőkkel vagy szerkezetekkel van dolgunk.

A *Mi (történt)?* kérdésre adott válasz esetében viszont, az előbbiektől eltérően, egy eléggé heterogén típussal kerülünk szembe, ahol a szövegalkotó magát az információ tárgyát képező cselekvést, történést emeli kezdő pozícióba, ezt viszont már nem teheti igei összetevő nélkül, sőt ezt gyakran fókuszos szerkezettel teszi. Ezért ez a típus csak az *5 W* szempontjából tarto-

---

[2] Vö. ELEKFI, 1986, 24; KLAUDY, 1987 43.

[3] *Who – Ki (kivel történt)?; What – Mi (mi történt)?; When – Mikor (mikor történt)?; Where – Hol (hol történt)?; Why – Miért (miért történt)?* Ezeket azonban gyakran kiegészíti az ún. *H* szempontja is: *How – Hogyan (hogyan történt)?*.

[4] Az *ágens*, az *experiens*, illetve *centrum* az ún. *thematikus* szerepek közé tartoznak, ahol a *théta* szerep „a fogalmi szerepek egy-egy osztályát jellemző grammatikai jegy, amely behatárolja a szereplőt megnevező bővítmény kifejezési lehetőségeit. Az azonos thematikus szerep alá vonható fogalmi szerepek zömében közös tartalmi jegyek is felfedezhetők, s az egyes thematikus szerepek ezekről kapták az elnevezésüket" (KIEFER, szerk. 1992: 901). Így az *ágens* (AG) a cselekvő, az *experiens* (EXP) a pszichikai folyamat átélője, míg a *centrum* (CTR) a *patiens* (PAT) és a *jellemzett* (J) fölöttes kategóriája, ahol a *patiens* a hatás, változás elszenvedője, a *jellemzett* pedig egy tulajdonság, állapot hordozója. (I. m., 902)

zik ebbe a csoportba, ugyanis leginkább nem topikalizált, hanem predikatív indítással fordul elő, és tartalmának megfelelően *eseményközpontú* vagy *narratív* típusú leadnek nevezhetjük.

Mivel az iniciális összetevő kiemelése jellemző mind a referenciális, mind pedig a citatív leadre, a konkrét példák osztályozását eszerint fogjuk elvégezni, az így kiemelt kategóriákon belül viszont elkülönítjük a referenciális, illetve citatív típust.

A szubjektumkiemelő lead

A szubjektumkiemelő lead lényege, hogy a hír iniciális szakaszában vagy az esemény aktív résztvevője (konkrét személy, társadalmi csoport, illetve intézmény) kerül a figyelem középpontjába (*ágenskiemelő lead*), vagy pedig a hír által ismertetett eseményre absztrakt módon, valamilyen pszichikai folyamat, esetleg beszédaktus révén reagáló vagy reflektáló személyre, csoportra vagy intézményre irányul a figyelem (*experienskiemelő lead*), illetve az eseményt nem aktív, cselekvő minőségben prezentálja, hanem a kényszerből végrehajtó vagy elszenvedő szubjektumra, illetve valamilyen tulajdonsághordozóra összpontosít mint az adott esemény viszonyítási pontjára (*centrumkiemelő lead*).

Ez a fajta lead így szerkezetileg legtöbbször *topikalizált* mondattal indít, melynek iniciális szakaszában gyakran többszörösen alászerkesztett *nominális szerkezet* található. Ez pedig különösen az intézménynevek és tisztségmegjelölések szerbről magyarra való fordításakor okozhat nehézséget, a forrásnyelvre jellemző vegyes minőségjelzői és birtokos szerkezetek terjengőssége miatt.

Az ágenskiemelő lead

Referenciális indítás

Referenciális indításnál, amikor a szövegalkotó aspektusából látjuk az eseményt, az ágens szerepében kiemelt szubjektum minden esetben az iniciális kommunikatív egység topikja is, és mivel ez a típusú topik megegyezik a hagyományos szintaxis grammatikai alanyával, alaptagja mindig *nominativusi* esetben fordul elő.

a) Szerkezeti szempontból, bár állhat puszta alaptagként is, gyakrabban fordul elő különféle bonyolultsági fokú, alászerkesztett szintagma formájában, még olyankor is, amikor konkrét személy az ágens. Ilyenkor ugyanis leginkább az illető személynevének és közéleti funkciójának együtteséből [*(i.), (ii.)*] áll össze a szerkezet (általában értelmezői pozícióba helyezve a címet), de állhat csak a közéleti pozíció (többnyire megkülönböztető jelzős)

megnevezéséből [*(iii.)*]. Ez utóbbi megoldás azonban lead pozícióban nem szerencsés, mert nem valószínű, hogy a szöveg befogadóinak zöme kötni tudná a közéleti szereplők személyét pontos funkciójukhoz.

(i.) **Ivica Dačić** ***belügyminiszter*** *tegnap*][***egy állófogadás keretében hívta össze*** *az ország egykori belügyminisztereit.* | **Dačić** *a meghívás indokaként*][**nem nevezett meg** *semmiféle okot.* | *Talán* ***tanácsot*** **szeretett volna** kérni *az egykori rendőrfőnököktől,* | *vagy csak* barátkozni *velük.* (CÉL20)[5]

(ii.) **Nenad Čanak,** ***a Vajdasági Szociáldemokrata Liga elnöke*** *ismét*][**síkraszállt** azért, |*hogy* Vajdaság][***köztársaság*** **legyen.** (HANGK26)[6]

(iii.) ***A szövetségi*** **kormányfőhelyettes** *az Újvidéki Mezőgazdasági Vásárt megnyitó beszédében*][***nagyobb támogatást*** **igért** *a termelőknek.* (HANGK1)

b) Konkrét személyeken kívül az ágens szerepében határozatlan nagyságú, (+*élő*) és (+*aktív*) szemantikai jeggyel rendelkező csoportok is előfordulhatnak. Ilyen esetben a *topik*ot különféle típusú és kombinációjú jelzős szerkezet bővítheti:

---

[5] Az itt felsorolt példák aszerint vannak feltüntetve, ahogyan elhangzottak vagy megjelentek. Itt csak típusaikkal foglalkozunk, s hogy ne kanyarodjunk el a témától, stílusuk vagy nyelvhelyességük megítélésével, csiszolásával ezen a helyen nem foglalkozunk. A vizsgált korpusz viszont egyfelől *nyomtatott* szövegekből áll, melyek egy részét a Magyar Szó hasábjain megjelent informatív, túlnyomórészt hírszövegek teszik ki, illetve e csoport forrásnyelvi („ős")szövegei, melyek szerb hírügynökségi jelentésekből származnak. E négy szövegcsoport közül az első pár (29-29 szöveg; 199 [**MSZ**], illetve 193 [**B**] mondategésszel) 2002/2003-ból, a második viszont (23-23 szöveg 200 [**CÉL**], illetve 188 [**FORRÁS**] mondategésszel) 2009-ből származik. Az eredeti magyar szövegek csoportjai viszont részben ugyancsak a Magyar Szóban jelentek meg (6 szöveg, 198 mondategész 2003-ban, illetve 2006-ban [**E**]), részben pedig a Hét Napban, Családi Körben és a VajdaságMA portálon (28 szöveg, 200 mondategész 2009-ben [**VAJD**]), illetve a Magyar Hírlap, Magyar Nemzet és Népszabadság internetes oldalain (18 szöveg, 200 mondategész 2009-ben [**HUN**]). Másfelől, a korpusz *hangzó* anyagát a VRT híradóiból válogatott, intonációs átírással lejegyzett szövegek képezik (29 szöveg, 206 mondategész 2002-ből, 2003-ból és 2005-ből [**HANGK**], illetve 21 szöveg, 200 mondategész 2009-ből [**HANG**]). A vizsgált korpusz tehát összesítve 206 szövegből, illetve 1784 mondategészből épül fel.

[6] Jelmagyarázat: | : a kommunikatív egységek határa; ||: kommunikatív szakaszhatár; **kétszeres aláhúzás és félkövér betűk**: predikátum; **egyszeres aláhúzás és félkövér betűk**: topik; ***félkövér dőlt betűk***: valamelyik kiemelt szerepű tag jelzős szerkezete; ***félkövér dőlt betűk kétszer aláhúzva***: fókusz; ***félkövér dőlt betűk egyszer aláhúzva***: egyéb operátorok, ¦ a hagyományos mondategységhatár jelölője a kommunikatív egység határán belül; egyszerű, normál szedés: referens link (tartalomváró szó vagy szerkezet) a függő szint felé.

– pl. tisztán minőségjelzőkből álló szerkezet:

(iv.) ***Egy jugoszláv hegymászó*** **expedíció**][**meghódította** *Dél-Amerika legmagasabb csúcsát, az Aconcaguát. (6960 m.)* | *A* **vállalkozásban**][*az* ***újvidéki Lia és Borislav Stanković, Ankica és Dragan Malinović,*** *valamint* ***Milan Breberina*** **vett részt**. | **Január 13-án**][**indultak** | *és a* ***nyugati és a déli félteke legmagasabb*** **csúcsát**][***január 27-én*** **érték el**. (MSZ29)

– illetve birtokos jelzős variánsok:

(v.) ***A szerbiai parlament képviselőinek egy*** **csoportja** *tegnap a Föld napja alkalmából a belgrádi Tašmajdan parkban*][**elültetett** *öt cédrusfát.* | *Az* **akciót**][***a környezetvédelmi parlamenti bizottság*** **szervezte**, | *és a* **felhívásnak**][***a Szerbiai Képviselőház minden képviselői csoportja*** **eleget tett**, *a Szerb Radikális Párt kivételével.* (MSZ5)

(vi.) ***A polgárok hatvan*** **százaléka**][**támogatná** *a Szerbia önállósulásáról szóló referendum meghirdetését.* (HANGK4)

(vii.) ***A rendőrség*** **dolgozói**][***bűnvádi feljelentést*** **tesznek** az ellen a kátyi asszonyellen, ¦*akinek a* kutyája *vasárnap*][megharapott *egy négy éves kisfiút.* (CÉL17)

– s bár a korpusz szövegcsoportjaiban konkrétan nem fordult elő ilyen példa, mennyiségjelzős, sőt bonyolultabb, igeneves jelzős szerkezet is elképzelhető, pl.: „*Egy* **öt főből álló** *jugoszláv hegymászó* expedíció..." formájában.

c) Az ágens szerepét azonban intézmények, állami szervek, pártok, a polgárok különféle csoportjai stb. is betölthetik, különféle bonyolultsági fokú köznévi és tulajdonnévi szerkezeteket emelve iniciális pozícióba:

– pl. *-i* képzős viszonyító melléknévi jelző és köznévi alaptag szerkezetét:

(viii.) ***Az óbecsei*** **rendőrség**][***szombaton*** **tartóztatta le** *a péterrévei K. Zsoltot,* | *a* **fiatalember**][***előző nap*** **akarta** *megölni az ugyancsak pecellói K. Jánost.* | *A rendőrségi közlemény szerint* ***a 22 éves*** **K. Zsolt** *egy kapa élével többször*][**fejbe ütötte** *az 1985-ös születésű* K. Jánost, ¦akit *a támadás után*][*súlyos sérülésekkel* szállítottak *az újvidéki kórházba.* (CÉL17)

(ix.) ***A kikindai*** **rendőrség**][**letartóztatta** ***és bűnvádi feljelentést*** **tett** *az 1957-ben született Draginja Jovanović és az 1968-ban született Kosta Jovanović kikindai lakosok ellen annak alapos gyanújával,* ¦*hogy több minősített lopást követtek el néhány személy kárára Kikinda község területén.* (MSZ21)

(x.) *A zentai* **rendőrség**][***bűnvádi feljelentést*** **tett** *az 1986-ban született R. S. zentai kiskorú ellen* annak alapos gyanújával, ¦ *hogy minősített lopást* követett el *a zentai Antonović Józsi kárára.* (MSZ22)

(xi.) ***A szerbiai*** **parlament** *tegnap*][**folytatta** *az elvi vitát az általános és a középiskoláról szóló törvény módosításáról és kiegészítéséről.* | *Az* **ülést** *14 órakor*][**félbeszakították**, | *a* **képviselők**][***szünetre*** **mentek**. | **Gašo Knežević** ***oktatási miniszter*** *az ülés délelőtti részében*][***a parlament képviselőihez*** **fordult**, | *és* **kifejtette**, ¦ *hogy törvénymódosítási javaslat* vezéreszméje][*„a három D-ért – a decentralizásért, a depolitizálásért és az oktatási rendszer demokratizálásáért – folytatott harc* volt.*"* (MSZ2)

(xii.) ***A szerbiai*** **parlament** *tegnap*][**nem fogadta el** *a Szociáldemokrata Párt képviselőinek módosítási javaslatát a hitoktatás fakultatív tantárgyként való bevezetésére vonatkozóan,* | *így az általános és középiskolák diákjai számára* ***ez a*** **tantárgy** *továbra is*][***választott tantárgy*** **lesz**. | *Ha az általános és középiskolákról szóló törvény módosítását és* kiegészítését *a parlament*][elfogadja, ¦ akkor *a* **diákok** *választott tantárgyként*][*a* ***polgári nevelést*** *vagy a* ***hitoktatást*** **választhatják.** (MSZ9)

(xiii.) ***A szerbiai*** ***parlament*** *tegnapi nyolcadik rendkívüli ülésének*][***csak a napirendjét*** **fogadta el**, | *ezért* ***hétfőn*** **kezdődik meg** *az érdemi vita a köztársaság idei költségvetésének átértékeléséről.* (HANGK25)

(xiv.) ***A szerbiai*** **kormány** *holnapra*][***gyásznapot*** **hirdetett** *az Egyiptomban történt halálos kimenetelű buszbaleset miatt.* (HANG10)

– illetve különböző *-i* képzős tulajdonnévi alakulatokat (intézményneveket):

(xv.) ***A Vajdasági Végrehajtó*** **Tanács**][**támogatja** *a búzatermelők követeléseit.* | ***Közös*** **küldöttségük**][***holnap után*** **tárgyal** *erről Ivana Dulić Marković, szerbiai mezőgazdasági miniszterrel.* | ***A tartományi*** **kormány**][**javasolja** *a köztársaságinak,* ¦*hogy a módosított költségvetésből* egészítsék ki *a búzaárat,* úgy, ¦ *hogy fél kiló* kenyérliszt annyit *érjen,* ¦*mint egy kiló búza.* | *A* ***rossz idő okozta*** **kár miatt**][**nem kellene** *osztályozni a termést,* | *és* ***engedélyezni*** **kellene** *a szabad kivitelt.* | *Az* **ártámogatást** *és a* ***raktározási*** **költségeket**][***mindenkinek*** *meg* **kellene** *kapnia.* (HANGK22)

(xvi.) ***A Vajdasági Független Újságíró*** **Egyesület**][**ellenzi** *a tájékoztatási törvény módosítását,* | *és* ***reményét*** **fejezi ki**, ¦ *hogy* nem alakul ki *az elfogadásához szükséges parlamenti többség.* (HANG3)

(xvii.) ***A Köztársasági*** **Képviselőház**][***szerdán*** **kezdi meg** *kilencedik rendkívüli ülésezését,* | **hétfőn** *pedig*][*a* ***költségvetés átütemezéséről*** **tárgyal.** (HANGK29)

(xviii.) ***A Köztársasági Árutartalékok*** **Igazgatósága** *augusztus 15-éig*][**kifizeti** *az egyéni termelőknek a felvásárolt búza után járó első részletét a Fizetésforgalmi Intézet közvetítésével.* | *Az* ***első*** **részlet**][**mentesül** *az egy százalék kezelési költség fizetése alól,* | *a* ***második*** *és* ***harmadik*** **részletet**][*a* ***postai takarékpénztárban*** **fizetik ki,** | **az összeget**][***takarékkönyvre*** **utalják át.** (MSZ14)

(xix.) ***Az Igazságügyi*** **Minisztérium**][**azzal** ***a kérelemmel*** **fordult** *Olaszországhoz,* ¦ *hogy az ottani* hatóságok][szolgáltassák ki *Szerbiának a háborús bűnösnek nyilvánított Muharem Gashit.* | *A* ***Koszovói Felszabadító Hadsereg egykori*** **tagját**][*a* ***múlt szombaton*** **tartóztatta le** *az olasz rendőrség.* | *Gashi kézrekerítésére* **Szerbia**][***közöző levelet*** **bocsátott ki.** | *A* **férfit**][***kosovói szerbek megkínzásával*** *és* ***legyilkolásával*** **vádolják.** (HANG14)

– előfordulhat azonban összetett tulajdonnévi és értelmezői szerkezet kombinációja is:

(xx.) ***A Szerbiai Polgári*** **Szövetség**, ***a hatalmi SZDE koalíció egyik tagpártja*** *tegnap*][**követelte** *a hatóságoktól,* ¦*hogy haladéktalanul* állapítsák meg *a tényeket a Szerbiában talált tömegsírokban talált holttestekkel kapcsolatban,* ¦ *és* erről][tegyenek *hivatalos jelentést,* ¦állapítsák meg *a felelősséget,* ¦ *és* indítsanak *eljárást a bűnösök ellen.* (MSZ6)

– illetve birtokos szerkezet:

(xxi.) ***Az ország újságíró*** **szervezetei**][***igencsak eltérő véleménnyel*** **nyilatkoztak** *a hétvége folyamán a tájékoztatási törvénytervezetről.* | *A Szerbiai Újságírók Egyesülete (UNS) szerint* ***a szóban forgó*** **törvényjavaslat**][**korlátozná** *a média és a kritikus gondolkodás kinyilvánításának szabadságát.* | *A* ***Szerbiai Újságírók Független*** **Egyesülete (NUNS)** *viszont*][***egészen más hangnemben*** **minősítette** *a törvényjavaslatot,* | *szerintük* ***ez a*** **jogszabályozás**][***rendet*** *és* ***felelősséget*** **teremtene** *a médiumok munkájában.* (CÉL3)

– sőt halmozott puszta alanyi alaptagok, valamint szerkezetek iniciális pozícióba helyezése is:

(xxii.) **Szerbia** és a **Világbank** *tegnap*][***388 millió dolláros hitelről szóló megállapodást*** **írtak alá** *a Szerbián keresztül haladó Tízes közlekedési folyosó (Tízes korridor) kiépítésére.* (CÉL6)

(xxiii.) ***A tartományi Végrehajtó*** **Tanács** *és a* ***DDOR Novi Sad*** **biztosító** *tegnap*][***668 100 Metals Bank részvényt*** **vásároltak fel**, | *és* **ily módon**][***3,78 milliárd dinárral*** **tőkésítették fel** *a pénzintézetet.* (CÉL12)

A szerkezetes alanyi topikhalmozás azonban kommunikatív szempontból nemigen mondható szerencsésnek, mivel a preverbális szakasz tömbökre osztása és túlzott elnyújtása a visszacsatolás szempontjából zavaró lehet a rövidtávú memória számára, különösen ha – a *(xxiii.)* példához hasonlóan – a predikátumot még egyéb határozók is megelőzik, sőt még a fókuszpozícióba is szerkezetes főnév kerül.

1.2. Citatív indítás

A citatív lead lényege, hogy a szövegalkotó nem a saját aspektusából, hanem valakire hivatkozva vázolja fel az információ legfontosabb körülményeit, s így az ő véleménye látszólag a háttérbe kerül.

A citatív jellegű mondatoknak két alaptípusát különíthetjük el: az *egyenes* vagy *direkt* idézeteket, és a *függő* vagy *indirekt* idézeteket, melyekből lényegében az idézés műveletétől a mára már önállósult *függő beszéd*[7] is kialakult.

a) Az ágens iniciális kiemelése a függő idézetekben lényegében ugyanúgy történik, és ugyanazokban a szerkezeti típusokban fordul elő, mint a referenciális indításnál. A lead indítása ugyanis itt is a szövegalkotó aspektusából történik. Alapvető különbség azonban, hogy míg a referenciális indításnál elegendő volt, hogy az ágens szerepében (+*élő*) és (+*aktív*) jeggyel rendelkezzen a kiemelt szubjektum, addig citatív kiemelésnél feltétlenül szükséges, hogy *beszéd révén tudjon kommunikálni*, ennek a leadnek a lényege ugyanis éppen a valaki által *mondottak* idézése. Így ennél a típusnál gyakoribb a *konkrét személyek* kiemelése:

(xxiv.) **Ljubomir Mihajlović**, ***a Kereskedelmi Bank elnöke*** *tegnap*][**bejelentette**, ¦ *hogy ez a* bank][*Master, Maestro és Visa hitelkártyákat* ad ki. (MSZ3)

(xxv.) **Dragor Hiber**, ***az alkotmányos alapokmányt kidolgozó albizottság tagja***][**közölte**, ¦ *hogy az alkotmánybizottság hétfői, augusztus 12-ei plenáris ülésének központi* témája][*az* lesz, ¦ *hogy a* bizottság][*hogyan* folytatja *munkáját.* (MSZ13)

[7] A függő mondatok kapcsán l.: HADROVICS 1969.

(xxvi.) **Richard Zink**, ***az Európai Újjáépítési Ügynökség belgrádi irodájának főnöke*** *tegnap*][**bejelentette**, ¦ *hogy május* végén][megnyitják *a pályázatot a Nikola Tesla Hőerőmű harmadik blokkja felújítási munkálataira.* | **Közölte**, ¦ *hogy a munkálatokra az* ügynökség][*40-50 millió eurót* folyósít | *A* **munkálatok**][***júniusban*** **kezdődnek**. (MSZ10)

(xxvii.) **Charles Weber**, ***a gračanicai rendőrállomás főnöke*** *tegnap*][**közölte**, ¦ *hogy* magától kelt ki az a kender, ¦ melyet *augusztus 7-én*][*a rendőrök* fedeztek fel *a gračanicai kolostor farmján.* (MSZ19)

(xxviii.) **Mlađan Dinkić**, ***a Jugoszláv Nemzeti Bank kormányzója***][**kijelentette**, ¦ Szerbiában][ki fogják hirdetni *a rendkívüli parlamenti választásokat.* | ***A jagodinai Palma plus televíziónak csütörtökön adott*** **interjújában**][**hozzáfűzte**, ¦ *„választások*][*lesznek, függetlenül* attól, ¦ *hogy az elnökválasztás második* fordulójában][*Labus vagy Koštunica* győz-e.*"* (MSZ23)

(xxix.) **Mujo Muković**, ***a Sandžaki Demokrata Párt alelnöke***][**cáfolta** *egyes médiumok* állítását, ¦ *miszerint* pártja][csatlakozott *az SZDE-ből kialakult bármelyik tömbhöz.* | **Vuković** *sajtóértekezleten*][**kifejtette**, ¦ pártja számára][*az* a fontos, ¦ *hogy* olyan *pártokkal* kerüljön *koalícióba,* ¦ amelyek][*előre* haladnak, | *és* **pontosította**, ¦ *hogy a párt* főbizottsága][„megvitatja *az* ajánlatot, ¦ *hogy* csatlakozzon *a demokratikus pártok úgynevezett harmadik tömbjéhez."* (MSZ24)

(xxx.) **Vojislav Šešelj**, ***a Szerb Radikális Párt vezetője*** *tegnap*][**kijelentette**, ¦ megkísérelték *elrablását* azzal a céllal, ¦ *hogy a hágai bíróságnak* adják ki ¦*és hogy a többi vádlott* letartóztatására ¦*Belgrádba* érkezett *a brit SAS katonai elitcsapatok több ügynöke.* (MSZ27)

(xxxi.) **Javier Solana**, ***az Európai Unió fő képviselője,***][***úgy*** **nyilatkozott**, ¦ *hogy a* Tizenötök][nem lehetnek elégedettek *a hivatalos Belgrád és a Hágai Törvényszék együttműködésével.* | **Jugoszláviának**][***sokkal hatékonyabbnak*** **kell** *bizonyulnia.* (HANGK8)

(xxxii.) **Momčilo Grubač**, ***a Szövetségi Alkotmánybíróság elnöke***][***úgy*** **nyilatkozott**, ¦ *hogy az ellene indított lejáratási* kampánynak][*az* volt *a célja,* ¦*hogy* aláássa *a bíróságnak a Szerbiai Demokrata párt vitatott mandátumaival kapcsolatos döntését.* (HANGK10)

(xxxiii.) **Momčilo Grubač**, ***a Szövetségi Alkotmánybgíróság elnöke***] [**kijelentette**, ¦ *hogy az ellene irányuló rágalomhadjáratnak*] [*pokoli célja* volt. (HANGK15)

(xxxiv.) **Vojislav Šešelj**, ***a Szerb Radikális Párt vezetője***, *ma* sajtótájékoztatót][**tartott**, ¦melyen][*azt* **nyilatkozta**,][*hogy tegnap* este][*kísérlet* történt *az elrablására,* azzal a céllal, ¦*hogy Hágába* szállítsák. | **Állítása szerint** *a hágai vádlottak* letartóztatására][*a brit SAS elit egység tagjai* utaztak *Belgrádba.* | **Šešelj szavai szerint** *tegnap* este][*nagyobb számú civil ruhás rendőr* volt *a háza közelében,* ¦elrablására *azonban*][nem került sor, ¦*mert a* házat][*pártjának tagjai* biztosították.. (HANGK21)

(xxxv.) **Mike Edvards**, ***a Vranjei Dohánygyár vezérigazgatója***][**bejelentette**, ¦ *hogy a veszteségek, valamint a piachoz való alkalmazkodás miatt* 166 dolgozónak][kénytelenek voltak *felmondani,* ¦*további harminchét* dolgozó *pedig*][jelezte, ¦ *hogy* végkielégítés ellenében][kész lenne *távozni a gyárból.* (CÉL15)

(xxxvi.) **Ivica Dačić** ***belügyminiszter*** *tegnap*][**kijelentette**, ¦ *hogy arra* szólította fel *Preševo és Bujanovac polgármestereit,* ¦*hogy* működjenek együtt *a bűnözés és terrorizmus elleni harcban Dél-Szerbia területén,* ¦*ami értékelése*][*mindkét község közös* érdeke. (CÉL16)

(xxxvii.) **Žarko Obradović** ***oktatásügyi miniszter*** *ma*][***úgy* értékelte**, ¦*hogy az általános és középiskolákban foglalkoztatott tanárok számának* csökkentése][*stratégiai fontosságú* kérdés. (HANG5)

(xxxviii.) **Radovan Jelašić**, ***a Szerbiai Nemzeti Bank kormányzója*** *tegnap*][**kijelentette**, ¦*az infláció* mértéke *Szerbiában*][meghaladja *a kívánatosat,* ¦ ez *viszont*][*kedvezőtlenül* hat ki *a referens kamatlábra.* (CÉL2)

Mint láthatjuk, a fenti példák mindegyikére az a kétszakaszos alapséma érvényes, melynél a *propozicionális szakasz* általában egy *identifikációs* (azonosító) elemből áll (mely a fenti példákban az idézett személy nevét és közéleti funkcióját tartalmazza), valamint a *link*ből (melynek funkcióját a fenti példákban a *mondásigék* töltik be), s ahol esetenként ehhez a két komponenshez egy *adverbiális* elem vagy szakasz is társul (mely leginkább az aktuális nyilatkozat elhangzásának *helyét* és/vagy *idejét*, időnként pedig egyéb körülményét is meghatározhatja). Az ezt követő rész pedig *a megnyilatkozás kijelentéstartalmát jelölő szakasz*, mely a megnyilatkozás voltaképpeni információját hordozza.

Ennél a típusnál ritkább eset, hogy *intézménynév* álljon iniciális helyzetben, inkább az intézményhez valamilyen minőségben kötődő (tisztségviselő vagy szóvivő) személyre (vagy személyekre) hivatkoznak, még ha az illető nevét nem is említik konkrétan:

(xxxix.) ***Az Ellenállás Népi*** **Mozgalom** *tegnap*][***arra*** **szólított fel** *minden szerbiai polgárt,* ¦*hogy* vegyen részt *az elnökválasztás második menetében.* (MSZ25)

(xl.) *Szintén* ***a Jugoszláv Kabinet*** **alelnöke**][**mondta** azt, ¦*hogy túl nagy jelentőséget* tulajdonítanak *a Karadžić és Mladić kiadatására, illetve az amerikai segélyezésre vonatkozó washingtoni megnyilatkozásoknak.* (HANGK1)

(xli.) ***A Szerbiai Független Újságírók Egyesületének*** **képviselői** *tegnap*][**bejelentették**, ¦*hamarosan*][megkezdik *az általános újságírókódex kidolgozását* | *és* **megismételték** *követelésüket a médiatörvény, továbbá az átvilágításról szóló törvény elfogadására vonatkozóan.* (MSZ8)

(xlii.) ***Az újvidéki rendőrség*** **nyomozói** *pénteken sajtótájékoztató keretében*][**közölték**, ¦ *hogy* lefülelték *és* letartóztatták azt a rablóbandát, ¦ amely *2008. második felében és az idén*][*szerbiai postákat* fosztogatott. | *Négy 34 és 56 év közötti boszniai* ***férfit*** **tartóztattak le**, | **ők**][***újvidéki, csurogi, petrőci, nádaljai, járeki, és még tucatnyi falusi*** *kispostát* **raboltak ki**. (CÉL17)

Akárcsak a referenciális lead esetében, itt sem szerencsés, ha az idézett személynek csak a közéleti funkcióját nevezik meg, mindamellett azonban ez gyakran előfordul, különösen a rádiós-televíziós hírösszefoglalók leadszerepű bevezetősoraiban:

(xliii.) ***A szerbiai*** **kormányfő**][**megismételte**, ¦*hogy* Belgrád][hajlandó *együttműködni az amerikai kormányzattal,* ¦*de újabb feltételek* támasztása nélkül. (HANGK1)

(xliv.) *Az* ***Új Demokrácia*** **elnöke** *és* **belügyminiszter**][**közölte**, ¦*hogy a hágai vádlistán szereplő tizenhét* személy közül][*hárman* tartózkodnak *Szerbia területén.* (HANGK1)

(xlv.) *Az* ***Interpol*** **főnöke**][**figyelmeztetett** arra, ¦*hogy* Oszama bin Laden][él, ¦ *és* szervezete, *az al-Káida*][*újabb, az eddiginél átfogóbb, összehangolt terror akcióra* készül. | *Nemcsak* Amerika, *hanem* Kanada, Nyugat-Európa, Ausztrália, *sőt* Afrika *és* Ázsia *is*][*veszélyben* van. (HANGK11)

Az indirekt citatív lead esetében azonban előfordulhatnak egyéb típusú, különböző bonyolultsági fokú nominális szerkezetek is:

(xlvi.) ***A hétszeres gyilkossággal gyanúsított 32 éves Dragan Čedić*** **anyósa** *tegnap*][**ellenezte** *a leskováci szociális gondozó szándékát,* ¦*hogy* unokáját, *Marija Kulaševićet*][*árvaházba* helyezzék

el. | **Szerinte** *a Marijáról való* gondoskodással][bízzák meg *Dragan Čedić anyját és apját.* | **Čedić** *június 28-ára virradóra*][**meggyilkolta** *feleségét, annak két lánytestvérét, sógorát és még három személyt.* | *A családi vérfürdő előtt a* **Čedić házaspár**][***válófélben*** **volt.** (MSZ16)

b) A citatív lead másik típusa *egyenes* idézeteket tartalmaz. Ennek egyik formája szerkezetét illetően alig tér el a függő idézetektől: elöl áll az idéző mondat, a nyilatkozó személy és/vagy tisztségének megjelölésével (esetenként adverbiális szakasszal is kiegészítve) és a *link* szerepét betöltő mondásige, majd ezt követi az idézet:

(xlvii.) **Snežana Malović** ***igazságügy miniszter*** *a Hágai Nemzetközi Törvényszék elnökének küldött tájékoztatójában*][**kiemelte**: ¦ *„*Adottak *a feltételei* annak, ¦*hogy a Hágában* elítéltek][*szerbiai fegyintézetekben* töltsék le *büntetésüket."* (HANG14)

Gyakrabban áll azonban az idézet (idézőjellel vagy anélkül) elöl, majd az idézet utáni (ritkábban beékelődött) pozícióban az idéző mondat.

Ennek a típusnak viszont az a jellemzője, hogy a lead elején található, ágens szerepű, nominativusi szubjektum nem azonos azzal a személlyel vagy intézménnyel, akire a szövegalkotó hivatkozik idézetében. Szerepét illetően ez az ágens az idézett személy által felvázolt esemény vagy beszédaktus *szekundáris ágense*. Az idézett szubjektum jelölője tehát itt nem iniciális pozícióban található, hanem az idézet utáni szakaszba kerül, a mondásige utáni pozícióba:

(xlviii.) **Zoran Đinđić** ***szerb kormányfő*** *tegnap*][*azt* **követelte** *Gregory Johnsontól, a délkelet-európai NATO-erők parancsnokától,* ¦ *hogy* teremtse meg *a feltételeket a jugoszláv biztonsági erők egy 1 000 fős csoportjának visszatérését Kosovóba –* | **jelentette** *a Beta.* (MSZ26)

(xlix.) **Szerbia**][***visszafordíthatatlanul*** **halad** *előre az Európai Unióval osztott közös jövő felé,* | **jelentette ki** *mai belgrádi látogatása előtt* Javier Solana, *az unió közös kül- és biztonságpolitikai főképviselője a Beta hírügynökségnek adott tegnapi nyilatkozatában.* (CÉL1)

(l.) **A nyugat**][**támogatná** *az iráni atomlétesítmények elleni izraeli légitámadást. –* | **Írja** *a londoni* Times. (HANG15)

(li.) **A kormány**][**nem hagyja**, *hogy megdráguljon az áram és a gáz,* | **közölte** *a kereskedelmi* miniszter. (HANG18)

(lii.) *„**A szerbiai** **kormány**][**nem engedi meg**,* ¦ *hogy az* év végéig] [megdráguljon *az áram, a gáz és a kommunális szolgáltatások."*

– | **jelentette ki** *Slobodan Milosavljević kereskedelmi miniszter.* (HANG19)

(liii.) ***A lengyel*** **kormány**][***több mint 100 millió dollár*** ***hitelt*** **hagyott jóvá** *Szerbiának a mezőgazdaság fejlesztésére* – | **közölte** *tegnap Kasza József szerbiai kormányfő-helyettes* kabinettje [!]. (MSZ11)

(liv.) ***A Tartományi Végrehajtó*** **Tanács**][**támogatja** *a búzatermelőknek az árra, a szubvencióra, az osztályzásra és a szabad kivitelre vonatkozó követelményeit* – | **közölte** *a Tartományi Tájékoztatási* Titkárság. (HANGK27)

(lv.) ***A Művelődési*** **Minisztérium**][„**nem mond le** *a felelősségteljes és objektív újságírás alapnormáit meghatározó elvek bevezetéséről*", | **közölték** *tegnap a* minisztériumból. (CÉL7)

(lvi.) ***„Az Európai*** **Bizottság**][***holnap*** **terjeszti be** *hivatalosan a javaslatot, hogy Szerbia kerüljön a schengeni fehér listára.*" – | **jelentette ki** *rádiónknak* Božidar Đelić *kormányfőhelyettes.* (HANG1)

(lvii.) ***A Legfelsőbb Katonai*** **Bíróság**][**elvetette** *Nebojša Pavkovićnak, a Jugoszláv Katonaság volt vezérkari főnökének fellebbezését, melyet a JSZK elnökének szolgálata megszüntetéséről szóló rendelete ellen nyújtott be,* | **közölte** Milorad Vukosav *ezredes, a bíróság elnöke.* (MSZ17)

(lviii.) ***Az Új Szerbia*** **képviselői** *a köztársasági parlamentben*][***a kormány leváltására*** **szavaznak**, *ha felmerül a bizalmi kérdés,* | **közölte** Velimir Ilić *pártvezető.* (MSZ20)

(lix.) ***Szerbia egészségügyi*** **szolgálatai**][***további tizennégy Exit-látogatónál*** **azonosították** *az új influenzavírust,* | *és ezzel a fertőzöttek száma 68-ra nőtt,* | **közölte** Tomica Milosavljević *egészségügyi miniszter.* (CÉL11)

(lx.) ***Az újvidéki Dnevnik holding lapkiadóház*** **dolgozói** *mától*][***figyelmeztető sztrájkba*** **kezdtek** *az elmaradt bérek és a ház rendezetlen anyagi helyzete miatt* – | **jelentette be** a szakszervezet. (CÉL18)

Mint láthatjuk, egyébként ennél a leadnél is ugyanolyan típusú nominális szerkezetek kerülnek iniciális pozícióba, mint az ágenskiemelés egyéb eseteinél.

Összegzés

A szubjektumkiemelő lead a leadnek azt a fajtáját képviseli, ahol a szövegalkotó a hírt meghatározó *5 W* közül a *Ki?/Mi?* kérdésre felelő összetevőt emeli ki preverbális (iniciális) pozícióba. Ezen belül az *ágens* képezi azt a szubjektumot, mely a leírt események aktív résztvevőjét, elkövetőjét jelöli. Referenciális lead esetében ez leginkább a hír tárgyát képező esemény közvetlen elkövetőjét, míg a citatív típusnál általában az idézett szubjektumot, illetve intézményt jelöli. Szerkezeti szempontból ez az összetevő lehet puszta nominativusi főnév (köznév vagy tulajdonnév), de különféle bonyolultsági fokú, nominativusi alaptagú névszói csoport is betöltheti ezt a pozíciót.

Irodalom

É. KISS Katalin (1983): A magyar mondatszerkezet generatív leírása. Nyelvtudományi Értekezések 116., Akadémiai Kiadó, Bp.

É. KISS Katalin – KIEFER Ferenc – SIPTÁR Péter (1998): Új magyar nyelvtan. Osiris Kiadó, Bp.

ELEKFI László (1986): Petőfi verseinek mondattani és formai felépítése (Különös tekintettel az aktuális mondattagolásra). Akadémiai Kiadó, Bp.

HADROVICS László (1969): A funkcionális magyar mondattan alapjai. Akadémiai Kiadó, Bp.

ITULE – ANDERSON (2001): Brus D. Itjul – Daglas A. Anderson: Pisanje vesti i izveštavanje za današnje medije. (Szerb nyelvre fordította: Spomenka Grujičić), Medija centar Beograd, Beograd (Eredeti cím: Bruce D. Itule – Douglas A. Anderson: News Writing and Reporting for Today's Media)

KESZLER Borbála, szerk. (2000): Magyar grammatika. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.

KIEFER Ferenc, szerk. (1992): Strukturális magyar nyelvtan. Mondattan. Akadémiai Kiadó, Bp.

KLAUDY Kinga (1987): Fordítás és aktuális tagolás. Nyelvtudományi Értekezések 123. Akadémiai Kiadó, Bp.

VUKOVICS Géza (1989): Sajtóműfajok = Vukovics Géza – Kalapis Zoltán: Újságírók kézikönyve. A Forum Könyvkiadó és a Magyar Szó napilap közös kiadványa, Újvidék, 9–73.

WACHA Imre (1994): A tömegtájékoztató műfajok = A korszerű retorika alapjai II. Szemimpex Kiadó, Bp., 146–216.

TYPES OF LEAD ACCORDING TO THE CHARACTERISTICS OF THEIR INITIAL COMMUNICATION SECTIONS WITH SPECIAL EMPHASIS ON THE AGENT-EMPHASIZING LEAD

The lead is a theme-sentence-kind of short introduction at the beginning of informative texts, which usually gives answers to the 5 "*W*" basic questions of the news in a single sentence. A lead can be typified in various ways according to the characteristics of its communicative sections. One way to classify it is according to the types of its initial constituents raised into preverbal position. Consequently, we can speak of subject- emphasizing, adverbial-circumstantial and narrative types of leads, and within these, of several subtypes. From among the subject-emphasizing leads the paper studies the agent-emphasizing lead, whose basic characteristic is that it places the emphasis on the active participant or doer of the action/event which was introduced in the introductory (preverbal) section of the news.

Keywords: informative texts, news, lead, communicative sections, agent-emphasizing lead

Hungarológiai Közlemények 2010/4. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies 2010/4. Faculty of Philosophy, Novi Sad

ETO: 811.511.141(497.11):81'242(=511.141)(=163.41)
ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Cseh Márta

Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
cehmarta@gmail.com

GYÓGYNÖVÉNYNEVEK SZÓJEGYZÉKE

(szak- és népnyelvi adatokkal)[1*]

Glossary of Medicinal Plants Names (including technical and dialectal terms)

A közlemény tartalmazza mindazon gyógyhatású növények magyar és szerb (szakmai és esetenként köz- és népnyelvi) nevét, amelyeket a farmakológia számon tart. A terminus jellegű – tehát szaknyelvi – adatokat a jegyzék grafikai megoldásokkal szétválasztja egymástól: a magyar terminusok félkövér betűs címszók, szerb szaknyelvi megfelelőiket pedig csillag jel (*) választja el a népnyelvi adatoktól.
A jegyzékbe csak kivételesen vettünk föl olyan növényneveket, amelyeket a farmakológia nem, „csak" a népi gyógyászat ismer.

Kulcsszavak: gyógynövény, növénynév, terminológia, szakszókincs, lexikológia, botanička terminologija

Az itt következő szójegyzék népnyelvi adatokkal kiegészített, módosított, bővített változata a 2005-ben megjelent Gyógynövények—Lekovite biljke kisszótár anyagának.

A szerbben használatos népnyelvi megnevezések a * jel után követik a magyar gyógynövénynév hivatalos, köz- és szaknyelvi szerb megfelelőjét. Pl.: **árnika** *Arnica montana* brđanka * branka, modrice, moravka, veprovac.

A magyar népnyelvi (és köznyelvi) megnevezésformá(ka)t utaló szócikkekben találjuk, címszóként. Pl.: borsfű → **kerti csombord, téli borsfű.**

1 * *A tanulmány a Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma 148026D számú projektuma keretében készült.*

Köszönettel tartozom Horák Kornélnak a szakmai ellenőrzésben nyújtott segítségéért.

Szójegyzék

acsalapu → **közönséges acsalapu**
mérgesádáz *Aethusa cynapium* mala kukuta, divlji peršun
áfonya → **fekete áfonya, vörös áfonya**
agárkosbor *Orchis morio* kaćun, salep * vočak, volovočak, jesenji kaćunak, balučak, balušika, vranji luk, vrani luk, vranak, vranjak, gorocvet, gorov cvijet, gorocvijet, divlji krompir, kaćun obični, obični kaćun, kaćunak, kaćunica, kaćunak mirisni, kačji jezik, pasja jaja, pasja muda, pasja mudanca, podrimunak, salep kaćunak, jargovan
agávé[1] *Agave americana, Agave bisalone* agave, agava * sabur, santolina
agávé[2] → **sziszálkender**
akác *Robinia pseudo-acacia* bagrem
akácia → **katechu akácia**
áldott bárcs, áldott bogáncs → **benedekfű**
alkörmös, álkörmös *Phytolacca decandra/Phytolacca americana* vinoboja
alma → **nemes alma, vad alma**
áloé[1]**, nyugatindiai áloé** *Aloe vera/ Aloe barbadensis* aloja, aloj * rajsko drvo, salisabor
áloé[2] *Aloe ferox* aloja, aloj
alpesi erika *Erica carnea* crnjuša, zimocvet
amerikai diófa → **fekete (amerikai) diófa**
angelika → **angyalgyökér**
angol levendula → **levendula**
angol mustár → **fehér mustár**
angolperje *Lolium perene* engleski ljulj
angyalfű, angyalgyökér → **erdei angyalgyökér, orvosi angyalgyökér**
ánizs *Pimpinella anisum* anis, anason * aniz, aniž, slatki komorač, slatki kumin
anyarozs[1]**, varjúköröm** *Claviceps purpurea* tvrda ražena glavnica * ražena glavnica, ražena glavica, tvrda ražna glavnica, raženi roščić, crna raž
anyarozs[2] *Claviceps paspali* ražena glavica
apróbojtorján → **közönséges párlófű**
aprócsalán *Urtica urens* žara
apró mályva *Malva pusilla* slezovača bela
apró szulák *Convolvulus arvensis* poponac, slak * devojačka kosa, divlji lan, lan bogorodičin, planak, polanak, poponac, slačac, slačika, slakovina
aranka → **közönséges aranka**

aranyos fodorka *Asplenium trichomanes* vlasak
aranyvessző → **közönséges aranyvessző**
araroba *Andira araroba* araroba
aréka → **bétel pálma**
árnika *Arnica montana* brđanka * branka, modrice, moravka, veprovac
árpa → **négysoros árpa**
árva csalán → **apró csalán**
árvacsalán → **fehér árvacsalán, piros árvacsalán**
árvácska → **háromszínű árvácska**
atracél → **orvosi atracél**
bab → **vetemény bab**
bábakalács → **szártalan bábakalács**
babérfa *Laurus nobilis* lovorika * lovor, zelenika, lavorika, lorbar, javorika, lavor, lorber, kruščica, božikovina, bodljika
babérmeggy *Prunus laurocerasus* zeleniče, lovorvišnja, lovor-višnja
bagolyborsó *Cicer arietinum* naut
baktopp, podagrafű *Aegopodium podagraria* sedmolist, bazjan
balkáni selyemfenyő → **páncélfenyő**
balzsamka → **vízi menta**
baracklevelű keserűfű *Polygonum persicaria* mali lisac
báránypirosító *Alkanna tinctoria* alkana * rumenilo, kna, kana, crvena stežica
bárány üröm *Artemisia pontica* sitan pelen, rutvica sitna * banatski pelen, istočni pelen, rimski pelin, odsenac
barkócafa *Sorbus torminalis* brekinja
bársonyvirág *Tagetes erecta, Tagetes patula/patulus* kadifa, kadifica
bazsalikom *Ocimum basilicum* bosiljak, bosilje * bažilek, bažulek, baselak, basiljak, basilje, bašelak, bosilak, bosilek, bosilj, krupan bosiljak, bosiljak sarmaš, bosilje, vasleđen, đen, mislođin, murtela, pitomi vasligen, faslidžan, fesligen, fesliđan, feslidžan
bazsarózsa → **keleti bazsarózsa, piros bazsarózsa**
békabogyó *Actaea spicata* beli gorščanik
beléndek[1] *Hyoscyamus niger/Hyoscyamus pallidus* bunika, crna bunika, egipatska bunika * zubna trava, bun, bunovina, devesilje, jelenčica, ludača, mrkva, vojka
beléndek[2] *Hyoscyamus muticus* egipatska bunika
benedekfű *Cnicus benedictus* čkalj, blaženi čkalj, satovina, šikalina * biskupova brada, sveti ud, božja plahtica
berkenye → **kerti berkenye, lisztes berkenye, madárberkenye**
berki szellőrózsa *Anemone nemorosa* sasa bela

bétel pálma *Areca catechu* areka, betel palma
bibircses nyírfa → **közönséges (bibircses) nyírfa**
bibircsvirág → **szúnyoglábú bibircsvirág, jószagú bibircsvirág**
birsalma *Cydonia oblonga* dunja
bodza → **fekete bodza, gyalogbodza**
boglárka → **kúszó boglárka, réti boglárka, salátaboglárka, torzsika boglárka, hagymás boglárka**
bojtorján → **kis bojtorján, közönséges bojtorján, pókhálós bojtorján**
bojtorján szerbtövis *Xanthium strumarium* boca, zelena boca
bókoló gyömbérgyökér *Geum rivale* grebič
bokrétafa → **fehér vadgesztenye**
bokros zuzmó → **tölgyfazuzmó**
bolhafű *Plantago psyllium* buačak
borágófű, kerti borágó *Borago officinalis* boražina * poreč, buražina, kosmelj, krastavica, lisičina, lisotina, borač, boražđe
borbolya → **sóskaborbolya**
bordapáfrány, vénuszfodorka *Adianthum capillus veneris* vilina kosa, venerina vlas
borjúpázsit *Anthoxanthum odoratum* mirisavka
borkóró → **erdei borkóró, közönséges borkóró, sárga borkóró**
boróka → **cédrusboróka, közönséges boróka, nehézszagú boróka, vörös boróka**
borostyán → **közönséges borostyán**
boroszlán → **farkas boroszlán**
bors[1] *Piper nigrum* (crni) biber
bors[2] → **Cayenni bors**
borsfű → **kerti csombord, téli borsfű**
borsikafű → **kerti csombord**
borsó → **vetemény borsó**
borsos keserűfű *Polygonum hydropiper* lisac, ljutica
borsosmenta, borsos menta *Mentha piperita, Mentha viridis, Mentha rotundifolia* pitoma nana, gajena nana, paprena nana, ljuta nana, paprena metvica, ljuta metvica, nana pitoma * bela nana, dimljuš, nana, nane, crna nana
borsos varjúháj *Sedum acre* žednjak, jarič
borzaskata *Nigella damascena* mačkov brk, čupava kata
borzas orbáncfű *Hypericum hirsutum* pljuskavica runjava
borzas porcikafű *Herniaria hirsuta* dlakava sitnica
borzas repkény *Glechoma hirsuta* dobričica dlakava
boszorkányláb → **fehér fagyöngy**

brazil kakaófa *Paullinia cupana, Paullinia sorbilis* gvarana
bugás macskamenta *Nepeta nuda* macina trava glatka
buglyos fátyolvirág *Gypsophila paniculata* bela sapunjača, sapun-koren, saponarija * šušuljak, pastenjak, sadrenica
bujdosó mák *Papaver dubium* turčinak beli
burgonya *Solanum tuberosum* krompir * krumpir, korun, rašak
búza *Triticum aestivum, Triticum vulgare* pšenica
búzavirág → **kék búzavirág**
büdöske → **bársonyvirág**
bükk, bükkfa *Fagus silvatica* bukva
bürök → **foltos bürök**
bürök gémorr *Erodium cicutarium* živa trava * mala živa trava, iglica, kačnjak, mačak, poludnevnica, teklica, čapljan, crvene nožice, čapljina
bűzaszat *Ferula assa-foetida* asa fetida, asant
Cayenni bors *Capsicum frutescens* kajenski papar, čili
cédrusboróka *Juniperus oxycedrus* crvena kleka
céklarépa *Beta vulgaris ssp. vulgaris* var. *rubra* cvekla * cikla, blitva crvena, čukundruk, crvena repa
celler → **kerti celler**
ceyloni fahéjfa *Cinnamomum ceylonicum* cimetovo drvo
cickafark → **közönséges cickafark, mezei cickafark**
ciklámen *Cyclamen europaeum* ciklama
cina, cinaüröm *Artemisia cina* cina, citvar * trava od glista, glistajivica, glistnik, rusanija
citrom *Citrus limonum* limun
citromfű *Melissa officinalis* matičnjak * matočina, pčelina trava, čelujak, medenka, melisa, matičnik, matičnjača, pčelinja, pčelarnica, limun-trava
citrom kocsord *Peucedanum oreoselinum* siljevina, devesilje
csabaíre → **vérállítófű**
csalán → **árva csalán, nagy csalán**
csalánlevelű harangvirág *Campanula trachelium* zvončić brazdasti
csarab *Calluna vulgaris* vres
csattanó maszlag *Datura stramonium* tatula * kužnjak, bikovi, smrdljik, kravljača, smrdac
csattogó szamóca *Fragaria viridis/Fragaria collina* laške jagode, pucavica, truska, truskalica, hrustovke
cseregalagonya *Crataegus oxyacantha* glog, crveni glog * glogovka, navadni glog, beli trn, čobančica
cseresznye *Prunus avium, Cerasus avium* trešnja
cser, cserfa *Quercus cerris* cer

cserszömörce *Cotinus coggygria, Rhus cotinus* ruj * rujevina, ankiel, jesenski rog, rujika, skumpina, sumah, škotan, šmak, šomak
csicsóka *Helianthus tuberosus* morska repa, čičoka, čičovka, topinambur
csikófark, csikófarkfű *Ephedra distachya, Ephedra sinica* efedre („razne vrste roda *Ephedra*") * glus, glusač, smrdeljika
csikorgófű *Gratiola officinalis* prolevak, proljevak, gorski dubačac
csillagfürt → **sárga csillagfürt**
csillaghúr → **erdei csillaghúr**
csillagpázsit *Cynodon dactylon* zubača
csinos ezerjófű *Centaurium pulchellum* kičica
csodabogyó → **szúrós csodabogyó**
csombord → **kerti csombord**
csombor menta *Mentha pulegium* metvica, sitna nana, barska nana, sitna metvica, barska metvica
csomorika *Cicuta virosa* barska kukuta
csomós harangvirág *Campanula glomerata* zvončić gronjasti
csucsor → **ebszőlő csucsor, fekete csucsor, orvosi csucsor**
csülleng → **festő csülleng**
dalmát rovarporvirág, dalmátvirág *Chrysanthemum cinerariaefolium/ Pyrethrum cinerariaefolium* dalmatinski buhač
damaszkuszi rózsa *Rosa damascena* turska ruža
délvidéki méhfű, mecsekifű, nagyvirágú méhfű *Melittis melissphyllum* matočika
deréce veronika *Veronica beccabunga* razgon
dinnyefa, papaja *Carica papaya* papaja
diófa[1], **dió** *Juglans regia* orah * oraj, ora
diófa[2] → **fekete (amerikai) diófa**
dioszkorea *Dioscorea* fajok (*Dioscorea composita, Dioscorea floribunda, Dioscorea batata:* **kínai burgonya**, *Dioscorea sativa:* **jamszgyökér)** dioskoreja
dohány[1] *Nicotiana tabacum* duvan * dupan, duhan
dohány[2] → **kapadohány**
dudafű → **pukkantó dudafű**
dúsvirágú ökörfarkkóró *Verbascum thapsiforme, Verbascum densiflorum* divizma, volov rep * svećnjak, lopen, babljak, lučnik, beloperka, bodorka, lepušac, vučji rep
ebnyelvűfű → **közönséges ebnyelvűfű**
eb székfű *Matricaria inodora, Matricaria maritima* ssp. *inodora* rada, mali bratić

ebszőlő, ebszőlő csucsor *Solanum dulcamara* razvodnik, paskvic * razodnik, uglaslica
ebvészmag *Strychnos nux vomica, Stryhnos Ignatii* strihnos, strihnos-drvo, strihnin drvo
édesgyökér *Glycyrrhiza glabra* slatki koren, sladić * slatko drvce, slatko bilje, gličirica
édesgyökerű páfrány *Polypodium vulgare* slatka paprat, slatka korenica, slatka prot
édeskömény *Foeniculum vulgare/Foeniculum capillaceum* gajeni morač, morač * anason, divlja mirođija, komorač, kopar, mirođija krupna, morac, morača, pitomi morac, razijan, slatki aniš, slatki janež, slatki januš, slatki kopar, slatki morač
éger, égerfa → **enyves égerfa, havasi égerfa**
egértövis → **szúrós csodabogyó**
egybibés galagonya *Crataegus monogyna* beli glog * glog, glogovka, navadni glog, beli trn, medvedova hrušica
egyenes iszalag *Clematis recta* beli lom, pavitac
egyenes pimpó *Potentilla recta* petoprsnica, čelašica velika
egynyári üröm *Artemisia annua* đul, pelinđul
élesztőgomba *Saccharomyces cerevisiae* kvasac * kvasne gljivice
enyves égerfa *Alnus glutinosa* crna jova * elfa, ehla, jalša, jah, jahovina, jea, jevla, jeja, jela, jelša, jeuša, ješika, jovovina, jeošić, joškovina, crna joha, crna joša
enyves zsálya *Salvia glutinosa* medak
eper → **földi eper**
eper, eperfa → **fehér eperfa, fekete eperfa**
erdei angyalgyökér *Angelica silvestris* divlja angelika, šiviz
erdei borkóró *Thalictrum aquilegifolium* očobajka
erdei csillaghúr *Stellaria nemorum* šumska mišjakinja
erdeifenyő, erdei fenyő *Pinus silvestris* beli bor
erdei gyömbérgyökér *Geum urbanum* zečja stopa, zečja soca * grebnik, blažić, sretena, žebičnica, razvica, benedičica, blaženak, garanfilača, gariofilata, garufala, zečja noga, karamdil, končac, mitrovica
erdei gyöngyköles *Lithospermum purpureo-coeruleum* rumenak
erdei iszalag *Clematis vitalba* bela loza, pavit
erdei kakukktorma *Cardamine flexuosa* režuha
erdei kutyatej *Euphorbia amygdaloides* šumska mlečika
erdei madársóska *Oxalis acetosella* zečja soca, kiselica
erdei mályva *Malva silvestris* crni slez, slezovača, guščja trava

erdei pajzsika *Aspidium filix mas, Nephrodium filix mas, Dryopteris filix mas, Polypodium filix mas* navala
erdei pereszlény *Calamintha officinalis* gorka metvica, divlji bosiljak
erdei rózsa *Rosa arvensis* divlja ruža
erdei szamóca *Fragaria vesca* šumska jagoda * vodolješka, divlja jagoda, jagodica, jagodnjak, jagodnjača, mamica, pozemljuša, rudeča jagoda, rdeča jagoda, speljuž, troska, fragula, crvena jagoda, sunica
erdei szeder → **hamvas szeder**
erdei szélfű *Mercurialis perennis* šumski prosinac
erdei tisztesfű *Stachys silvatica* čistac crveni šumski
erika → **alpesi erika**
erőgyökér → **ginszeng**
eukaliptusz, eukaliptuszfa *Eucalyptus globulus* eukaliptus
európai sédkender *Eupatorium cannabinum* resnik, grozničica, konopljuša
európai tiszafa *Taxus baccata* tisa
ezerjófű → **csinos ezerjófű, keskenylevelű ezerjófű, kis ezerjófű, nagy ezerjófű**
ezüst hárs *Tilia tomentosa, Tilia argentea* bela lipa, srebrna lipa
ezüstös hölgymál *Hieracium pilosella* zečja loboda
fagyöngy → **fehér fagyöngy, sárga fagyöngy**
fahéj *Cinnamomum cassia/Cinnamomum vera* cimet
fakín → **fehér fagyöngy**
fakosz → **tölgyfazuzmó**
fali kányarózsa *Diplotaxis muralis* mirunka
fali kövirózsa → **házi kövirózsa**
farkasalma *Aristolochia clematitis* vučja jabuka, kokotina
farkasbogyó *Scopolia carniolica* skopolija, beli bun * optovina, mandragora
farkas boroszlán *Daphne mezereum* vučja lika
farkasfog → **subás farkasfog**
farkas kutyatej *Euphorbia cyparissias* uskolisna mlečika
farkasszőlő *Paris quadrifolia* petrov krst
fátyolvirág → **buglyos fátyolvirág**
fecskefű → **vérehulló fecskefű**
fecske tárnics *Gentiana asclepiadea* svećica, trava od žutice
fehér árvacsalán *Lamium album* mrtva kopriva bela
fehér eperfa, selyem eperfa *Morus alba* beli dud
fehéres szeder *Rubus candicans* kupina
fehér fagyöngy *Viscum album* bela imela * imela, mela, lijepak, melje, bela omela, emelje, imela bela, veska

fehér fűz *Salix alba* bela vrba
fehér here *Trifolium repens* bela detelina
fehér liliom *Lilium candidum* beli krin, ljiljan
fehér mályva → **orvosi ziliz**
fehérmustár, angol mustár *Sinapis alba* bela slačica
fehér nőszirom *Iris florentina* bela perunika, perunika mirisna
fehér nyárfa *Populus alba* bela topola
fehér peszérce, mezei pemetefű *Marrubium peregrinum* očajnica * totrljan, gorčika, bila smradačina, suseriga, susurka
fehér somkóró *Melilotus albus* ždraljevina
fehér szappangyökér → **buglyos fátyolvirág**
fehér tengerihagyma *Urginea maritima/Scilla maritima* primorski luk – beli varijetet * morski luk
fehér üröm(fű) *Artemisia absinthium* beli pelen * pelen, beli pelin, pelin beli, vermut, pelenak, gorčika, pelim, pravi pelin, čepčeg, čučeg, mlječer, svinjak, turski neven, žletenca
fehér vadgesztenye, bokrétafa *Aesculus hippocastanum* divlji kesten
fehér zászpa *Veratrum album* bela čemerika
fejes saláta *Lactuca sativa* loćika, salata
fekete áfonya *Vaccinium myrtillus, Vaccinium uliginosum* borovnica, crnoyrna borovnica * borovnjak, borovnjača
fekete (amerikai) diófa *Juglans nigra* crni orah
fekete bodza *Sambucus nigra* zova * zobika, obzova, bazga, zovika, zovin, zovina, bzovina, bozoika, boz, bozovina, baza, bazis
feketebors → **bors**
fekete csucsor *Solanum nigrum* pomoćnica
fekete eperfa *Morus nigra* crni dud
feketefenyő *Pinus nigra* crni bor
fekete földitök *Bryonia alba* debelotikva
feketegyökér → **spanyol pozdor**
feketegyűrű juharfa, tatárjuhar *Acer tataricum* žešlja
fekete kenyérpenész *Aspergillus niger* plesan
fekete kökörcsin → **magyar kökörcsin**
feketemustár, franciamustár *Brassica nigra/ Sinapis nigra* crna slačica
fekete nadálytő *Symphytum officinale* gavez * crni gavez, veliki gavez, velika sodula, voluj jezičac, vrani gavez, kilnjak, konjski rep, opašica, svatovci, crni koren, pijavica
fekete nyárfa *Populus nigra* crna topola * topola crna, jagnjed, jagnjeda, jagnjila, janj, janja
fekete peszterce *Ballota nigra* modri tetrljan

fekete ribiszke, fekete ribizli *Ribes nigrum* crna ribizla
fekete üröm *Artemisia herba* komonika, crni pelin, trlomet * divlji pelin, komotljika, umjet
fekete zászpa *Veratrum nigrum* čemerika crna
fenyő → **balkáni fenyő, feketefenyő, jegenyefenyő, lucfenyő, páfrányfenyő, törpefenyő, vörösfenyő**
festőbuzér *Rubia tinctorum* (crveni) broć * crvenac
festő csülleng *Isatis tinctoria* sač, sinj
festő rezeda *Reseda luteola* katanac, rezeda
festőrekettye, festő rekettye *Genista tinctoria* žutičica
fodorka → **aranyos fodorka**
fodormenta *Mentha spicata var. crispata/ Mentha crispa* kudrava nana, menta
fojtóska → **kerti berkenye**
fokhagyma *Allium sativum* beli luk * češnjak
foltos bürök *Conium maculatum* kukuta * dudika, glavobolja, pika, trbulja, trbuljika
foltos kontyvirág *Arum maculatum* kozlac
foltos kosbor *Orchis maculata* kaćunak pegavi * žganjček, isukrstova ruka, isusova ruka, isusova šaka, križac, križni koren, krstenica, krstova ruka, krstova šaka, krstoruka, kukavičji vez, kukavični vez, ukovično perje, šarulja
földepe → **ezerjófű**
földi eper, szamóca *Fragaria elatior/ Fragaria moschata* vrtna jagoda * kitnjača, troska, troskalica, troskva
földimogyoró *Arachis hypogaea* kikiriki, arahis * zemljani orah, podzemnica
földitök → **fekete földitök**
földitömjén → **hasznos földitömjén, nagy földitömjén**
főzeléklencse *Lens culinaris* sočivo
franciamustár → **feketemustár**
füge *Ficus carica* smokva * smokvenica, smokvina, smokovnica, smoka, figovina
füles kosbor *Orchis mascula* salep, kaćunak
fülfű → házi kövirózsa
fürtös gamandor *Teucrium botrys* crveni dubačac
füstike → **orvosi füstike**
füzény → **réti füzény, vesszős füzény**
fűz, fűzfa → **fehér fűz**
galagonya → **cseregalagonya, egybibés galagonya**

galaj → **tejoltó galaj**
galla → **gubacs**
gamandor → **fürtös gamandor, hegyi gamandor, rozmaring gamandor, sarlós gamandor, vízi gamandor**
gémorr → **bürök gémorr**
gesztenye → **fehér vadgesztenye, szelídgesztenye**
gilisztaűző varádics *Chrysanthemum vulgare, Tanacetum vulgare* vratič, povratič, povrata * materičnjak, obrtič, povrat, umanika, vratić, vratika
ginszeng, ginzeng *Panax ginseng* žen-šen, žen-šenj
gólyahír → **mocsári gólyahír**
gólyaorr → **illatos gólyaorr, nehézszagú gólyaorr, piros gólyaorr**
gombernyő *Sanicula europaea* milogled * miliče, ljecura, ličarka, zdravčica, omilen, ozdravica
göcsös görvélyfű *Scrophularia nodosa* ustupnik, šap trava
görögszéna *Trigonella foenum-graecum* kozji rog, piskavica * grčko seme, svinda, božja travica, grohotuša, grčko sijeno, jarčev rog, peskavica, pjeskavica, prosac, prosenica, proseničak, rogačići, roženjača, rožic, triplat
görvélyfű → **göcsös görvélyfű**
gránátalma, gránátalmafa *Punica granatum* nar * glavaš, granat-drvo, glanat-jabuka, devediš, zamorac, zrnata jabuka, kalina, kalinka, ljutak, ljuti šipak, ljutun, marganj, margarina, margelan, medun, mogranj, mologranj, mogranja, nara, pitomi šipak, pomagrane, puklaš, punigram, sladun, slatki šipak, šir
gubacs *Galla, Galla quercina; Galla halepensis* šišarka, hrastova šišarka, alepska šišarka, šiška, gala * babuška, gubač, šešarica, šišarica
gumós nadálytő *Symphytum tuberosum* žuti gavez
gvajakfa *Guajacum officinale, Guajacum sanctum* gvajakum, gvajakovo drvo
gyalogbodza *Sambucus ebulus* apta, burjan
gyalogfenyő → **közönséges boróka**
gyapjas gyűszűvirág *Digitalis lanata* besniče, vunasti digitalis * besnik
gyapot *Gossypium arboreum, Gossypium barbadense, Gossypium depuratum, Gossypium herbaceum, Gossypium hirsutum, Gossypium peruvianum, Gossypium religiosum* pamuk * pamučika
gyepűrózsa *Rosa canina* divlja ruža, pasja ruža * šipak, šipurak, šipkovina
gyermekláncfű → **pongyola pitypang**
gyertyánfa → **közönséges gyertyánfa**
gyimbor → **fehér fagyöngy**
gyömbér[1] *Zingiber officinalis* đumbir
gyömbér[2] → **kanadai gyömbér**

gyömbérgyökér → **bókoló gyömbérgyökér, erdei gyömbérgyökér**
gyöngyajak → **gyapjas pesztercefű, szúrós gyöngyajak**
gyöngybuckó → **fehér fagyöngy**
gyöngyköles → **erdei gyöngyköles**
gyöngyvirág → **májusi gyöngyvirág**
gyújtoványfű → **közönséges gyújtoványfű**
gyűszűvirág → **gyapjas gyűszűvirág, piros gyűszűvirág, rozsdás gyűszűvirűg, sárga gyűszűvirág**
hagyma → **fokhagyma, havasi hagyma, medvehagyma, póré hagyma, vöröshagyma**
hagymás boglárka *Ranunculus bulbosus* bulnica, jaspra debela
hajdina *Fagopyrum esculentum* heljda * hajdina, helda, elja, eljda
hamvas szeder *Rubus fruticosus, Rubus caesius* kupina * kupjena, ostruga
hanga → **hússzínű hanga**
harangláb *Aquilegia vulgaris* kandilka, popina kapica
harangvirág → **csalánlevelű harangvirág, csomós harangvirág, kánya harangvirág**
harmatfű → **kereklevelű harmatfű**
háromlevelű vidraelecke → **vidrafű**
háromszínű árvácska *Viola tricolor* dan i noć * daninoć, maćuhica, dikino oko, milovanka
hárs → **ezüsthárs, kislevelű hárs, nagylevelű hárs**
hasindító kutyatej *Euphorbia lathyris* carevac
hasznos földitömjén *Pimpinella saxifraga* bedrinac, bedrenika mala
hasznos tisztesfű *Stachys recta, Stachys officinalis/Betonica officinalis* bokvica, crna bokvica, ranilist, čistac * bokva, bosiljak beli, staračac, bukvica, bosiljak, crna bukvica, ranjenik, gujba, kiselica gospodska, osjak, poputnica, srpac, triputac, žilovac, živolak
havasi égerfa *Alnus viridis* zelena jova
havasi hagyma *Allium victorialis* laneuva
házi kövirózsa *Sempervivum tectorum* čuvarkuća * čuvakuća, čuvarnica, grlnica, grluša, grlušnik, gromovna trava, lišajevica, netres, netresak, ozluživ, pazikuća, podsiluživ, sigolist, stolist, uzludobar, uzludobra, zečji kupus, žednjak
hegyi gamandor *Teucrium montanum* dubačac mali * iva-trava, ivica, dubačac, dučac, dupčac, gorski cmilj, bijela metva
hegyi pacsirtafű *Polygala vulgaris* krestušac
hegyi pereszlény → **téli borsfű**
hegyi szilfa *Ulmus glabra* brest, brusni brest
henna *Lawsonia inermis* hena * kana, knit

here → **fehér here, korcs here, magyar here, réti here, tarlóhere**
hérics → **tavaszi hérics**
hibrid levendula → **levendula**
hídőr → **vízi hídőr**
homoki szalmagyopár *Helichrysum arenarium, Helichrysum citrinum* smilje, smilj
homoki útifű *Plantago indica* buačak
hónapos rózsa → damaszkuszi rózsa
hosszúlevelű kocsord *Peucedanum longifolium* siljevina, devesilje
hóvirág[1] *Galanthus nivalis* visibaba
hóvirág[2] → **kaukázusi hóvirág**
hölgymál → **ezüstös hölgymál**
hölgypáfrány *Athyrium filix-femina* ženska paprat * bujatka, papratka, papratljika
hunyor → **illatos hunyor, pirosló hunyor**
húsos som *Cornus mas* dren
hússzínű hanga *Erica carnea* crnjuša
ibolya → **illatos ibolya**
igazi édesgyökér → **édesgyökér**
iglice → **mezei iglice, tövises iglice**
illatos gólyaorr *Geranium macrorrhizma* zdravac, ždralica, priboj
illatos hunyor *Helleborus odorus* kukurek
illatos ibolya *Viola odorata* mirisna ljubičica, ljubičica * mirišljava ljubičica, fajgulica, modra ljubica, dišeća vijolica, fijola, babji stolček
illatos macskamenta *Nepeta cataria* gorka metvica, mačja metvica
imola → **réti imola, úti imola, vastövű imola**
indás útifű *Ajuga reptans* ivica
indás pimpó *Potentilla reptans* petoprsnica, čelašica
indiai datolyafa → **tamarindusz**
indiai kender → **kinder**
indiai maszlag → **orvosi maszlag**
indiai szenna → **szenna**
indián maszlag → **orvosi maszlag**
ínfű → **indás útifű**
ipekakuána *Cephaelis ipecacuanha/Uragoga ipecacuanha, Cephaelis acuminata/Psychotria ipecacuanha* ipekakuana
iringó → **mezei iringó**
istápfű → **közönséges aranyvessző**
istenfa *Artemisia abrotanum* božje drvce * božja metica, božja plahtica, božji drvak, brodanj, divlji ciper, drevinka, mirisni muški pelin, pelinak, pitomi ohsjenac, rutvica, srčano zelje, trava od guja, turski neven

iszalag → **egyenes iszalag, erdei iszalag**
izlandi zuzmó *Cetraria islandica* islandski lišaj, lišaj islandski, plućnjak, štitarka
izsóp → **közönséges izsóp**
jalapa, jalappa *Ipomoea operculata, Ipomoea purga, Exogonium purga, Convolvulus scammona, Ipomoea turpethum* jalapa
japánakác, japán akác *Sophora japonica* sofora, japanski bagrem * sofora japanska
japán rózsa *Rosa rugosa* japanska ruža
jegenyefenyő *Abies alba* jela
jószagú bibircsvirág *Gymnadenia odoratissima* kaćun
juhar, juharfa → **feketegyűrű juharfa, korai juharfa**
kakaó[1], kakaófa *Theobroma cacao* kakaovac
kakaó[2], kakaófa → **brazil kakaófa**
kakukkfű → **kerti kakukkfű, keskenylevelű kakukkfű**
kakukktorma → **erdei kakukktorma, keserű kakukktorma, réti kakukktorma, virágrúgó kakukktorma**
kálmos *Acorus calamus* iđirot, mirisavi šaš, temišvarka, kolmež, sivi loček * babod, baban, babji štapi, balad, vodena sabljica, vodeni božur, vodeni žuti lilijum, vodeni kmin, vodeni mačić, vodeni min, vodeni cmin, žuti ljiljan, igirot, ićirot, kalmus, kolmež, komuš, mirisava trska, mirisavi šaš, sabljar, tatarsko zelje, temišvarska šaša, šaša, široki loček
kamala, kamalafa *Mallotus philippinensis* biljka *Mallotus philippinensis*
kámfor, kámforfa *Cinnamomum camphora* kamforovac, kamforovo drvo * kamfor
kamilla → orvosi székfű
kanadai gyömbér *Hydrastis canadensis* hidrastis
kandilla *Nigella arvensis* mačkovi brkovi, crnika
kankalin → **sugár kankalin, szártalan kankalin, tavaszi kankalin**
kannamosó fű → **mezei zsurló**
kánya harangvirág *Campanula rapuncloides* zvončić veliki
kányarózsa → **fali kányarózsa, szabdalt kányarózsa**
kányazsombor *Alliaria officinalis* lukovac
kapadohány *Nicotiana rustica* krdža
kapcsos korpafű *Lycopodium clavatum* crvotočina, prečica
kapotnyak *Asarum europeum* kopitnjak, kopitnik * gorski kopitac, kačin drač, kopitnica, kopitnjačić, kopito, mastlica, menegled, tamnjanac, tamjanac, tamnjaniče, tamjaniče, oštrolista
karcsú sisakvirág *Aconitum variegatum* jedić
kardamom, kardamómum *Elettaria cardamomum* kardamom

karragén *Chondrus crispus* kudrava puljavica, hrskavača
kasszava → **mandióka**
kassziacserje → **szenna**
katáng(kóró) → **mezei katáng**
katechu akácia *Acacia catechu* katehu akacija
kaucsukfa → **brazíliai kaucsukfa**
kaukázusi hóvirág *Galanthus woronowii* visibaba
kávé, kávéfa *Coffea arabica* arapska kafa, kafa drvo, kavino drvo
kecskeruta *Galega officinalis* ždravljevina
kék búzavirág *Centaurea cyanus* različak * plavica, modar cvijet, metlica, plavviček, plavka, modrulja
kék nőszirom *Iris germanica, Iris florentina* perunika * modra perunika, perunika modra, perunika plava, nebeski cvet, zambak, bogiša, krin, krinka, mačic
kékparadicsom → **tojásgyümölcs**
kék sisakvirág *Aconitum napellus* jedić, jadić, nalep * jadika, pasja smrt
kék szamárkenyér *Echinops ruthenicus* bela sikavica, beli čkalj
kéktobozú balkánfenyő → **páncélfenyő**
keleti bazsarózsa *Paeonia tenuifolia* božur
keleti tuja *Thuja orientalis* istočna tuja
keltike → **odvas keltike**
keménylevelű rózsa *Rosa coriifolia* divlja ruža
kender *Cannabis sativa* konoplja, kudelja, indi(j)ska * kanava, konoplje, hašiš
kenderkefű → **pelyhes kenderkefű, piros kenderkefű, szőrös kenderkefű, tarka kenderkefű**
kenyérpenész → **fekete kenyérpenész**
kereklevelű harmatfű *Drosera rotundifolia* rosulja; muholovka
kereklevelű kőtörőfű *Saxifraga rotundifolia* dunjolep
kereklevelű mályva, erdei mályva, papsajtmályva *Malva neglecta, Malva silvestris, Malva vulgaris* crni slez, sitni slez * sljez, guščija trava, ćureća trava
kerek repkény *Glechoma hederacea* dobričica
kerti berkenye, fojtóska *Sorbus domestica* oskoruša
kerti celler, zeller *Apium graveolens* celer
kerti csombord, borsfű, borsikafű *Satureja hortensis* čubar * ćubrika, ćubar
kerti kakukkfű *Thymus vulgaris* timijan
kerti körömvirág *Calendula officinalis* neven * ognjac, prstenčac, prstenčica, zimorod, žutocvetka

kerti laboda *Atriplex hortensis, Atriplex hortense* pitoma loboda
kerti ruta *Ruta graveolens* sedef, sedefčić, rutvica
kerti sarkantyúka *Tropaeolum majus* dragoljub
kerti zsázsa *Lepidium sativum* krecava salata, vrtni bobotnjak
kesernyés csucsor → **ebszőlő csucsor**
keserűfű → **baracklevelű keserűfű, borsos keserűfű, kígyógyökerű keserűfű, madár keserűfű**
keserű kakukktorma *Cardamine amara* režuha
keserűlapu → **közönséges acsalapu**
keserűmandula, keserűmandula-fa *Prunus amygdalus* var. *amara/Amygdalus communis* gorki badem
keserű narancs *Citrus aurantium/Citrus aurantium* var. *amara/Citrus bigardia/Citrus vulgaris* gorka pomorandža
keserű pacsirtafű *Polygala amara* kija, krstušac
keskenylevelű kakukkfű *Thymus serpillum* majkina dušica, majčina dušica * materina dušica, maćešica, paprica, dušje, bukvica, materinka, dušička, čubra
keskenylevelű levendula → **levendula**
keskenylevelű szenna → **alexandriai szenna**
keszeg saláta *Lactuca serriola* divlja salata
kétlevelű sarkvirág *Platanthera bifolia* vimenjak
khella *Ammi visnaga* visnaga
kígyófa → **rauwolfia**
kígyógyökerű keserűfű *Polygonum bistorta* želudnjak, srčenjak * volujsko zelje, želučara, jermen, kačja trava, mali srčanik, račjak, srčanica, srčenjača, trava od srdobolje, trava od srca, štavljika
kikerics → **őszi kikerics**
kikiriki → **földimogyoró**
kínafa *Cinchona calisaya, Cinchona ledgeriana, Cinchona micrantha, Cinchona officinalis, Cinchona succirubra* kininovac, kininovo drvo, cinhona
kínai fahéj → **fahéj**
kínai rebarbara → **rebarbara**
kis bojtorján *Arctium minus* čičak crveni, mali čičak
kis ezerjófű, kisezerjófű *Centaurium umbellatum/Centaurium minus/Erythraea centaurium* kičica * gorčica, trava od groznice, kantarija crvena, ger, gorka kitica, gorko zelje, grozničavka, drago cvijeće, dupčić, zlatna žuč, jezernica, kinin, kitičica, mala semenčina, mali stozlatnik, svedre, crvena kičica, crno zelje, grozničava trava, crveni kantarion, crvena kantarina

kislevelű hárs *Tilia cordata/Tilia parvifolia/Tilia microphylla* bela lipa, sitnolista lipa * pozna lipa, zimska lipa
kis télizöld *Vinca minor* zimzelen
kocsányos tölgy *Quercus robur/Quercus pedunculata* hrast lužnjak, lužnjak hrast * dub, lužnjak, lužnik, lužnjaka, ranj
kocsánytalan tölgy *Quercus sessiliflora/Quercus petraea* kitnjak, hrast ljutik, hrast kitnjak, belohrast * bel, beli blagun, bjelorastić, belj, beljig, beljik, bjelošum, bjeljić, kitnjak, ljutik, taljig, rast, hrast-brdnjak, crni hrast
kocsord → **citrom kocsord, hosszúlevelű kocsord, sziki kocsord**
kokacserje *Erythroxylon coca* koka
kólafa *Cola acuminata, Cola vera* kola
koloncos legyezőfű *Filipendula hexapetala* suručica
komló *Humulus lupulus* hmelj
komlós lucerna *Medicago lupulina* dunjica
kondurangó *Marsdenia condurango* biljka *Marsdenia condurango*
konkoly *Agrostemma githago* kukolj
konkolyperje → **szédítő vadóc**
kontyvirág → **foltos kontyvirág, olasz kontyvirág**
kopasz porcikafű *Herniaria glabra* gola sitnica * sitnica, kilavica, briskovek, kilovnek, kilavec, prpotja trava, jarica
korai juharfa *Acer platanoides* mleč
korcs here, svéd here *Trifolium hybridum* švedska detelina
koreai ginszeng → **ginszeng**
koriander *Coriandrum sativum* korijandar * živica, korijander, koriandula, korion, paprić, paprica, čimavica
koronafürt → **tarka koronafürt**
korpafű → **kapcsos korpafű**
kosbor → **agárkosbor, vitéz kosbor**
koseper → **csattogó szamóca**
kökény *Prunus spinosa* trn, trnjina * crni trn, crna trnovina, crni trnj, trnina, trnula
kökörcsin → **magyar kökörcsin**
kömény *Carum carvi* kim * bela cemena, poljski kim
kőris → **magas kőris, viragos kőris**
körömvirág → **kerti körömvirág**
kőtörőfű → **kereklevelű kőtörőfű**
kövirózsa → **házi kövirózsa**
közönséges acsalapu *Petasites hybridus* repušina, lopuh * lopušac, lopušina, podbel vodeni, repuš, repuša, repušika, ripnjak
közönséges aggófű *Senecio vulgaris* dragušac

közönséges aranka *Cuscuta europaea* vilina kosica
közönséges aranyvessző *Solidago virga-aurea* zlatnica, čelebi grana * palica
közönséges (bibircses) nyírfa *Betula pendula/Betula verrucosa* obična breza * breza crepuša, breza obična
közönséges bojtorján *Arctium lappa/Lappa officinalis* čičak * repuh, komodiljka, repuš, repušina, ripnjak
közönséges borkóró *Thalictrum minus* kornjačina trava
közönséges boróka *Juniperus communis* kleka, venja, smreka, borovica, smrekovina, brin * crna venja, crna kleka, borovac, borovnica, čam, jela, luč, smrča, smrčka, smreč, smrekinja
közönséges borostyán *Hedera helix* bršljan * zelengora, bršten
közönséges cickafark *Achillea millefolium* hajdučka trava, hajdučica, sporiš * ajdučica, kunica, stolisnik, jalova mesečina, božje drve, divčik, jezičac, biberika, kačak, kučja trava, kunića, kunjilrep, paprac, ravanj, ravunika, rman, roman, romanika, spor
közönséges ebnyelvűfű *Cynoglossum officinale* mišinac
közönséges édeskömény → **édeskömény**
közönséges gyertyánfa *Carpinus betulus* obični grab
közönséges gyömbér → **gyömbér**[1]
közönséges gyöngyvirág → **májusi gyöngyvirág**
közönséges gyújtóványfű *Linaria vulgaris* lanilist
közönséges izsóp *Hyssopus officinalis* miloduh, izop
közönséges mogyoró → **mogyoró**[1]
közönséges nyírfa → **közönséges (bibircses) nyírfa**
közönséges pagodafa → **japánakác**
közönséges orbáncfű *Hypericum perforatum* kantarion * žuta kantarina, marina ružica, šetjanževka, krčnica, ivanovka, pljuskavica, siljena, tantur
közönséges párlófű *Agrimonia eupatoria* petrovac, turica * ranjenik, ovčiji čičak, kostolom, trava od poseke, mali čičak, agrimunka, džigeričnjak, repnik, čičak, dubačac, kravica, oskorušica, ožujak, skorušica, toričica
közönséges pásztortáska → **pásztortáska**
közönséges spárga, nyúlárnyék *Asparagus officinalis* asparagus, špargla, vilina metla
közönséges szappanfű → **orvosi szappanfű**
közönséges szemvidító *Euphrasia stricta* vidac
közönséges szurokfű → **szurokfű**
közönséges tarackbúza *Agropyron repens/Triticum repens* pirevina * galac, kalac, pir, pirika, pirovina, zubača, žitnjak
közönséges torma → **torma**
közönséges tök *Cucurbita pepo* tikva, bundeva

közönséges vasfű *Verbena officinalis* divlja vrbena * čvstac, hajdučica, kačak, ljutovnica, spor, sporiš, verbena, vrbena, železenka, željezanka
közönséges zsidócseresznye *Physalis alkekengi* ljoskavac, vučja jagoda * pogančeva trava, zmijino grožđe, mehurica
kövirózsa → **házi kövirózsa**
kövi varjúháj *Sedum rupestre* žednjak sinjasti, škripušica
Krisztus-tövis *Pauliurus spina-christi* drač
kroton, krotonfa *Croton tiglium* kroton
kukojsza → **fekete áfonya**
kukorica *Zea mays* kukuruz * kuruz, kuruza, pčenka, rumetin, urmetin, morsko žito
kuráre-folyondár *Strychos toxifera* kurare
kúszó boglárka *Ranunculus repens* novčić, puzavi ljutić
kutyabenge *Frangula alnus/Rhamnus frangula* krušina, krkovina * gašljika, krkavina, pasdrenovina, pasja leska, pasja lijeska, pasjakovina, pasje grožđe, psikovina, truslikovina, tršlika, žestika, smrdljika, krhlika, jarebika, smrdečak, smrdelj, šmrljika
kutyatej → **erdei kutyatej, farkas kutyatej, hasindító kutyatej, mocsári kutyatej, napraforgó kutyatej, tavaszi hérics**
kvasszia(fa) *Quassia amara, Picrasma excelsa* kvazijino drvo, kvasija
laboda → **kerti laboda**
lándzsás útifű *Plantago lanceolata* dugolista bokvica, muška bokvica, bokvica, žilovlak * glavor, triputac, samseg, sanseg, bukvica, ovčiji jezik, poputnica, žilovac, žilovljak
lapu → **martilapu, útifű**
leander *Nerium oleander* oleander, lijander * liander, zlolesina
leánykökörcsin *Pulsatilla vulgaris* sasa velika
legyezőfű → **koloncos legyezőfű, réti legyezőfű**
len *Linum usitatissimum* lan * keten, predivo, prten
len vadóc *Lolium remotium* plevelj
lepényfa, Krisztus-tövis *Gleditschia triacanthos* gledičija
lepkeszeg → **görögszéna**
lestyán *Levisticum officinale* lesandrina, magi-trava, selen * ljubačac, ljupčac, miloduh, milodušan, trojevac, velestica
levendula, angol levendula, hibrid levendula, valódi levendula *Lavandula (latifolia) intermedia, Lavandula angustifolia, Lavandula officinalis, Lavandula vera, Lavandula spica* var. *angustifolia, Lavandula spicata* var. *angustifolia, Lavandula alba, Lavandula burnati* lavanda, lavandula, lavandla, despik
libapimpó *Potentilla anserina* steža

libatop → **mirhafű, paraj libatop**
liliom → **fehér liliom**
lisztes berkenye, süvöltény *Sorbus aria* mukinja
lizinka → **pettyegetett lizinka**
lóbab *Vicia faba* bob
lobélia *Lobelia inflata* lobelija
lóhere → **réti here**
lómenta *Mentha longifolia, Mentha spicata* konjski bosiljak, divlja nana
lórom → **paréjlórom, réti lórom**
lósóska → **paréjlórom**
lucerna → **komlós lucerna, sárkerep lucerna, takarmány lucerna**
lucfenyő[1] *Picea abies* smrča
lucfenyő[2] → **szerb lucfenyő**
lyukaslevelű orbáncfű → **közönséges orbáncfű**
macskagyökér → **mezei macskagyökér**
macskamenta → **bugás macskamenta, illatos macskamenta**
macskatalp *Antennaria dioica* smilje, srcepuc
madárberkenye *Sorbus aucuparia* jarebika
madárkeserűfű *Polygonum aviculare* troskot
madárlép → **fehér fagyöngy**
madármályva → **parlagi mályva**
madársóska → **erdei madársóska**
magas kőris *Fraxinus excelsior* beli jasen, gorski jasen
magas útifű *Plantago altissima* buačak
maghéjnélküli tök → **stájer olajtök**
magyar fátyolvirág → **buglyos fátyolvirág**
magyar hárs → **ezüst hárs**
magyar here *Trifolium pannonicum* panonska detelina
magyar kökörcsin, fekete kökörcsin *Pulsatilla pratensis* sasa (velika)
magyar szappangyökér → **buglyos fátyolvirág**
magyar tölgyfa *Quercus farnetto* sladun
mahonia *Mahonia aquifolium* mahonija
majomkosbor *Orchis simia* kaćunak
majoránna *Majoranna hortensis/Origanum majorana* gajeni majoran
májusi gyöngyvirág *Convallaria majalis* đurđevak, đurđic * đurđev cvet, pehamber, šmarnica, biser, bokarić, latifa, pečatnik, dragomilje
májvirág *Hepatica nobilis* sasa prava
mák[1] *Papaver somniferum* (opijumski) mak
mák[2] → **bujdosó mák**
malabári kardamómum → **cardamom**

málna *Rubus idaeus* malina
mályva → **apró mályva, erdei mályva, kereklevelű mályva**
mályvarózsa *Althaea rosea* trandravilje, trandovilje
mandióka, manióka *Manihot utilissima* tapioka
mandragóra *Mandragora officinarum* mandragora
mandula, mandulafa → **keserűmandula-fa**
maranta *Maranta arundinacea* maranta
martilapu *Tussilago farfara* podbel * podbio, podbila, konjski kopitac, bjelokopitnjak, podbela
maszlag → **csattanó maszlag, metel maszlag**
matélevél *Ilex paraguariensis* mate
mecsekifű → **délvidéki méhfű**
medvehagyma *Allium ursinum* cremoš, sremuš, medveđi luk
medveszőlő *Arctostaphylos uva ursi* mečije/ medveđe grožđe * mečije grožđe, medveđe uši, medvetka, planika, opernik
meggy *Cerasus vulgaris* višnja
méhfű → **citromfű, délvidéki méhfű**
menta → **borsos menta, csombor menta, fodormenta, lómenta, mezei menta, szahalini menta, vízi menta**
méreggyilok *Cynanchum vincetoxicum* divlja paprika
metel maszlag *Datura innoxia* tatula
meténg[1]**, télizöld** *Vinca major* zimzelen
meténg[2] → **pusztai meténg**
mezei cickafark *Achillea collina/ Achillea millefolium ssp. collina* hajdučka trava, stolisnik, sporiš
mezei iglice *Ononis arvensis* gladiš, zečiji trn
mezei iringó *Eryngium campestre* kotrljan
mezei kakukkfű → **keskenylevelű kakukkfű**
mezei katáng, katángkóró *Cichorium intybus* vodopija * ženetrga, cikorija, višnjev regrad, vodoplav, golica, gologuza, divlja loćika, kažiput, konjska trava, modrica, plavocvet, plavulja, podrožnik, radić, sunčevo cveće, cigura, cinkopija, čikora, šantoga, šurlin, cevka, žićenica, žutenica, žutka
mezei macskagyökér *Valeriana officinalis/Valeriana officinalis ssp. collina/Valeriana collina* odoljen, obični odoljen, valerijana, macina trava
mezei menta *Mentha arvensis* poljska metvica
mezei pemetefű → **fehér peszérce**
mezei szarkaláb *Consolida regalis* žavornjak
mezei szil *Ulmus campestre, Ulmus campestris* brest
mezei tikszem *Anagallis arvensis* vidovčica, vidova trava
mezei zsálya *Salvia pratensis* divlja žalfija, divlja kadulja

mezei zsurló *Equisetum arvense* rastavić * poljski rastavić, preslica, prela, konjski rep, borić, borak, konjorep, barska metlica, proslica, presličica, rastavica, rastaviče, rastavka, rep, rigavica, vretenika
mirhafű, mirrha libatop *Chenopodium ambrosioides* divlji spanać
mocsári gólyahír *Caltha palustris* žutenica
mocsári kutyatej *Euphorbia palustris* barska mlečika
mocsártölgy → kocsányos tölgy
mogyoró[1] *Corylus avellana* leska
mogyoró[2] → **török mogyoró, varázsmogyoró**
molyhos ökörfarkkóró *Verbascum thapsus* divizma * jagorčac, lepuh, rep, vučji rep
molyhos tölgyfa *Quercus pubescens* medunac
molyűző *Ledum palustre* divlji ruzmarin
muskotályzsálya *Salvia sclarea* muškatna kadulja
mustár → **fehér mustár, feketemustár**
müge → **szagos müge**
nád *Phragmites communis* trska
nadálytő → **fekete nadálytő, gumós nadálytő**
nadragulya *Atropa belladonna* velebilje * bun, balan, vinika, paskovica, maslag
nagy bojtorján → **közönséges bojtorján**
nagy csalán *Urtica dioica* kopriva * žara, velika kopriva, velika pekača kopriva
nagy ezerjófű *Dictamnus albus* jasenak
nagy földitömjén *Pimpinella major* bedrinac, bedranika velika
nagylevelű hárs *Tilia platyphyllos/Tilia grandifolia/Tilia europaea/Tilia officinarum* crna lipa, krupnolista lipa
nagylevelű útifű *Plantago major* velika bokvica, ženska bokvica, širokolisna bokvica * žilovlak, glavor, triputac, bokva, bukvica, poputnica, tarpotac, tarpudac, tegavac, žilovac, žilovlak ženski, živolak, živovlak
nagyvirágú méhfű → **délvidéki méhfű**
nagy útifű → **nagylevelű útifű**
napraforgó *Helianthus annuus* suncokret
napraforgó kutyatej *Euphorbia helioscopia* sitna mlečika
narancs → **keserű narancs**
naspolya *Mespilus germanica* mušmula
négysoros árpa, takarmányárpa *Hordeum vulgare* ječam
nehézszagú boróka *Juniperus sabina* somina
nehézszagú gólyaorr *Geranium robertianum* živa trava * kačja trava, krvnica, pastirska iglica

nehézszagú ruta → kerti ruta
nemes alma *Malus domestica* jabuka
nemes pipitér *Anthemis nobilis* rimska titrica * roman, romanika, romanjika, romunika, romunka, ruman
nílusi mimóza → **mimózafa**
nőszirom → **fehér nőszirom, kék nőszirom, sárga nőszirom**
nyárfa → **fehér nyárfa, fekete nyárfa, rezgő nyárfa**
nyírfa → **közönséges (bibircses) nyírfa, szőrös nyírfa**
nyugatindiai áloé → **áloé**[1]
nyugati pikkelypáfrány *Ceterach officinarum* zlatna paprat
nyugati tuja *Thuja occidentalis* zapadna tuja
nyúlárnyék → **közönséges spárga**
nyúlhere → **réti nyúlhere**
odvas keltike *Corydalis cava* mlađa * golubija guša, mladik, mlađak, pejavac, šupaljka
olajbogyó, olajfa *Olea europaea* maslina
olasz kontyvirág *Arum italicum* italijanski kozlac
olaszperje *Lolium multiflorum* talijanski ljulj
olasz rózsa → **damaszkuszi rózsa**
orbáncfű → **borzas orbáncfű, közönséges orbáncfű**
origano → **szurokfű**
orvosi angyalgyökér *Angelica archangelica* angelika, anđeoski koren * angelica, anđeosko drvo, vrtna valenka, gozdni koren, kravogaz, siriš, anđelika, kravojac
orvosi atracél *Anchusa officinalis* volovski jezik
orvosi füstike *Fumaria officinalis* dimnjača
orvosi kakukkfű → **kerti kakukkfű**
orvosi kocsord → **sziki kocsord**
orvosi lestyán → **lestyán**
orvosi levendula → **levendula**
orvosi macskagyökér → **mezei macskagyökér**
orvosi maszlag → **csattanó maszlag**
orvosi pemetefű *Marrubium officinale/Marrubium vulgare* beli tetrljan, očajnica bela * gorčika, marulja, belušina, bijeli totrljan, jetrenjača, krkočitac, matrka, macina trava
orvosi salamonpecsét *Polygonatum officinale* pokosnica, solomonov pečat
orvosi somkóró *Melilotus officinalis* kokotac * ždraljevina, divlja detelina, nokatac, medna detelja
orvosi szappanfű *Saponaria officinalis* sapunjača, sapun-koren, saponarija * crvena sapunjača, sapun trava, sapunika, belonoga, penavac

orvosi székfű *Matricaria chamomilla* titrica, kamilica * kamomilica, kamomila, žabljak, žabnjak, raman, prstenjak, rodnjak, carev cvet, gamilica, bela rada, gorčak, jarmen, kokočinjak, kokotkinja, materičnjak, matornjak, podrumiče, prstenak, zdravić, zdraviš

orvosi szemvidító *Euphrasia rostkoviana* vidac, vidovača

orvosi tisztesfű → **hasznos tisztesfű**

orvosi tüdőfű *Pulmonaria officinalis* plućnjak * velikdanče, medunica, medunika, pljučnica

orvosi veronika *Veronica officinalis* razgon, čestoslavica

orvosi ziliz *Althaea officinalis* beli slez * veliki slez, pitomi slez, sljezovina, sliz, ajbiž

orvosi zsálya *Salvia officinalis* žalfija, kadulja * kuš, pelin, žajbelj, čistac, kaluper, crni kaloper, kalaver, nemački kaloper, pelin crnogorski, perušina, slavulja, uzani kaloper, žalvija

ökörfarkkóró → **dúsvirágú ökörfarkkóró, molyhos ökörfarkkóró, szöszös ökörfarkkóró**

ördögharaptafű *Succisa pratensis* piskavac

örménygyökér *Inula helenium* oman * beli oman, ovnak, veliki korijen, devesilje, ovlika, alant

őszibarack *Prunus persica* breskva

őszi kikerics *Colchicum autumnale* mrazovac, vočak * jesenski kaćun, kaćunica, zmijin luk, brnduša

őszi vérfű *Sanguisorba officinalis* jarčija trava * dunjica, krvara, krvokapka, krvoloka

pacsirtafű → **hegyi pacsirtafű, keserű pacsirtafű**

páfrány → **édesgyökerű páfrány, saspáfrány**

páfrányfenyő *Ginkgo biloba* ginko

palástfű *Alchemilla vulgaris* virak, gospin plašt * biserica, rosanica

pajzsika → **erdei pajzsika**

pálma → **bétel pálma**

páncélfenyő, kéktobozú balkánfenyő *Pinus heldreichii* munika, molika

pannon tárnics *Gentiana pannonica* lincura

papaja → **dinnyefa**

paprika *Capsicum annuum* ljuta paprika

papsajt mályva → **kereklevelű mályva**

paradicsom *Solanum lycopersicum* patlidžan, paradajz

paréjlórom *Rumex patientia* konjštak * štavelj, kiseljak, zelje, engleski spanać, pitoma kiselica

párhagyma → **póré hagyma**

parlagi madármályva *Lavatera thuringaca* slez beloružičasti

parlagi rózsa *Rosa gallica* galska ruža
párlófű → **közönséges párlófű**
pasztinák *Pastinaca sativa* pastrnjak, paškanat, paštrnak
pásztortáska *Capsella bursa-pastoris* tarčužak, hoću-neću
patlidzsán → **tojásgyümölcs**
pelyhes kenderkefű *Galeopsis pubescens* smrdljiva kopriva velika, urodica
pemetefű → **fehér peszérce, orvosi pemetefű**
pereszlény → **erdei pereszlény**
perjefű → **közönséges tarackbúza**
peszérce → **fehér peszérce, vízi peszérce**
peszterce → **feketc peszterce**
pesztercefű → **gyapjas pesztercefű**
petrezselyem *Petroselinum crispum/Petrselinum sativum/Petroselinum hortense* var. *sativum* peršun
pettyegetett lizinka *Lysimachia punctata* prstivak jednocvetni
pikkelypáfrány → **nyugati pikkelypáfrány**
pimpó → **egyenes pimpó, indás pimpó**
pipacs *Papaver rhoeas* bulka, turčinak * divlji mak, boliglava, crveni mak, purpelica
pipitér → **nemes pipitér**
piros árvacsalán *Lamium purpureum* mrtva kopriva
piros bazsarózsa *Paeonia officinalis* božur
piros gólyaorr *Geranium sanguineum* devojačko oko, zdravinjak, krvavac
piros gyűszűvirág *Digitalis purpurea* purpurni digitalis, crveni naprstak
piros kenderkefű *Galeopsis ladanum* smrdljiva kopriva
pirosló hunyor *Helleborus purpurascens, Helleborus viridis* kukurek
pitypang → **pongyola pitypang**
podagrafű → **baktopp**
podofillum *Podophyllum peltatum* podofilin, mandrake, divlji limun
pohánka → **hajdina**
pókhálós bojtorján *Arctium tomentosum* čičak veliki maljavi
pongyola pitypang *Taraxacum officinale* maslačak * mleč, radić, popina pogačica, gorko zelje, lederče, žoltenica, mlekača, gumno popino, milosavka, žutka, gologlavica, sindžirac, žućanica, žutenica, žutinica
porcikafű → **borzas porcikafű, kopasz porcikafű**
póré hagyma, párhagyma *Allium porrum* praziluk, praz
pórsáfrány → **vad pórsáfrány**
pozdor → **rózsás pozdor, spanyol pozdor**
pöttyös tárnics → **pettyes tárnics**

pukkanó dudafürt *Colutea arborescens* pucačica * pucalina, žuti bagren, yvečak, žuta bagra, žuta bagrema
puszpáng → **télizöld puszpáng**
pusztai meténg *Vinca herbacea* zimzelen plavičasti
ratániagyökér *Krameria triandra* ratanija
rauwolfia *Rauwolfia serpentina* rauvolfija
rebarbara *Rheum palmatum/Rheum palmatum* var. *tanguticum* reum, rebarbara * rabarbar, revnik, raved
rekettye → **festő rekettye**
repce *Brassica napus* repica
repcsén retek *Raphanus rephanistrum* divlja rotkva
repkény → **kerek repkény**
retek → **repcsén retek**
réti boglárka *Ranunculus acer* ljutić
réti füzény *Lythrum salicaria* vrbičica, vrbičica velika, vrbica * vrbnica, drenak, potočni klasić, potočnjak, ruža, čibrije, crljena iva
réti here *Trifolium pratense* crvena detelina
réti imola *Centaurea jacea* vasiljak
réti kakukkszegfű *Lychnis flos-cuculi* ušac
réti kakukktorma *Cardamine pratensis* vodeni kres
réti legyezőfű *Filipendula ulmaria* suručica * blaga jabuka, grizica, svinjurak
réti lórom *Rumex obtusifolius* konjštak, štavalj
réti nyúlhere *Anthyllis vulneraria* belodun
réti somkóró *Melilotus altissimus* ždraljevina
réti útifű *Plantago media* bokvica, srednja bokvica * žilovlak, glavor, bokva, bukvica, poputnica, žilovac, živolak
rezeda → **festő rezeda, vad rezeda**
rezgő nyárfa *Populus tremula* jasika, trepetljika
ribiszke, ribizli → **fekete ribiszke**
ricinus *Ricinus communis* ricinus, morska kudelja, krlja * arepak, velika žutenica, veliki božur, klještevina, krlj, krljež, krstova šaka, mali božurak, podlan, pratoka, raolje, ricin, čudno drvo
rizs *Oryza sativa* pirinač
római kamilla → **nemes pipitér**
rovarporvirág *Pyrethrum cinerariaefolium/Chrysanthemum cinerariaefolium* buhač, dalmatinski buhač *Chrysanthemum roseum/Pyrethrum roseum* kavkaski buhač *Pyrethrum carneum* persijski buhač *Chrysanthemum marcallii* ruski buhač
rozmaring *Rosmarinus officinalis* ruzmarin

rózsa → **damaszkuszi rózsa, erdei rózsa, gyepűrózsa, japán rózsa, keménylevelű rózsa, parlagi rózsa, százlevelű rózsa**
rózsás pozdor *Scorzonera rosea* zmijak
rozsdás gyűszűvirág *Digitalis ferruginea* besnik, pustikara
ruta → **kerti ruta**
sabadilla *Schoenocaulon officinale/ Sabadilla officinarum* sabadila
sáfrány *Crocus sativus* šafran
saláta → **fejes saláta, keszeg saláta**
salátaboglárka *Ficaria verna* zlatica, ledinjak
sárga borkóró *Thalictrum flavum* vredovac, prevoder
sárga csillagfürt *Lupinus luteus* divlja kafa
sárga fagyöngy *Loranthus europaeus* žuta imela
sárga gyűszűvirág *Digitalis ambiqua, Digitalis grandiflora* krupnocvetni naprstak
sárga nőszirom *Iris pseudacorus* barska perunika, žuta perunika
sárgarépa(gyökér) *Daucus carota* mrkva, šargarepa
sárga tárnics *Gentiana lutea* žuta lincura, krupna lincura, velika lincura, obična lincura * raven, ravenj, ravelj, pitoma čemerika, vladisavka, gencijan, goreč, gorčica, zelje od srca, licijan, lecijan, peteler, rafet, sviščak, cvić, košutina brada, srčanik, srčenik, srčenika, srčenjak, srčenjača, trava od srdobolje, raven, reven, lecijan, lincjura, sviščel, sirištara žuta, žuta sirištara, srčenica, trava od srca, sušen čemer, div-čemer, čemer, železnička bilka, lincura
sárgaviola *Cheiranthus cheiri* šeboj
sarkantyúka → **kerti sarkantúka**
sarkvirág → **kétlevelű sarkvirág, zöldesvirágú sarkvirág**
sárkerep lucerna *Medicago falcata* žuta lucerka
sarlós gamandor *Teucrium chamaedrys* podubica, dubačac, dupčac, dubac * dubčica, zubatac, mravak, penušica, stupčac, suhovrh, trava od groznice, trbušac, vrdnica
sármányvirág *Sideritis montana* čistac
sártök *Citrullus colocynthis* gorka jabuka, domaća lubenica
saspáfrány *Pteridium aquilinum* bujad
sédkender → **európai sédkender**
selyem eperfa → **fehér eperfa**
selyemkóró *Asclepias syriaca* cigansko perje, svilenica
seprőzanót *Cytisus scoparius, Sarothamnus scoparius* žuti zečiji trn
sisakvirág → **karcsú sisakvirág, kék sisakvirág**
skorpiómoha *Coronilla scorpioides* ljubidraga
som → **veresgyűrű som**

somkóró → **fehér somkóró, orvosi somkóró, réti somkóró**
sóska *Rumex acetosa* kiseljak, velika kiselica
sóskaborbolya *Berberis vulgaris* žutika, šimšir * šimširika, žutikovina, divlji šimšir, berberovina, česmin
spanyol pozdor, feketegyökér *Scorzonera hispanica* zmijak
spárga → **közönséges spárga**
spenót *Spinacia oleracea* spanać
spikinárd levendula → **levendula**
stájer olajtök *Cucurbita pepo var. styriaca Greb.* Beskorka
strophantus → **sztrofantusz**
subás farkasfog *Bidens tripartitus* kozji rogovi
sugár kankalin *Primula elatior* jagorčevina
sulyom *Trapa natans* vodeni orah, orašak
süvöltény → **lisztes berkenye**
svéd here → **korcs here**
szabdalt kányarózsa *Diplotaxis tenuifolia* divlji kupus, divlja salata
szádokfa → **ezüst hárs**
szagos müge *Galium odoratum, Asperula odorata* lazarkinja * mirisni broć, broćanica
szahalini menta *Mentha arvensis subsp. haplocalyx* sahalinska menta
szalmagyopár → **homoki szalmagyopár**
szamárkenyér → **kék szamárkenyér**
szamóca → **csattogó szamóca, erdei szamóca**
szappanfű → **orvosi szappanfű**
szappangyökér → **buglyos fátyolvirág**
szapuka → **réti nyúlhere**
szárcsagyökér *Smilax officinale, Smilax regelii, Smilax utilis, Smilax aristolochiaefolium* biljke iz roda *Smilax*
szarkaláb → **mezei szarkaláb**
szártalan bábakalács *Carlina acaulis* kraljevac, vilino sito * ćiremetka, prostreljačica, kravljak, kračak, oslobad, sikavac, ćeremetka, pupavo sito
szártalan kankalin *Primula acaulis* jagorčevina
szarumák → **vörös szarumák**
szarvas kocsord *Peucedanum cervaria* siljevina, devesilje
százforintos fű → **kis ezerjófű**
százlevelű rózsa *Rosa centifolia* ruža vrtna
százszorszép *Bellis perennis* krasuljak, bela rada, belka
szeder → **fehéres szeder, hamvas szeder**
szédítő vadóc, konkolyperje *Lolium temulentum* vrat, ljulj
szegfűszeg *Jambosa caryophyllus* karanfilić

székfű → **eb székfű, orvosi székfű**
széles levelű levendula → **levendula**
szélfű → **erdei szélfű**
szelídgesztenye *Castanea sativa* pitomi kesten
szellőrózsa → **berki szellőrózsa**
szemvidító[1] *Euphrasia officinalis* vidac * vidova trava, vidovac, smetlika, grižnica, zobnica
szemvidító[2] → **közönséges szemvidító, orvosi szemvidító**
szemvidítófű → **orvosi szemvidító**
szenegagyökér *Polygala senega* senega
szenna *Cassia angustifolia* indijska sena, Tineveljska sena
szentjánoskenyérfa *Ceratonia siliqua* rogač, roščić
Szent László-tárnics, szentlászló tárnics *Gentiana cruciata* prostrel, sirištara * vladisavska, mali srčenjak, prostrelče
szerb lucfenyő *Picea omorika* omorika
szerbtövis → **bojtorján szerbtövis, szúrós szerbtövis**
szerecsendió *Myristica fragrans* muskat, morsko orašče, orašak
szezám *Sesamum Indica, Sesamum indicum* sezam, susam * sesam beli, sezam beli, susan, suzam
sziki kocsord *Peucedanum officinale* siljevina, devesilje
sziki üröm *Artemisia maritima* trava protiv glista
szilfa → **hegyi szilfa**
szilva *Prunus domestica* šljiva
sziszálkender *Agave sisalana* sisal
szömörce *Rhus coriaria* bijela rujevina, jelenov rog, kordovanski ruj, sumak, čreslo, šmak
szőrös kenderkefű *Galeopsis speciosa* zijevčica
szőrös nyírfa *Betula pubescens* maljava breza, bela breza
szöszös ökörfarkkóró *Verbascum phlomoides* divizma * svećnjak, lopen, babljak, volov rep, lučnik, divizma krupnocvetna
sztrichninfa *Strychnos nus-vomica, Strychnos castelnaei* strihnos
sztrofantusz *Strophanthus combe, Strophantus kombe, Strophantus Kombe, Strophantus gratus, Strophantus hispidus* strofantus
szulák → **apró szulák**
szúnyoglábú bibircsvirág *Gymnadenia conopsea, Gymnadenia conopea* kaćun, vranjak * vranjaj crveni, vranjak ružasti, kočijica, lijepi poljski muž, mošnjica, mušja kukavica, pukovca, svračiji luk, crveni vranji luk
szurokfű *Origanum vulgare* vranilova trava, vranilovka, origano * crnovrh, crnovrška, divlji čaj, mažuran, mravič, sovr
szúrós csodabogyó *Ruscus aculeatus* kostrika, veprina

szúrós gyöngyajak *Leonurus cardiaca* srdačica
szúrós szerbtövis *Xanthium spinosum* boca, dikica, bela boca
takarmányárpa → **négysoros takarmányárpa**
takarmány lucerna *Medicago sativa* lucerka
tamarindusz, indiai datolyafa *Tamarindus indica* tamarindus
tarackbúza → **közönséges tarackbúza**
tarka kenderkefű *Galeopsis tetrahit, Galeopsis ochroleuca* srba, smrdljiva kopriva
tarka koronafürt *Coronilla varia* ajčica
tarlóhere *Trifolium arvense* maca, zečja detelina
tárnics → **fecske tárnics, pannon tárnics, pettyes tárnics, sárga tárnics, Szent László-tárnics**
tarorja *Teucrium marum* mačji majoran, mačkina dušica, pusteni dubačac
tatárjuhar → **feketegyűrű juharfa**
tavaszi hérics *Adonis vernalis* gorocvet * žuta sasa, opadikosa, začji mak, gorocvijet
tavaszi kankalin *Primula veris, Primula officinalis* domaća jagorčevina, jaglika * jaglac, jagorčika, jaglič, jagliš, cvet iz cveta, cvet u cvetu, hegliče, jafačevina, jagačina, jagliče, jagorčina, jagovčina, kunjavac, lestedaj, ovčica, visoki jaglac
tavirózsa, vízitök *Nuphar luteum, Nuphar lutea* žuti lokvanj
tea, teacserje *Thea sinensis/Thea chinensis/Camellia sinensis/Camellia thea* čaj, indijski čaj * čajevac
tejoltó galaj *Galium verum* ivanjsko cveće * broćika prava, broćika žuta
telekivirág, Teleki virág *Telekia speciosa* crni oman, ognjica
téli borsfű, hegyi pereszlény *Satureja montana* bresina, vrijesak
télizöld → **kis télizöld, meténg**[1]
télizöld puszpáng *Buxus sempervirens* šimšir
tengerihagyma → **fehér tengerihagyma, vörös tengerihagyma**
tenyeres rebarbara → **rebarbara**
rozmaring gamandor *Teucrium polium* pepeljuša * trava od krasta, belo zelje, bijela metva, gorski cmilj, divlji ružmarin, ivanovo cvijeće, kamižula
tikszem → **mezei tikszem**
tiszafa → **európai tiszafa**
tisztesfű → **erdei tisztesfű, hasznos tisztesfű**
tojásgyümölcs, kékparadicsom, patlidzsán *Solanum melongena* plavi patlidžan
tonkabab *Styrax tonkinensis* stiraks tajlandski
torma *Armoracia lapathifolia* ren * morska rotkva, rotkva morska
torzsika boglárka *Ranunculus sceleratus* otrovni žabljak

tök → **közönséges tök, stájer olajtök**
tölgy, tölgyfa → **kocsányos tölgy, kocsánytalan tölgy, magyar tölgy, molyhos tölgy**
tölgyfazuzmó, tölgymoha, bokros zuzmó, „fakosz" *Evernia furfuracea, Evernia prunastri* hrastov lišaj, hrastova mahovina
török mogyoró *Corylus colurna* medveđa leska
törpefenyő *Pinus mugo, Pinus mughus, Pinus pumillo* planinski bor, krivulj, klekovina
tövises iglice *Ononis spinosa* zečji trn * grmotrn, gladiš, lipnica, rupni trnić, gladež, bodež, rabuž, mačkovec
tőzegeper *Potentilla palustris, Potentilla palustre, Comarum palustre* sedmoprstnik
tuja → **keleti tuja, nyugati tuja**
tüdőfű → **orvosi tüdőfű**
útifű → **homoki útifű, lándzsás útifű, magas útifű, nagylevelű útifű, réti útifű**
úti imola *Centaurea calcitrapa* okoločep
útilapu → **útifű**
üröm, ürömfű → **bárány üröm, egynyári üröm, fehér üröm, fekete üröm, sziki üröm**
vad alma *Pirus malus, Malus silvestris* jabuka, divlja jabuka * divljača, divljaka, divljakinja, jabučić
vadgesztenye → **fehér vadgesztenye**
vadóc → **len vadóc, szédítő vadóc**
vad pórsáfrány *Carthamus lanatus* bodalj, boden
vadrepce *Sinapis arvensis* gorušica
vad rezeda *Reseda lutea* rezeda
vadrózsa → **erdei rózsa, gyepűrózsa, japán rüzsa, keménylevelű rózsa, parlagi rózsa, szürke rózsa**
valeriána → mezei macskagyökér
valódi levendula → **levendula**
vanília *Vanilla planifolia* vanila * vanilija, vanilja
varádics → **gilisztaűző varádics**
varázsmogyoró *Hamamelis virginiana* hamamelis
varjúháj → **borsos varjúháj, kövi varjúháj**
varjúköröm → **anyarozs**
varjútövis *Rhamnus catharticus, Rhamnus cathartica* pasdren * pasja leska, pasdrenovina, pasjakovina, pseći dren
vastövű imola *Centaurea scabiosa* kozja brada
vasfű → **közönséges vasfű**

vénuszfodorka → **bordapáfrány**
vérállítófű, csabaíre *Sanguisorba minor* dinjica * lubeničica, oskorušica, krvara, zmijska trava, božja brada, dinjuša, žilinjača, jagodica, krovošnica, lubeničarka, lubeniče, lubeničje, fimfulja
vérehulló fecskefű *Chelidonium majus* rusa, rosopas * zmijsko mleko, zmijska trava, trava od žutice, krvavi mleček
veresgyűrű som *Cornus sanguinea* svib, svibovina
vérfű → **őszi vérfű**
veronika → **deréce veronika, orvosi veronika**
vérontófű *Potentilla erecta, Potentilla tormentilla* tormentila, trava od srdobolja * trava od srdobolje, srčenjak, srčenjača, sitni srčanik, brizovača, grižnica, koren protiv proliva, krvomok, petoprstka, sedmoprst, srčana kitica, srčanica, srčenjačica, steža, stežnik, trava od zmije, trava od srca
vesszős füzény *Lythrum virgatum* vrbičica šiljata
vetemény bab *Phaseolus vulgaris* pasulj
vetemény borsó *Pisum sativum* grašak
vidraelecke → **vidrafű**
vidrafű, háromlevelű vidraelecke *Menyanthes trifoliata, Trifolium fibrinum* gorki trolist, grčica, „vodena detelina" * vodena bokvica, gorka trava, groznični trilisnik, deteljica, mrzličnik, trolistina, grčica, gorka detelina, grenka deteljica
viola → **sárgaviola**
virágos kőris *Fraxinus ornus* mali jasen, gajeni crni jasen
virágrúgó kakukktorma *Cardamine impatiens* režuha
vitézkosbor, vitéz kosbor *Orchis militaris* kaćun * kaćunak, kukovec, mošnjica, podrimunak, cepetec, čeladasta kukovica
vitézvirág *Anacamptis pyramidalis, Anachamptis pyramidalis* kaćun, plaštak
vízi gamandor *Teucrium scordium* vodeni srpac * gavranov kuk, mali dubačac, macina trava, češnjačak
vízi hídőr *Alisma plantago-aquatica* vodena bokvica, žabočun
vízi menta *Mentha aquatica* var. *crispa* vodena nana, metvica * bosiljak barski, konjski bosiljak
vízi peszérce *Lycopus europaeus* vučja noga, gagamija
vízitorma *Nasturtium officinale* krstovnik
vízitök → **tavirózsa**
vörös acsalapu → **közönséges acsalapu**
vörös áfonya *Vaccinium vitis-idaea* brusnica
vörös boróka *Juniperus oxycedrus* crvena kleka
vörösfenyő *Larix decidua* ariš

vöröshagyma *Allium cepa* crni luk * crljenac, crvenac, crveni luk, kapula, kromiti luk, mrki luk
vörös here → **réti here**
vörös keserűlapu → **közönséges acsalapu**
vörösmoszatok *Rodophyta sp.* crvene alge
vörösparéj → **kerti laboda**
vörös szarumák *Glaucium corniculatum* tučak
vörös tengerihagyma *Urginea maritima, Urginea maritima ssp. Rubra, Scilla maritima, Scilla siccata* morski luk, primorski luk – crvenkasti varijetet
zamatos turbolya *Anthriscus cerefolium* krbuljica baštenska
zászpa → **fehér zászpa, fekete zászpa**
zeller → **kerti zeller**
ziliz → **orvosi ziliz**
zöldesvirágú sarkvirág *Platanthera chlorantha* kaćun
zöld menta → **fodormenta**
zuzmó → **izlandi zuzmó, tölgyfazuzmó**
zsálya → **enyves zsálya, mezei zsálya, muskotályzsálya, orvosi zsálya**
zsázsa → **kerti zsázsa**
zsidócseresznye → **közönséges zsidócseresznye**
zsombor → **kányazsombor**
zsurló → **mezei zsurló**

GLOSSARY OF MEDICINAL PLANTS NAMES
(including technical and dialectal terms)

The article includes the Hungarian and Serbian names (technical and in certain cases standard and dialectal terms) of all those medicinal plants of which pharmacology keeps a record. Technical terms – that is special terminological data – are separated by graphical means: Hungarian terms are boldface type entries, while the corresponding Serbian terms are separated by the asterix symbol (*) from the dialectal data.

Only in exceptional cases have we included into the list of words plant names familiar "only" in folk therapy, but not in pharmacology.

Keywords: medicinal plants, plant names, terminology, botanical technical terminology, lexicology, botanical terms

UTASÍTÁS

a kéziratok formai kialakításához

Kérjük a Hungarológiai Közlemények szerzőit, hogy kéziratuk kialakításakor és benyújtásakor az alábbi elvekhez tartsák magukat:

– A folyóiratban nem jelentethető meg másutt már publikált szöveg, sem más folyóiratokban, kiadványokban hasonló cím alatt megjelent szöveg módosított változata.

– Az a szöveg jelentethető meg, amely legalább két pozitív recenziót kapott.

– Ha a tudományos munka projektumi kutatás keretében készült, a szöveg első oldalának alján, lapalji jegyzetben fel kell tüntetni a projektumi kutatást támogató intézmény teljes hivatalos megnevezését és a projektum számát (l. ennek a számnak a szövegeiben).

– Tudományos tanácskozáson elhangzott szöveg esetében, úgyszintén a szöveg első oldalának alján, lapalji jegyzet formájában fel kell tüntetni a tanácskozás címét, az ezt szervező intézmény megnevezését, székhelyét, valamint a tanácskozás megtartásának színhelyét és időpontját.

– Kívánatos, hogy a szöveg címében kulcsfogalmak szerepeljenek. Ha a cím ilyen fogalmakat nem tartalmaz, tanácsos alcímben pontosítani a szöveg tárgyát.

– A szöveghez tartozhatnak lapalji jegyzetek, ezek azonban nem helyettesítik az irodalomjegyzéket.

– A tanulmányok szövegét elektronikus formában (Word formátum, Times New Roman betűtípus) kell a szerkesztőség (hungar@ff.uns.ac.rs) vagy a főszerkesztő (harkaieva@stcable.net) elektronikus postacímére eljuttatni.

*

Hungarológiai Közlemények év/szám. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies év/szám. Fakulty of Philosophy, Novi Sad

ETO: (14-es betűnagyság, normál betűk, verzál, 1,5-es sorköz)

A szerző neve (rang nélkül) (14-es betűnagyság, normál betűk, 1,5-es sorköz)

(A szerzőt foglalkoztató intézmény neve, székhelye, a szerző elektronikus elérhetősége vagy lakcíme) Pl.:

Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
xxxxx@yyyyyyy /*10-es betűnagyság, normál, 1-es sorköz/

A SZÖVEG CÍME (14-es betűnagyság, félkövér, verzál, 1,5-es sorköz)
Ha van: a szöveg alcíme (14-es betűnagyság, normál, 1,5-es sorköz)

Rövid tartalmi összefoglaló, bekezdések nélkül (10-es betűnagyság, normál, 1-es sorköz, legfeljebb 15 sornyi).

Kulcsszavak: (a végén pont nélkül, 10-es betűnagyság, normál, 1-es sorköz, legfeljebb 10)

A dolgozat főszövege, 12-es betűnagyság, normál, 1,5-es sorköz. Maximális terjedelem: egy szerzői ív (16 oldal vagy 30.000 karakter).

A szövegben (a lapalji jegyzetekben is) pontosan kell jelölni a kis- és nagykötőjeleket, illetve a gondolatjeleket (l.: egy-egy; 1914–1918-ig; a regény – minden más vonatkozásban – megfelelni igyekszik...). Évszázadok jelölésekor javasolt az arab számok használata (20. századi).

A közcímek

(*számozás nélkül*), a művek címe, valamint a kiemelések dőlt (kurzív) betűkkel írandók. A címekhez és kiemelésekhez járuló toldalékokat közvetlenül a cím, illetve a kiemelés után kell írni normál szedéssel (a *Bánk bán*nal, ebben a *dal*ban...).

A közcímek alatt egyéb alcímek is sorakozhatnak. A szerzői kiemelések jelölése zárójelben történik (kiemelés tőlem).

A jegyzeteket lapalji jegyzet (lábjegyzet) formájában kell feltüntetni, a szövegszerkesztő program „Beszúrás"/"Insert" parancsának felhasználásával. A lábjegyzetben a rövidítéseket a helyesírási szabályoknak megfelelően (és megfelelő szóközökkel) kell jelölni: ua. (ugyanaz), uo. (ugyanott), i. h. (idézett hely), i. m. (idézett mű), vö. (vesd össze), l. (lásd) stb. A lábjegyzet kezdetén minden rövidítést nagybetűvel kezdünk.

Az idézetek lelőhelyét magában a főszövegben jelöljük, pl. (PROPP 1983) vagy, oldalszámmal (PROPP 1983; 26).

Kiadás(ok)

KEMÉNY István (2001): Hideg. Versek (1996–2001). Palatinus, Bp.
PÉTERFY Gergely (2008): Halál Budán. Kalligram, Pozsony

Irodalom

Könv:

FORSTER, E. M. (1999): A regény aspektusai. Ford. Szili József. Helikon Kiadó, Bp.
HOPPÁL M.–JANKOVICS M.–NAGY A.–SZEMADÁM Gy. (2000): Jelképtár. Helikon Kiadó, Bp.
HORVÁTH Györgyi (2007): Nőidő. A történeti narratíva identitásképző szerepe a feminista irodalomtudományban. Léda könyvek. Kijárat Kiadó, Bp.
KULCSÁR SZABÓ Ernő (1998): A megértés alakzatai. Csokonai Kiadó, Alföld könyvek, Debrecen.
KULCSÁR SZABÓ Ernő (2000): Irodalom és hermeneutika. Akadémiai Kiadó, Bp.
SÍKLAKI István (1995, szerk.): A szóbeli befolyásolás alapjai I–II. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
SZILI Katalin (2004): Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata. Tinta Könyvkiadó, Bp.

Gyűjteményes kötetben megjelent tanulmány:

RICOEUR, Paul (1999): Emlékezet – felejtés – történelem = Narratívák 3. A kultúra narratívái. Szerk. és a szövegeket gondozta: Thomka Beáta. Kijárat Kiadó, Bp., 51–68.
SZEGEDY-MASZÁK Mihály (1998): Fordítás és kánon = Sz.-M. M.: Irodalmi kánonok. Csokonai Kiadó, Debrecen, 47–70.

Folyóirat-publikáció:

NYOMÁRKAI István (1998): A nyelvhasználat udvariassági stratégiái. Magyar Nyelvőr, 3., 277–283.
ŽIŽEK, Slavoj (2009): Liberális utópia. Ford.: Szügyi Edit. Híd, 9., 121–130.

Elektronikus forrásművek: BALASSA Péter (1980): A forrásmű címe. Kiadó, Kiadás helye vagy Folyóirat, szám., 24–62. URL: <http://teljes webcím...

(Megjegyzés: Egyenlőségjelet csak kötetekre való hivatkozáskor használunk, folyóiratforrások esetében nem.)

A bibliográfiai adatok fenti jelölésmódja érvényes a lábjegyzetre vonatkozóan is. Ez utóbbiak jegyzetapparátusában sem a hivatkozott szerzők családnevének, sem művük címének feltüntetésekor nem ajánlott a dőlt (kurzív) betűk vagy a verzál írásmód (csupa nagybetű) alkalmazása.

Idegen nyelvű kiadványokra való hivatkozáskor a bibliográfiai adatok élén a szerző családneve áll első helyen, utána, vesszővel elválasztva következik utóneve (l.: Ricoeur, Paul). Nemcsak a mű címe, hanem a kiadó neve, illetve a kiadás helye is idegen, eredeti nyelven írandó.

Kérjük a szerzőket, hogy kéziratuk beküldése előtt ellenőrizzék szövegük helyesírását, nyelvhelyességét, a jelölések pontosságát és következetességét, a közcímek következetes alkalmazását, valamint hogy korrigálják a gépelési hibákat. A nyelvileg-helyesírásilag gondozatlan kéziratokat, valamint azokat, amelyek nem tartják be az itt feltüntetett szerkesztői utasításokat, kénytelenek leszünk átdolgozásra javasolni.

A Hungarológiai Közlemények szerkesztősége

Műszaki előkészítés: Csernik Előd, tel.: 064/14 10 272
VERZAL Nyomda, Újvidék, tel.: (021) 505-103
Készült 2010-ben 200 példányban.

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

821.511.141+811.511.141

HUNGAROLÓGIAI Közlemények = Hungarološka saopštenja = Papers of Hungarian Studies : az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Tanszékének folyóirata / felelős szerkesztő Láncz Irén ; főszerkesztő Harkai Vass Éva. – 8. évf., 26/27. sz. (1976)–.– Újvidék : Magyar Tanszék, 1976–.– 24 cm

Háromhavonta. – A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei folytatása

ISSN 0350–2430

COBISS.SR-ID 17698